

YÜRÜYEN YAZILAR 2

TÖP İzmir Yayın Birimi

Zamanımız ve Biz Söyleşileri Yazıları
(2024-2026)

YÜRÜYEN YAZILAR

2

TÖP İzmir Yayın Birimi

Zamanımız ve Biz Söyleşileri Yazıları

(2024-2026)

Yürüyen Yazılar
2

TÖP İzmir Yayın Birimi

ISBN: 978-625-00-4629-6
Birinci Baskı: Eylül 2026

Yazar: Deniz Uslu
Kapak Tasarım: Mina Ada Yancı

Dinç Ofset Matbaacılık
Yenişehir Mah. 1145-4 Sok. No:11/C Konak-İZMİR
Tel: 0 (232) 459 49 61
Sertifika No: 45147

www.elyazmalari.com

YÜRÜYEN YAZILAR
2

TÖP İzmir Yayın Birimi

Zamanımız ve Biz Söyleşileri Yazıları

(2024-2026)

İçindekiler

4 Yıl Bitti, Sıra 14 Yılda: Zamanımız ve Biz Söyleşileri	vii
Kurtuluş Zihinsel Değil Tarihsel Bir İştir	1
Diyalektik Devrimin Cebiridir	9
İşçilerin Omuzlarında Yükselen Robotlar	17
Belleği Mücadele ile Şekillendirmek	25
Medyada Kadın Kamusallığı Mücadelesi	41
Her Hücrenin Düşü, İki Hücre Olmaktır	51
Kolektivizm: Birer Birer ve Hep Beraber	67
Rejim Tartışmalarında Yolumuz Nereye Çıkıyor?	77
Bir Arada Yaşam Dediğimiz Şey	83
Kameranın Bakışı ve İdeoloji	93
Dijital Cenderede Hayatta Kalma Rehberi	99
Geleceğin Kazıcısı: Ötekilerin Arkeolojisi	105
Gündelik Hayatın Akışına Çelme Takmak	111
NATO'nun Karanlık Geçmişi	119
Dışta Mazlum, İçte Zalim: Cumhuriyet'in Diyalektik Otopsisi	129

4 Yıl Bitti, Sıra 14 Yılda: Zamanımız ve Biz Söyleşileri

Dört yıldır, ayda bir periyotla Zamanımız ve Biz başlığıyla söyleşiler gerçekleştirdik. Çok çeşitli konuları ele alarak, konular hakkında derinlemesine emek veren kişileri davet ettik.

2022 yılında başlattığımız söyleşilerde toplam 27 oturum düzenledik. 2022-2024 yılları arasındaki 11 söyleşiden çıkardığımız 9 yazıyı *Yürüyen Yazılar*[1] adıyla kitaplaştırdık ve tüm yazıları seslendirerek çeşitli medya kanallarında, El Yazmaları hesabından paylaştık.

2022-2024 dönemi oturumlarımızda şu konuları ele aldık:

- Ekonomik Krizin Veçheleri
- Edebiyatımızda İşçi Sınıfı
- Tarihten Günümüze Siyaset ve Devlet
- Komünist Siyaset Eksenleri
- Kapitalizmin Hareket Yasaları ve İlkel Birikim
- Brecht'in Epik Diyalektik Yaklaşımı
- Ege Bölgesi'nde Ekolojik Yıkım ve Direnişler
- Yapay Zekânın Ekonomi Politiği
- Ezilenlerin Pedagojisi
- Feminist Perspektiften Diziler

[1] TÖP İzmir Kültür Sanat Meclisi. *Yürüyen Yazılar*. Printer Ofset A.Ş., 2024.

- Yürürken Yazmak

2024-2026 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz 15 söyleşinin tamamının yazılarını da elinizdeki bu kitapta yayınlıyoruz.

İlk dönemin birikimiyle sürdürdüğümüz söyleşilerin 2024-2026 yılları aralığında ise bu konulara eğildik:

- Türkiye'de Spiritüel Arayışlar
- Felsefece Düşünmek/Diyalektik Materyalizm
- Robotlar İşimizi Elimizden Alacak mı?
- Bellek Mücadelesi ve Geleceği Hatırlamak
- Dayanışmanın Evrimsel Kökenleri
- Medyadaki Kadın Temsilleri
- Birer Birer ve Hep Beraber
- Rejim Krizi ve Demokratik Gelecek
- İzmir Bir Arada Yaşam Rotası
- Anti-Faşizmin Estetiği
- Ötekilerin Arkeolojisi
- Bir Sosyalist Olarak Dijital Okur Yazarlık
- Türkiye Sinemasında Gündelik Hayat ve Sınıf
- NATO Ne İşe Yarar?
- Kemalizm Eleştirisi ve Kıvılcımlı'nın Cumhuriyetçi Politik Mirası

Söyleşileri Neden Yapıyoruz?

Partimizin kurucu öncülerinden Oğuzhan Kayserilioğlu'nun ufuk açıcı metninin başlığı olan Zamanımız ve Biz'den hareketle, "değiştirmek için anlama" çabamıza "Zamanımız ve Biz Söyleşileri" dedik.

Bu söyleşilerin bizim için iki temel işlevi var: Birincisi düşünsel, ikincisi de sosyal işlevi.

Düşünsel işlevi, parti üyelerinin ve dostlarının çeşitli disiplinlerdeki tartışmalardan haberdar olması, toplumsal konulara dair eleştirel bir bakış geliştirmesi ve devrimci pratiklerle köprü kuran teorik zeminlerimi-

zin güçlendirilmesi.

Bir de sosyal işlevi var. Her ne kadar aynı partinin üyesi ya da çevresi olsa da yoğun çalışma yaşamının içerisindeki kişilerin sıklıkla bir araya gelme şansları olmuyor. Oysaki yoldaşların bir araya gelmesi hem moral veriyor hem de örgütsel olarak ciddi bir güç ve mücadele sinerjisi kazandırıyor. Ayda bir yaptığımız bu buluşma, öncesindeki yemek ya da çay muhabbetiyle, sonrasındaki sohbetle beraber düşünüldüğünde bütünlüklü ve nitelikli bir buluşma örneğine dönüşüyor.

Yine bu söyleşilerin işlevlerinden birisi de toplumsal konularla ilgili derinlikli çalışmalar yapan kişilerle, aydınlarla parti ve üyelerimizi buluşturmak. Aydınların, devrimci pratik içindeki insanlarla temas etmesini sağlamak. Tersinden de devrimci pratiği üreten kişilerin, çeşitli konularda derinleşmek için emek harcayan aydınlarla bir araya gelmesini önemsiyoruz.

Söyleşileri Nasıl Yapıyoruz?

Her ayın ikinci perşembesi söyleşi günümüz. Günü, meclis ve komite toplantılarıyla çakışmayacak şekilde belirlemeyi esas aldık. Bu sayede parti il meclisi üyeleri, önemli bir işleri olmadığı sürece bu tarihi kolayca kapatabiliyor. Tarihi sadece sunumu yapacak kişinin programına göre esnetiyoruz. Bunun dışında tarihin sabit olması, planlamaların ve davetlerin de derli toplu yapılmasını sağlıyor.

Söyleşileri organize eden parti il örgütüne bağlı bir yayın birimimiz var. Bütün yıl boyunca yapabileceğimiz söyleşileri, yılın en başında (eylül ayında) bu ekiple beraber belirliyoruz. Bu belirleme esnasında parti üyelerinden, parti dostlarından ve daha önce söyleşilerde konuşmacı olanlardan etkin bir şekilde fikir alıyoruz. Aslında toplumsal mücadelemizin sıcak ve üretken konularını bulmaya çalışıyoruz.

Tabii bulduğumuz her konuda derinlikli eleştirel birikimi olan birini bulmak, hele de İzmir'de bulmak her zaman mümkün olmayabiliyor.

Bu durumlarda başka konuları incelediğimiz ya da o konu için bizlerden bir arkadaşın hazırlık yapıp sunum yaptığı biçimler deniyoruz.

Söyleşide konuşma yapacak kişiden öncelikli olarak bir çerçeve metin istiyoruz. Bu çerçeve metin birkaç paragraftan oluşan ve sunuma dair genel çerçeveyi katılımcılara önden iletebileceğimiz bir metin oluyor. Kimi zaman bu metnin içerisinde ön okuma/izleme/dinleme önerileri de yer alabiliyor. Metni söyleşilere katılacağını beyan eden kişilere yayın birimi olarak iletiyoruz.

Duyuru ve Katılım

Duyurularda izlediğimiz esas çizgi, birebir davetler yapıp, aldığımız cevaplarla kişilerin katılım durumunu listeye işlemek şeklinde ilerliyor. Ortak erişime açık bir listede çalışmak, bu çabayı oldukça derli toplu hâle getiriyor. Mekanımızın kapasitesini aşmayacak sayıda davet yapıyoruz. Önce yayın birimindeki herkes ve sonra da parti il meclisi üyeleri davetler için görev alıyor. Herkesin davet yapması topluluğun söyleşilere dair motivasyonunu da yükseltiyor.

Davetlerde hedeflediğimiz toplulukları ise halkalar şeklinde düşünebiliriz: Birinci halkada parti üyeleri, ikinci halkada üyelerin arkadaşları ya da parti dostları, üçüncü halkada konuşacağımız konunun ilgilileri var. Bu üç halkadaki insanlardan uygun oranlarda davetler yapmaya çalışıyoruz. Önceden hazırladığımız davet görselini ulaştırıyoruz. Davetlilere katılımları konusunda ısrar etmiyor, ciddiyetle ve samimi bir davet şeklini benimsiyoruz. Duyuruları sosyal medyada paylaşmıyor veya mesaj gruplarında açık çağrı/davet yapmıyoruz.

Mekân

Söyleşileri İzmir/Karşıyaka'daki parti il binasında yapıyoruz. Burada en fazla 35 kişiyi alacak genişlikte, klimalı, projeksiyon cihazının ve perdesinin bulunduğu bir salon var. Salonu, masa-sandalye düzenini, ısıyı kontrol ediyor; çayı, kahveyi söyleşiden önce hazır ediyoruz.

Mekânı değiştirme, etkinlikleri daha büyük bir yere taşıma fikirleri de oldu ancak sabit bir mekânda yapmanın hem ayak alışkanlığı oluşturmak hem de giderek mekânın olanaklarını daha iyi keşfetmek açısından önemli olduğunu düşündük. Yine de katılımın daha fazla olacağını öngördüğümüz etkinlikler için başka salon arayışlarına girebiliyoruz.

Söyleşi

Söyleşilerin girişinde yayın biriminden bir arkadaş Zamanımız ve Biz Söyleşileri'ne dair bir bilgilendirme ile açılışı yapıyor. Ardından söyleşinin moderasyonunu üstlenen arkadaşımız sözü alıyor. Sunumla ilgili genel bir çerçeve çiziyor, konuşmacıyı tanıtıyor ve sözü ona devrediyor.

Her konuşmacı yaklaşık 50 dakikalık sunum yapıyor, ardından verilen 15 dakikalık molada sunumdaki konu informel şekilde (sohbet havasında) devam ediyor. Moladan sonra izleyiciler katkı ve sorularıyla söyleşiye dahil oluyorlar, o bölüm de yaklaşık 50 dakika sürüyor. Moderasyon yapan kişi soru-cevap-katkı bölümünü koordine ediyor. Bu bölümde malum ki ilk başta soru sormak ve katkı yapmakla ilgili bir çekingenlik oluşabiliyor. Burada yayın birimindeki arkadaşlara iş düşüyor. Önceden hazırlanmış sorularla bölümü canlandırarak, katılımcıları söz almaları konusunda cesaretlendirmek gerekiyor.

Soru-cevap-katkı bölümü, herkes için yeni pencereler açıyor. Konuşulan konu ile partimizin ve üyelerimizin gündemlerinin kesişimini buralarda yakalıyoruz. Özellikle de tartışmayı kapamayı değil de açmayı hedefleyen soru ve katkılar yapılınca dinleyicilerin yoğunlaşması artıyor, konuşmacının sunum ağacına da bir dal ve yapraklar eklenmiş oluyor. Tabii bazen plansız, niteliği düşük katkı sözleri ya da çok uzun sorular olabiliyor. Moderasyon, kişinin kendini ifade etme cesaretini kırmadan bunları sınırlıyor, tartışmayı canlı kalabileceği noktaya doğru çekiyor.

Söyleşiyi Yazmak

Söyleşiden sonra söyleşide konuşulanlara dair izlenimlerimizi ve çıkarımlarımızı içeren bir yazıyı kolektif şekilde "hazırlıyoruz". Bu hazırlama sürecine yardımcı olması için söyleşinin ses kaydını -başka bir yerde ve kişilerle paylaşmamak koşuluyla- alıyoruz. Yazıları El Yazmaları'nda yayımlayarak, tartıştıklarımızı ve biriktirdiklerimizi farklı şehirdeki yoldaşların da gündemine taşıyabiliyoruz.

Bu kolektif yazma meselesi, duyanların ve dahil olmaya çalışanların bile kafasını çok karıştırabiliyor, biraz açalım: Mevcut düzen her şeyi bireysel hâle getirmesiyle ünlü! Toplumsal olanı parçalamaya, kolektif olanı demode hâle getirmeye çalışıyor. Bu durum, kolektif yapılan edimler konusunda deneyim olarak eksik kalmamızla sonuçlanıyor ve kolektif faaliyetler yerine salt bireysel faaliyetlere yönleniyoruz. Yazma meselesini de bu eksende ele almak istedik.

Birlikte yazı yazmanın da çokça örneği var. "Biz de bu söyleşilerin yazısını hep beraber yazmaya kalkışabiliriz." dedik. Fakat söylendiği kadar kolay olmuyor! Bu konuda epey zorlandığımızı kabul edelim. Hem fikirlerimizi yazıyla ifade etmeyle ilgili kişisel eksikliklerimiz hem de bunu kolektif yapmaya dair yeterince antrenmanlı olmayışımız işimizi zorlaştırdı. Yazıyı birkaç kişi yazmaya kalkınca dil tutarlılığı sorunları ortaya çıktı. Bunları düzeltmek bazen, yazıyı yeniden yazmaktan daha fazla zaman aldı. Fakat sonunda bir yönteme ulaştık: Kolektif yazma herkesin yazdığı değil, herkesin yazı üzerine kafa yorduğu formatın ismi.

Bunu bilince çıkarınca, yazıda ne yazacağımıza dair bir toplantı ile yazıya hazırlanmaya başladık. Yazıdaki ana söylemimiz ne olacak, değinmeden geçmemek gerekenler neler, soru-cevap bölümünden mutlaka yazıya alınması gereken soru işaretleri... Bunları netleştirdikten sonra kaleme alacak kişiyi serbest bırakmak en iyisi. Fakat bu serbestlik yazıyı bitirene kadar! Bu sefer de herkes (kaleme alan kişinin üslup tutarlılığı içerisinde) yazıya dair serbestçe öneriler yapıyor. Bütün bu çekiştirmelerden sonra

kolektif yazımız ortaya çıkıyor. Eğer sağı solu çok çektirilmiş, sündürülmüşse, ki olabiliyor, bir son ütücü metne yayın için son şeklini veriyor.

Yazıların tamamına birimdeki herkesin katılımını önemsedik ancak yazıya dahil olması gibi bir zorunluluk belirlemedik. Yoğunluklara göre dahil olmak, yazıyı ve süreci daha verimli bir hâle getirdi.

Söyleşileri Kitaba Dönüştürmek

El Yazmaları'nda yayımlanan Zamanımız ve Biz Söyleşileri yazılarını iki yılda bir derleyip, tekrar elden geçirerek kitaba dönüştürüyoruz. Böylece konuşulanlar kalıcılaşıyor. Bu kitaplar aynı zamanda TÖP İzmir'in düşünsel gündemlerinin de bir izdüşümü oluyor. Aslında bu kitaplarla partimiz için çeşitli konuları bir araya getiren bir "eleştirel düşünce kitaplığı" oluşturuyoruz.

Kitapları daha tasarım aşamasındayken ön satışa çıkarıp matbaa masraflarını hazır ediyoruz. Ardından da diğer şehirlerdeki/ülkelerdeki arkadaşlara kargoluyor, dijital kopyasını da herkesin erişebileceği şekilde yine El Yazmaları'nda yayımlıyoruz.

Neden Sadece İzmir'de Olsun ki?

Bu söyleşilere dair TÖP İzmir Yayın Birimi olarak epeyce yol katettik. Bu yolda biriktirdiklerimizi bu yazıyla diğer şehirlerdeki/ülkelerdeki yoldaşlarla da paylaşıp farklı şehirlerde de bu söyleşilerin başlatılmasına vesile olmayı amaçlıyoruz. Tartışmak, yeni fikirlerle buluşmak, hem topluluğumuz hem de kişiler açısından dönemin önemli ihtiyaçlarından. Bu tip bir araya gelme biçimleri her şehirde düşünsel ve sosyal karşılığını bulacaktır. Her yerel örgütlenme kendi ihtiyaçları ve yönelimleriyle özgün formlar oluşturacaktır. Şimdiden elinize sağlık, aklınıza bereket!

Yürüyen Yazılar Podcasti
https://bit.ly/4qJeghJ

Kurtuluş Zihinsel Değil Tarihsel Bir İştir[2]

I Am Ungit, Chris Corn Goodman

İnsanın doğayı ve yaşamı anlama çabasıyla ürettiği metafizik inançlar, dinler, mitler ve efsaneler; ortaya çıktıkları çağın ihtiyaçlarını ve özelliklerini farklı biçimlerde yansıtır. İnanç biçimleri, birçok toplumsal dinamiği içinde barındırır ve her dönemde kendine has yapılar kurar. Bir inancın varlığını sürdürebilmesi ise özünde diğer inançlarla etkileşime girmesine veya onlardan tamamen zıt bir konum almasına bağlıdır.

Zamanla kültürel pratiklere dönüşen inanışlar, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelir ve her dönemin ekonomik-tarihsel koşullarıyla sentezlenir. İnanışlar insana, gündelik hayatta kurduğu ilişkilerde ve zorluklarla mücadele etmede rehberlik eder. İnsanın psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarına yanıt vererek onu rahatlatır; krizin, baskının ve yalnızlığın insanda yarattığı boşlukları doldurma işlevi görür.

Tıpkı geçmişte çoğu kez olduğu gibi bugün de benzer bir anlam arayışıyla karşı karşıyayız. Temel ihtiyaçlarımızı karşılamanın iyice zorlaştığı, hayatta kalma mücadelesinin sertleştiği ağır ekonomik koşullar içinde yaşamaya çalışıyoruz. Bir yandan da mevcut toplumsal sistemin işleyi-

[2]Karl Marx ve Friedrich Engels. *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*. Çev. Sevim Belli. Sol Yayınları, 1992, s. 45.

şinin bir sonucu olarak yalnızlıkla, boşluk hissiyle, anlam yitimiyle ve depresyonla mücadele ediyoruz. Kapitalizmin yarattığı ekonomik ve siyasal krizleri görmek kolay olsa da yaşadığımız duygusal ve psikolojik sorunların yine bu sistemden kaynaklandığını fark etmek her zaman kolay olmuyor. Çoğunlukla sorunların kaynağını kendimizde arıyor ve kurtuluşu da bireysel çözümlerde bulmaya çalışıyoruz.

Özellikle son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye özelinde bu bireysel kurtuluş arayışının yeni deneyimler vadeden bazı "spiritüel inanışlar"la kesiştiğini ve giderek yaygınlaştığını gözlemliyor, hatta bizzat tanık oluyoruz. O hâlde bu yeni arayışların tarihsel-toplumsal bağlamını ve öznelerinin kimler olduğunu, nesnel bir gözle ele almak gerekiyor.

Kim Bu Spiritüeller?

Hande Gür, Kurtuluş Cengiz ve Önder Küçükural tarafından, saha araştırmaları referans alınarak yazılan *Türkiye'de Spiritüel Arayışlar*[3] kitabı, günümüz spiritüellik anlayışına ve hangi toplumsal kesimlerin bu inanışları benimsediğine dair belirgin bir çerçeve sunuyor. Bu akademik çalışma kapsamında yapılan görüşmelere ve gözlemlere göre, spiritüel inanışlara yönelenlerle ilgili şöyle bir profil ortaya çıkıyor: Beyaz yakalı, eğitimli (örneğin bankacı, mühendis, doktor), ana akım dinden tamamen kopmamış fakat bunun dışında kendi öznel inanç sentezini oluşturmuş kişiler.

Çalışmayı yapanlar, ortaya çıkan profil üzerinden bu kişileri "Kemalist ailelerin spiritüel çocukları" olarak tanımlıyor. Grubun kayda değer bir kısmını kadınların oluşturması ise çalışmanın diğer bir önemli bulgusu.

[3] Kurtuluş Cengiz, Önder Küçükural ve Hande Gür. *Türkiye'de Spiritüel Arayışlar*. İletişim Yayınları, 2023.

Bağdaştırmacılık[4] (Senkretizm)

Spiritüel eğilimlerin en temel özelliği, bağdaştırmacılık yoluyla pek çok farklı inanışı kolayca birbiriyle kaynaştırabilmesi. Müritlerine/takipçilerine gelenekleri ve ritüelleri harmanlama imkânı sunan bu esneklik, farklı geçmişlere sahip kişilerin spiritüel inanışları rahatça içselleştirmelerini sağlıyor. Geleneksel dinlerin kişi üzerindeki baskısını hafifleterek müritlerini-takipçilerini belirli bir inanç yükümlülükleri listesine tabi tutmadan herkes için erişilebilir bir pratiklik yaratıyor. Akşamları *reiki*[5] yapmadan önce dua okumak; kendini hem Budist hem Müslüman olarak tanımlamak; bir yandan bilime inanırken diğer yandan nazara, burçlara inanmak hiçbir çelişki barındırmıyor!

Geleneksel yapıların dayatmalarından kurtulup özgürleşme niteliği taşıyan bu arayışlar, toplumsal alandaki diğer alternatif arayışlarla paralellik gösteriyor. Örneğin insan merkezci düzene karşı etik-politik bir tavır olarak veganlık, LGBTİ+ mücadelesi, temiz gıda hareketleri, çevre ve hayvan hakları savunuculuğu gibi hareketler; eleştirel duruşları bakımından spiritüel arayışlarla aynı dalga boyunda buluşuyor. Bu hareketlerin spiritüel bir dayanağının olduğunu söyleyemesek de mevcut gidişata dair duydukları hoşnutsuzlukta ortaklaşıyorlar. Ancak bu hoşnutsuzluk, aktivizmle sınırlı kaldığı sürece sistem tarafından etkisizleştirilebiliyor.

Çünkü aktivizm, "eylemek için eylemek"tir. Dolayısıyla sistemi eylem yoluyla bütünlüklü bir dönüştürme hedefinden yoksundur. Aktivizmin enerjisi, sisteme dönüştürücü alternatifler sunamadığı, devrimci fikirleri ve pratikleri yeşertemediği ölçüde düzenin sınırları içinde sönümlenmeye mahkûmdur.

Tartışmalarımızın odağını "Kemalist ailelerin spiritüel çocukları" oluştursa da özellikle son on yıllık süreçte "muhafazakâr ailelerin seküler ço-

[4] Pek çok değişik öğretiyi birleştirmeyi amaçlayan felsefi veya dinî öğreti (TDK)

[5] Uygulayıcının ellerini kullanarak evrensel yaşam enerjisini kendine veya başkalarına aktardığına inanılan bir Japon rahatlama tekniğidir.

cukları"nda da belirgin şekilde ana akım dinin dışına çıkma eğilimi var. Bu eğilim, *deizm*in yaygınlaşmasıyla birlikte kurumsallaşmış dinî yapıların baskısından sıyrılma çabası olarak öne çıkıyor.

Arayışların Nedenleri

Spiritüel arayışların, beyaz yaka sömürü düzeninin yarattığı yalnızlık ve izolasyondan bir çıkış kapısı olduğu söyleyebiliriz. Ancak günümüz spiritüelleri, ülkenin kültürel-sosyal ayrıcalıklarına sahip olmanın verdiği bolluk ve refahla kendini politik bir grup içerisinde var etme ihtiyacı duymuyor. Ekonomik krizlerin ve antidemokratik uygulamaların yarattığı toplumsal "can sıkıntısı", kişileri politikleştirmek yerine yalnızlıklarını ve duygusal boşluklarını giderebilecekleri kişisel arayışlara yöneltiyor. Kişiler plazaların rekabetçi ve soğuk ortamında göremediği şefkati, koşulsuz kabul ve onaylanma hissini yoga kamplarında buluyor. Yolunda gitmeyen şeylerle (örneğin ailedeki ağır bir hastalık veya kötü giden bir evliliğin getirdiği travmayla) baş etmek için kendini bu grupların "güvenli" kollarına bırakıyor.

Bu noktada akla hemen şu soru geliyor: Ülkenin en iyi işlerinde çalışıp en iyi maaşlarını alan orta-üst katmanın mensupları, neden bu kadar yalnızlık çekiyor? Maddi güvence ve statüye rağmen derinleşen bu yalnızlık hissi, bize meselenin kişisel bir bunalımdan ibaret olmadığını gösteriyor. O hâlde sorunun cevabı için odağımızı bireyin psikolojisinden ayırıp bu toplumsal katmanın sosyolojik ve politik arka planına bakalım.

Geçmişin ayrıcalıklı orta-üst katmanı (doktorlar, mühendisler, avukatlar vb.) artık işçileşerek ayrıcalıklarını yitirdi. 80'lerden bu yana meslek odaları sistemli bir biçimde işlevsizleştirildi. Sendikalar ve barolar iktidarın arka bahçesine dönüştükçe meslekler kamusal bağından uzaklaştı, koptu. Gelinen noktada meslek etiğini prosedüre indirgeyen doktorlardan, ekonomi politik bilmeyen mühendislere, siyaset bilmeyen hukukçulara uzanan kendine, mesleğine, yaşadığı topluma, yaşamın kendisine

yabancılaşmış bir profesyonel meslek erbabı oluştu.

Mesleğinden ve içinde yaşadığı toplumdan yalıtılmışlık durumu, farklı kesimlerde farklı aidiyet arayışlarına dönüşüyor. Örneğin İslamcı çevreler, her ne kadar belirli bir baskı ortamı oluştursa da anlam yitiminin ve yalnızlığın üstesinden cemaatler/tarikatler aracılığıyla gelebiliyorlar. Seküler Kemalistler ise yaşamla derin ve felsefi bir bağ kurmaktan yoksun tek yönlü eğitimin sonucu olarak, etik ve politik sorumlulukları üstlenmek yerine görece zahmetsiz ve koşulsuz kabul görecekleri spiritüel gruplara dâhil olmayı tercih ediyorlar. Burada bir sosyal akıştan bahsedebileceğimiz gibi bilinçli bir tercihin olduğunu da gözden kaçırmamak gerek.

Makro Nedenler

Spiritüel arayışların makro nedenlerini görmek amacıyla bu inanışları yapısal bir analize tabi tutunca karşımıza *modernizm, sekülerleşme, neoliberalizm, postmodernizm* ve *faşizm* çıkıyor.

Spiritüel inanışların modern insanın anlam arayışıyla aniden türediği sanılsa da tarihi 19. yy.a uzanır. Tarihsel olarak Avrupalılar, spiritüel inanışlarla ilk kez 19. yy.da sömürgecilik faaliyetleri sırasında temas eder, eski Hint, Çin dinleri ve ritüelleriyle tanışır, burada gördüklerini ülkelerine taşırlar. Spiritüel inanışlar Osmanlı topraklarına geldiğinde burada tasavvufla karşılaşıp yeni formlara dönüşür. Mevcut dinî uygulamalarla harmanlanan ritüeller, yeni biçimleriyle yayılmaya devam eder.

Spiritüel inanışlar bugün, pratik uygulamaları ve modern yaşamdaki talepleri karşılayabilmesi sayesinde geleneksel dinlerin önüne geçiyor. Örneğin okumak ve kendi ayakları üzerinde durmak isteyen genç kadınlar, modernleşmeyi geleneksel dinlerden daha fazla benimsiyor. Geleneksel inancın hayatın merkezinden çekilmesiyle oluşan boşluğu, her şeyi bireye ve paraya indirgeyen neoliberalizm dolduruyor. Her değeri alınabilir-satılabilir yapmaya çalışan bu sistem, bireysel kurtuluş reçeteleri sunan -hatta satan- spiritüel inanışlarla doğrudan kesişiyor. Tarihsel

bir denk düşmeyle bu iki olgu birbirini besliyor.

Postmodernizm ise insanlara kendi öznel gerçekliklerini yaratabileceklerini vadeder. Spiritüel ritüellerdeki öznel deneyimlerin biricikleşmesi, "...gerçeklik, hazır anlatılardan ziyade insanın kendi öznel deneyiminde şekillenir"[6] gibi postmodern ifadelerde karşılığını bulur. Hem postmodernizmde hem de spiritüalizmde, büyük anlatıların yerine "deneyimlerin gerçekliği" geçer.

Spiritüalizmin günümüzdeki yükseliş nedenlerinden birisi de faşizmin güçlenmesidir. Yükselişte olan faşist ve/veya faşizan, sağ popülist hareketler, yükselişleri esnasında pozitivizmi de tahribata uğratır. Kişisel gerçekler, bilimsel gerçeklermiş gibi kabul edilince bu tahribat büyür. Faşizm, kitleler üzerinde hegemonyasını büyüttükçe pozitif bilimin altını oyar; yerine yer yer *mistik*, yer yer *ezoterik*[7] düşünceler koyar. Bu mistik ve ezoterik düşünüşle kriz anlarında yaşanan toplumsal ve iktisadi çöküşün gerçek, yapısal nedenlerinden kaçılır; sorunlar irrasyonel gerekçelere havale edilir. Neden-sonuç ilişkisi arayışlarında bilimsel yaklaşımlar terk edilir. Kendinden menkul kişiler, olaylar, doğa üstü güçler, enerjiler çöküşün ve çürümenin müsebbibi olur. Kitleler inanacak yeni dinler, mitler, anlatılar arayışına girer.

Yani spiritüel inanışlar bugün; geleneksel dinlerin bıraktığı boşluğu dolduran, tüketim kültürüyle beslenip öznel gerçeklikle meşrulaşan ve bilim dışı bir düşünme ikliminde bireylere yapısal krizlerden kaçış imkânı sunan çok boyutlu bir modern çağ sığınağıdır.

Spiritüalizme Karşı Materyalizm

Spiritüalizmin, insanlara kendi gerçekliğini belirleme gücünü vadettiğini söylemiştik. Ayrıca spiritüalizm; bireyin kendi düşüncelerinin bir

[6] Jean-François Lyotard. *Postmodern Durum*. Çev. İsmet Birkan. Bilgesu Yayıncılık, 2014.

[7] Gerçeklerin ve derin bilgilerin, sıradan insanlardan gizlenerek yalnızca anlayabilecek yetenek ve donanımda olanlara bildirilebileceği görüşü üzerine temellenen bir öğreti sistemidir.

ürünü olduğu, düşüncelerini değiştirerek kendini ve dünyayı değiştirebileceği anlayışına da yaslanır. Bu yaklaşımın dikkate almadığı şey ise insanın; içinde yaşadığı çevreden, toplumdan ve toplumsal dönüşümden bağımsız düşünülemeyeceğidir. Aslında bu felsefi ve dolayısıyla ideolojik karşıtlık, temelde idealizm-materyalizm karşıtlığıdır. Düşüncenin insanı/yaşamı belirlediği görüşünden çıkan spiritüalizm, kişileri kendi dünyalarına hapsedip "iyi şeyler" düşünürlerse "iyi bir hayat" yaşayacaklarına inandırır.

Sistemle uyumlanan spiritüalizm; yanı başımızda bombalar patlarken; kadınlar öldürülürken; depremde binlerce kişi yaşamını yitirirken; çocuklar MESEM'lerde işçileşirken; işçiler, emekliler açlık sınırının altında yaşamaya mahkum edilirken; iç huzuru bulamamanın sebebini kişinin kendinde aramasını öneriyor.

Aslında kişinin "ne isterse o olabileceği", öznel deneyimiyle kendi "biricik" gerçekliğini keşfedip yolunu açabileceği illüzyonunu yaratıyor. Sorunun yapıda değil bireyde olduğuna inandırıyor. Kapitalizmin kişinin kendisini dahi metaya dönüştürdüğü bugünün çetin koşullarında, spiritüalizm evrenin tüm güzelliklerine içsel bir çabayla erişilebileceği hayalini inşa ediyor. Bu inşa, masum bir arayıştan çıkıp sistemin değirmenine su taşıyınca dünyanın vahşetine, sömürüsüne yüz çevirenlerin yalnızlığıyla ilgilenmek, "tuzu kuru birinin derdiyle dertlenmeye" benziyor.

Günde 10 saat çalışıp kendine, emeğine, içinde bulunduğu topluma yabancılaşan, bu koşullar altında yaşam mücadelesi veren bir işçi sınıfı gerçekliğinin hemen yanı başında "Her şey titreşimden ibarettir." cümlesi, toplumsal gerçekliğin ve yeni bir gerçekliği kurma mücadelemizin karşısında konumlanıyor.

Sömürüsüz Bir Dünya Hayalinde Ortaklaşmak

Buraya kadar dini ve özel olarak da spiritüalizmi sosyolojik bir olgu olarak inceledik, buradaki "mevcut gidişata duyulan hoşnutsuzluğu" ve

"başka bir toplumsallığı arama" davranışını çözümledik. Ardından spiritüalizmin ideolojik olarak yaslandığı düşünsel arka planı ortaya koyduk ve onlarla kurduğu ilişkiyi tanımladık. Ona karşı pozisyonumuzu nesnel olarak tarif ettik.

Nesnelliğimizin ilham kaynaklarından olan Hikmet Kıvılcımlı, ünlü *Eyüp Sultan Konuşması*[8]'nda emek, demokrasi gibi kavramların İslâm dinindeki yerine ve önemine işaret eder. İslamî referanslarla yoksulluğu, yolsuzluğu anlatır. Her dinin içinden çıktığı sisteme karşı bir başkaldırı olduğu bilgisiyle, insanların anlam dünyasında örtülü kalan dinî referansları sınıf mücadelesiyle kesiştirir.

Bu yazıda analizini yaptığımız sistem karşıtı, yaşamdan ve şiddetsizlikten yana olan bütün bu grupları, hareketleri içermek veya kapsamak zorunda değiliz. Fakat Kıvılcımlı'nın insanların anlam dünyasındaki dinamikleri, devrimci bir hatla buluşturma mirasından esinle onlarla kesişmeli; bu kişilere temas etmeli; ekoloji, hayvan hakları, çevre hareketleri gibi mücadele alanlarını beraber güçlendirmeliyiz. Antikapitalist, sömürüsüz, eşit bir dünya hayalinde ortaklaşmak ve birlikte mücadele zeminlerini yaratmak, örgütlü mücadeleye inananların sorumluluğudur. Çünkü "Kurtuluş zihinsel değil, tarihsel bir iştir."

[8] Hikmet Kıvılcımlı. *Eyüp Sultan Konuşması*. Sosyal İnsan Yayınları, 2011.

Diyalektik Devrimin Cebiridir[9]

Monumental II Duvar Kilimi, Sonia Delaunay

İnsanın Düşünme Evreleri[10]

İnsan, yaşadığı evreni sürekli anlamaya ve değiştirmeye çabalamış, bu çabası üzerine de durmaksızın düşünmüştür. İnsanın insan olma serüvenine eşlik eden bu düşünme evriminde de çeşitli düşünme biçimleri ortaya çıkmıştır. Animizm, insanın hayvan sembolleri üzerinden, kendisi de dahil olmak üzere yaşamı ilk anlamlandırma çabasıdır. Tarihsel süreçte insanlık tarihinin sınıfsal evrimi ve bunun kültürel yansımalarıyla beraber mitolojik düşünme, mitler, tanrılar üretme gibi biçimler ise zamanla hâkim düşünüş biçimleri hâline gelmiştir. Dinî, felsefi, sanatsal ve bilimsel düşünme de bunların devamında ortaya çıkmıştır. Hiçbir düşünme biçimi tamamen yok olmamış ve günümüzde de çeşitli formlarda devam etmektedir.

Her felsefeci temelde kendinden önceki felsefi birikimden hareketle mevcut düşünsel potansiyeli açmaya ve/veya aşmaya çalışır. Felsefe, tıpkı

[9] Cebir: Matematikte bilinmeyeni bulmak için "X,Y,Z" gibi soyut harfleri kullanarak işlem yapan matematik dalıdır.

[10] Bu yazıda, Ali Haydar Arıkuşu'nun yayına hazırladığı *Düşüncenin Kartal Bakışı* isimli kitabın notlarından yararlanılmıştır.

diğer düşünme biçimlerinde olduğu gibi bilme isteğinden doğar. Fakat diğerlerinden farklı olarak felsefedeki düşünüş, daha soyut ve sistemlidir.

Bir yanıyla felsefecilerin geçit töreni gibi okunabilecek felsefe tarihi ise bir yandan da metaforların tarihidir. Einstein'ın bilimle ilgili ünlü sözünü felsefeye uyarlarsak, "Her felsefe metaforla başlar, cebirle biter."

Metafordan Cebire Giden Felsefe

Metaforlar soyut bir fikri; bilinen bir olaya, nesneye, davranışa uyarlayarak somutlaştırır. Düşünceden yola çıkılarak metafora gidilir, oradan tekrar düşüncenin kendisine gelinir. Bu aynı zamanda sürekli devinen bir düşünme diyalektiğini de hatırlatır: soyut-somut-soyut...

Bu diyalektik yapı, imge ve simgelerle sınırlı kalmayıp bütünlüklü bir hikâye anlatısına dönüştüğünde ise alegoriyle karşılaşırız. Yapısı gereği metaforlardan daha uzun ve anlatı temelli olan alegoriler, gündelik yaşamda gözlemlenebilecek basit bir hikâyeden hareketle topluma, hakikate ya da düşünceye dair geniş kapsamlı bir çıkarım sunar.

Metaforları ve alegorileri takip ederek felsefe tarihinde gezmeye başlayınca ilk olarak Platon'un mağara alegorisi ile karşılaşıyoruz. İnsanın kendi gerçekliği ve dolayısıyla sınırlılığı içinde düşünmesine dair zihin açıcı bu alegorik hikâyede, insanlar karanlık bir mağaraya zincirlenmiştir, sadece arkalarındaki ışık sayesinde karşılarındaki gölgeleri görürler. Doğduklarından beri mağarada yaşayan bu insanlar gördükleri gölgeleri hakikat sanırlar. Bir gün içlerinden biri zincirlerinden kurtulur ve ışığı takip ederek mağarayı terk eder. Bu kişi mağara dışında yeni bir gerçeklikle tanışır. Işık etrafını aydınlattıkça mağarada gördüğü gölgelerin gerçek olmadığını anlar. Gördüklerini arkadaşlarına anlatmak için geri döndüğündeyse arkadaşları ona bir türlü inanmaz. Gözleri karanlığa alışan bu insanlara gerçekleri aktarabilmek imkânsızdır. Bu mağara metaforunda Platon'un felsefesinin özünü oluşturan "idea dünyası-gerçek dünya" ayrımının özünü görürüz. Bu çok katmanlı yapısıyla mağara ale-

gorisi; gerçeklik, toplumsal bilinç ve eğitim gibi konular açısından oldukça dikkat çekicidir.

Sokrates'in at sineği metaforu da benzer bir düşünceyi ortaya koyar. Fakat bu kez "aydın"a bir görev yükler. Filozof; devleti, yavaş ilerleyen at ile özdeşleştirir. Kendisini ve kendisi gibi yanlışlara dikkat çeken aydınları ise atı kandıran ve sürekli rahatsız eden bir "at sineği"ne benzetir.

Wittgenstein'ın şişedeki sinek metaforu da bu iki anlatıya benzerdir. Wittgenstein bu metaforda, dil felsefesi yapan filozofların düşüncelerini şişedeki sineğe, dilin sınırlarını da şişenin sınırlarına benzetir. İnsan da dilinin/düşüncelerinin sınırlarını fark edemediği için adeta camdan bir şişenin içine hapsolmuştur. Hatta Wittgenstein, felsefenin amacını "şişedeki sineğe çıkış yolunu göstermek" şeklinde ifade eder.[11] Aynı zamanda bir dil felsefecisi olan Wittgenstein, görünmeyen dilin/camın sınırlarıyla bilginin ve düşüncelerin sınırlarını imgeler.

Hegel'in Minerva'nın Baykuşu metaforu da benzer bir doğrultudadır. Minerva'nın Baykuşu, bilgeliğin öğreticisidir. Çünkü baykuş, kafasını 360 derece çevirebilir. Yani böylece kimsenin görmediğini görür, bilmediğini bilir. Herkesin uykuda olduğu vakitte, karanlıkta sessizce kanat çırpmaya başlar.

Buraya kadar bahsettiğimiz metaforlar felsefeyi dünyayı yalnızca anlayan, gözlemleyen veya zihinsel sınırları gösteren edilgen bir konumda tutuyor. Diyalektik materyalizm ise felsefeyi bu edilgenliği aşan bir konuma yerleşir.

Proletaryanın Metaforu: Prometheus'un Ateşi

Marx ve Engels'in ortaya koyduğu felsefe, mitolojik karakter Prometheus'un tanrılardan "ateşi çalıp" insanlığa vermesinde simgeleşir.[12] Zeus

[11] Ludwig Wittgenstein. *Felsefi Soruşturmalar*. Çev. Haluk Barışcan. Fol Kitap, 2023.

[12] Tülin Öngen ve Kansu Yıldırım. *Marx, Kapital ve 'Kolektif Prometheus'*. BirGün Kitap, 11 Mayıs 2018.

tarafından cezalandırılan Prometheus, bu eylemiyle mesihvari bir yaklaşıma karşıt bir pedagojiyi ortaya koyar. Çünkü Prometheus, yaşamı dönüştürmenin bir parçası olmaya çalışmıştır. Böylece metaforlar geçidinde ilk defa fikir ile eylemin diyalektiği kurulur. Marx'ın sözleriyle sağlamasını yapalım: "Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, sorun onu değiştirmektir."[13]

Baştan Alalım: Devinen Madde, Donmuş İdealara Karşı

Metaforlar ve alegoriler üzerinden yürüdüğümüz felsefe tarihinin yolunu bir de felsefi akımlar üzerinden yürürsek, tarih boyunca birbiriyle savaşan iki ana felsefi kamp olan idealizm ve materyalizmle karşılaşırız.

İdealizm; aşkın bir amaç, kesinlikler ve değişmez bir düzen fikri üzerine kuruludur. Bu felsefeye göre hakikat tektir, mutlaktır ve duyular dünyasının ötesindedir. İnsanın yaşadığı somut dünya ise hakikatin kendisi değil; onun yalnızca geçici, sınırlı ve yanılsamalı bir yansımasıdır.

Materyalizm; insanların söylediklerinden, hayal ettiklerinden değil, gerçek ve faal insandan hareket eder. Gerçek yaşam süreçlerinin ideolojik yansımalarının ve yankılarının gelişimini göstererek elle tutulur canlı insana varmak ister. İnsanın zihninde kurduğu en sıra dışı ve imkânsız hayaller bile, aslında bizzat yaşanan ve somut olayların zihindeki yansımalarıyla oluşur. Böylelikle ahlâk, din, metafizik, her çeşit ideoloji ve de bunların yansıması olan bilinç şekilleri, maddeden bağımsız görünümlerini kaybederler. Bunların kendilerinden menkul bir tarihleri ve gelişimleri yoktur. İnsanlar maddi üretim süreçlerini ve maddi ilişkilerini geliştirdikçe, yaşam bağlamı içinde kendi düşüncelerini ve bu düşüncelerin ürünlerini de dönüştürürler. Bu da bizi, yaşamı belirleyenin bilinç değil, bilinci belirleyenin yaşamın kendisi olduğuna götürür.[14]

Dolayısıyla materyalizm, sadece fikirler için değil, maddi olgular

[13] Marx ve Engels, 1992, s. 22.
[14] a.g.e., s. 12.

için de açıklama arar. Tanrılar gibi doğa ötesi müdahale odaklarına değil, maddi sebeplere bakar. Bu maddi temellendirme, Marksizmin çok önemli bir yönü olup onu diğer düşünme yöntemlerinden ayırır. Bu yüzden egemenlerin idealizmi, devrimcilerin ise materyalist düşünmeyi öne çıkarması tesadüf değildir.

Devrimcilerin kampı olan materyalizm, çıkış noktasını maddeden alır. Yanına gelen diyalektik de devinimi anlamanın kılavuzudur. Diyalektik ayrıca kaba materyalizme, yani materyalizmin *determinist* (kaderci) ve mekanik tarzda kavranışına karşı koruma gözlüğüdür, materyalizmin süsü değil! Nazım'ın şiirinde "akar, akar, akar" diye anlattığı diyalektiği Engels de "Gerek dış dünyanın ve gerekse insan düşüncesinin genel hareket kanunlarını bildiren bilim."[15] şeklinde anlatır.

Diyalektik, felsefe tarihinde ilk olarak Platon'un diyaloglarında sistematik bir yöntem olarak belirdi. Hegel ise diyalektiği ustalıkla kavradı; ancak onu idealar dünyasının sınırları içinde inceleyerek bir anlamda diyalektik bir idealizmin yolunu yürüdü. Marx ve Engels ise diyalektiği tersinden ayağa kaldırarak doğrudan maddenin eylemine oturttular. Toplumsal yaşamı, tarihselliği ve devinimi içinde ele alıp maddeyi kökleri ve filizleriyle bütünlüklü olarak tanımladılar.

Diyalektik Materyalizmin Kökleri

Marx ve Engels'in diyalektik materyalizminin kökleri, "Aynı nehirde iki kez yıkanamazsın." diyerek değişimin değişmezliğine vurgu yapan Herakleitos'tan bugüne onlarca filozofun katkılarıyla beslendi. Marx ve Engels'in etkilendiği, öğrendiği, aşmak için kıyasıya eleştirdiği filozoflara ve beslendikleri kaynaklara bakarsak, Bauer'in "özgür eleştiricilik"ini, Feuerbach'ın materyalizmini ve Aleksandr Herzen'in devrimin cebiri

[15] Hikmet Kıvılcımlı. *Diyalektik Materyalizm Nedir? Nasıl Kullanılır? Ne Değildir?* [Friedrich Engels, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu]. Derleniş Yayınları, 1999, s. 29.

olarak adlandırdığı[16] Hegel'in "nesnel diyalektiği"ni görürüz.

Bu düşüncelerin yanı sıra Fransız Devrimi'nin ve sonrasındaki işçi ayaklanmalarının pratiğinde somutlaşan praksis ve bilimsel buluşlar da diyalektik materyalizmin anlaşılmasına katkı sunmuştur. Hücrenin keşfedilmesi (canlılığın materyalist temelinin bulunmasıyla mistik anlayışların sarsılması), evrim teorisi (değişim, gelişim) ve enerji korunumu kanununun (dönüşüm, süreklilik) bulunması diyalektik materyalizmin temellerini kuvvetlendirmiştir.

Marx, Engels ve sonrasında da Lenin, diyalektik materyalist düşünceyi devrimin hareket ettirici gücü olarak tarif ettiler ve gerçekten de bu felsefe Ekim Devrimi'yle birlikte dünyayı değiştiren bir rol kazandı.[17]

Engels'in doğa ve toplum diyalektiğindeki çözümlemeleri, Lenin'in devrimci pratik ve bilinç vurgusu, Lukács'ın özne-nesne diyalektiği ve Gramsci'nin praksis felsefesiyle genişleyen bu çizgi, bilincin de maddi dünyayı dönüştüren eylemli bir güce dönüştüğünü gösterdi.

Bir Eylem Felsefesi Olan Materyalizm

Madde sürekli bir değişim ve dönüşüm hâlindedir. Kendi değişip dönüşürken çevresini de değiştirip dönüştürür. Hatta sürekli değişen doğasıyla karşıtını da sürekli olarak değiştirir. Varlığı, karşıtının varlığına bağlıdır; dolayısıyla karşıtını yok etmesi, kendisini de yok etmesini gerektirir. Bu nedenle hiçbir nesneyi, olayı ve olguyu "kendinde" tanımlayamayız. Çünkü her şey, başka şeylerle etkileşim ve ilişki hâlindedir, bir bütünün parçasıdır. Yani bir şeyi ancak başka şeylerle ilişkisi ve tarihsel varoluşu üzerinden tanımlayabilir, bütün içerisindeki yerine göre kavrayabiliriz.

İşte diyalektik materyalizmi aynı zamanda bir eylem felsefesi yapan şey de budur: Değiştirmek. Diyalektiğin kendisini, bu değiştirme faaliyetinde de görürüz. Değiştirmek isteyen özne, değişmek zorundadır ve

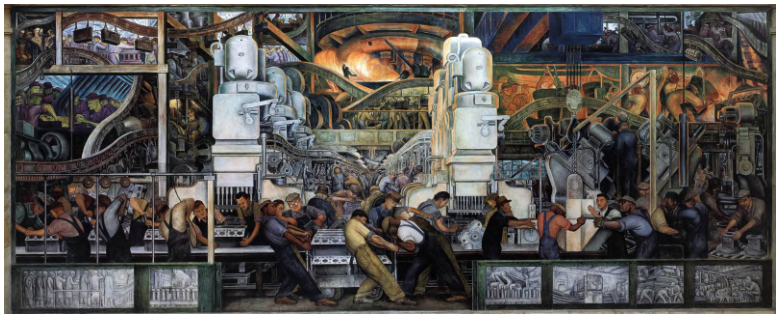
[16] Hans Heinz Holz. *Devrimin Cebri: Hegel'den Marx'a*. Çev. Sadık Usta. Yordam Kitap, 2016, s. 33.
[17] a.g.e., s. 34.

tabii ki değişmek isteyen özne aynı zamanda değiştirmek zorundadır. Bunlar peşi sıra etaplar değil, aynı anda oynanan maçlardır. Onun için bir şeyi ancak dönüştürme-dönüşme pratiği içerisinde anlayabiliriz.

Diyalektik materyalizm, bugünün toplumsal değişiminin ana gücü olan işçi sınıfının anlama ve eyleme felsefesidir diyebiliriz. Değiştirme eylemine büyük bir yer açtığı için bir eylem felsefesi demek de yanlış olmaz. Bir yanıyla da toplumsal gelişmenin ve tarihin motoru olan insanın, olaylara ve durumlara karşı pozisyonunu ve aksiyonunu belirleyen bir kılavuzudur. Bunun içindir ki devrimcilerin en büyük düşünsel silahlarından biridir. Ve diyalektik, bugünü anlamak ve değiştirmek, yeni bir günü inşa etmek için verilen çabanın otobüsüdür.

Yani "Diyalektik devrimin cebiridir."

İşçilerin Omuzlarında Yükselen Robotlar

Detroit Sanayi Duvar Resimleri, Diego Rivera

Teknoloji, insanlığın ortak emeğinin ve bilgi birikiminin ortaya çıkardığı toplumsal bir üründür. Teknoloji, toplumsal dinamikler tarafından şekillenir ve teknolojik ürünler de belirli amaçlar doğrultusunda üretilir. Dolayısıyla teknoloji toplumla diyalektik bir ilişki içindedir, toplumdan etkilenir ve toplumu etkiler. Ekonomiyi, çalışma yaşamını, boş zaman alışkanlıklarını, gündelik ilişki kurma biçimlerini, hatta savaşma biçimlerini bile çeşitli boyutlarıyla etkilerken bu boyutlardan da etkilenir ve toplumu dönüştürdüğü gibi toplum tarafından da dönüştürülür.

Teknoloji Fetişizmi

Teknolojiyi yaratan toplum ve insanların yaratıcı gücüyken, teknoloji yine de hem toplumsal ilişkilerden hem de insandan bağımsızmış gibi görünebiliyor. Bu durum Marx'ın ortaya koyduğu *meta fetişizmi*ni akla getiriyor. Meta fetişizmi, insan emeğinin ürünü olan metaların, âdeta özerk bir nitelik kazanarak zapt edilemez bir güç hâline gelmesi ve insana egemen olmasıdır. Eşyanın insana tabi olması gerekirken tersinden insanın, tanrısal bir nitelik kazanan kendi ürününe itaat eder hâle gelmesidir. Yani kabaca eşyaya kölelik etme, metaya tapmadır.[18] Bu da top-

[18] Sosyal Bilimler Sözlüğü. *Meta Fetişizmi*. Ankara Sosyal Bilimler Vakfı, 2026.

lumsal ilişkilerin metalaştığı, insanın kendi ürünü karşısında nesneye dönüştüğü "şeyleşme"yi doğurur.[19]

Aslında teknolojik bir ürün, elimize aldığımız bir sonuçtur. Fakat teknolojik ürünler, gerekli hammaddelerin çıkarılmasından teknolojik ürünün insanın karşısına çıktığı ana kadar tüm aşamaları, fetişleştirmeyle görünmezleşir. Örneğin bir cep telefonunun üretiminin ardındaki süreçleri; Afrika'da kobalt madenlerinin çıkarıldığını,[20] Tayvan'da mikroelektronik devrelerinin üretildiğini, Çin'deki montaj hatlarını [21], ABD'de tasarlandığını, Hindistan'da yazılımının hazırlanma aşamalarını, emek süreçlerini, köleliği, çocuk işçiliğini[22] bilmeyiz, görmeyiz.

Teknolojik ürünler bugün bize Elon Musk, Bill Gates, Steve Jobs gibilerin müthiş dehası ve sermayenin başarısı olarak sunuluyor. Aslında teknolojiyi üretenler, makinelerin yapımında kullanılan madenleri çıkartan madencilerden, algoritmaları yazan mühendislere kadar dünyanın dört bir yanındaki emekçilerdir.

Nasıl ki metaların ardındaki emek süreçlerinin görünmezleşmesi meta fetişizmini ortaya çıkarıyorsa, teknolojik ürünlerin ardındaki sınıfsal ilişkilerin, toplumsal cinsiyet ve tahakküm ilişkilerinin görmezden gelinmesi de teknoloji fetişizmini ortaya çıkıyor. Teknoloji fetişizmi, çağımızdaki egemen ideolojinin temel bir bileşenidir.

Teknoloji-Sermaye-İstihdam İlişkisi

Kapitalizm öncesi toplumlarda teknoloji üretimi, günlük yaşamı kolaylaştırma ile koşullu iken günümüz toplumlarında teknolojinin üretiminde ve kullanımında kâr elde etmek esastır. Tekerleği icat edenler zengin olmayı düşünmezken, elektrikli otomobil üreticileri kârlarını en

[19] Georg Lukács. *Tarih ve Sınıf Bilinci*. Çev. Yılmaz Öner. Belge Yayınları, 2014.
[20] Antonio Cascais. *Kobalt madenlerinde çalışan çocuklar*. DW Türkçe, 12 Haziran 2017.
[21] İzleme önerisi: Bilişim Çalışanları. *Foxconn'da Yıkım Belgeseli*. 15 Ekim 2015
[22] BBC News Türkçe. *Kobalt madeni çıkaran çocuk işçiler*. 8 Mart 2018.

üst düzeye çıkarmanın peşindedir. Günümüz teknolojisinin hem üretimi hem de kullanımı ise sermaye birikiminin temel, stratejik ve etkili bir boyutudur. Bunun sonucu olarak bugün dünyanın en değerli şirketleri teknoloji şirketleridir.

Teknolojinin sermayenin güdümünde olması, onun istihdamla olan ilişkisini de doğrudan şekillendirir. Sermayenin teknolojiyi maliyetleri düşürme ve kârı artırma aracı olarak kullanması, tarihsel olarak emeğin ikamesini (yani insan emeğinin yerini makinelerin/teknolojinin alması) ve işsizliği beraberinde getirmiştir.

Sanayi Devrimi ile beraber ilk makinelerin üretimde kullanılması, teknolojinin öngörülebilir ilk etkisi olarak işsizliği ortaya çıkardı. Makineleşmenin insanları tamamen işsiz bırakacağı fikri ise 90'lardan beri oldukça itibar gören bir fikir hâline geldi. Hâlbuki teknolojik gelişmeler, her ne kadar bazı iş kollarını bitirse de yeni iş kollarını da ortaya çıkarır.[23] Örneğin cep telefonu varsa bunun montajcısı, yazılımcısı, satıcısı, tamircisi de olacaktır.

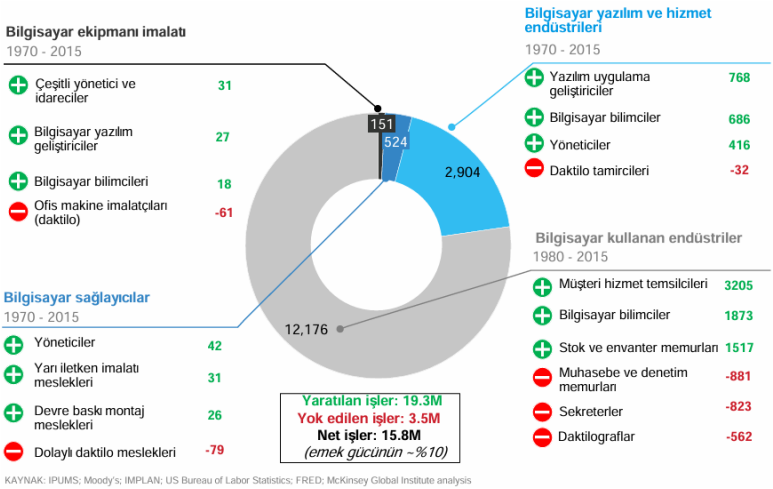
Yeni iş alanları, yeni yatırım alanlarıdır; bu da, sermaye birikimini çoğaltan mekanizmanın kendisidir. Kapitalizmin işleyişi, sermaye birikimini artırmaktan geçer. Sermaye büyüdükçe de istihdam bir ölçüde artmak zorundadır. Teknolojinin bazı sektörleri yok etmesiyle emeğin işlevsizleştiği düşünülse de artan istihdam, emeğin aslında ne kadar genişlediğini gösterir. Dolayısıyla sermaye, yeni sermaye birikim alanları açabiliyorsa bu alanları teknolojiyle açar.

Örneğin Amazon, dünyanın robot ve otomasyon kullanan en büyük şirketlerinden biridir.[25] 2015 yılında Amazon'daki robot sayısı 30 bin iken, 2022 Haziran'da bu sayı 520 bine çıktı. Ancak 2015 yılında 230

[23] Arif Koşar. *Robotlar İşimizi Elimizden Alacak mı?* Kor Kitap, 2022.

[24] Susan Lund. *Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation*. McKinsey Global Institute, 21 Eylül 2017

[25] Jyoti Mann. *Amazon's Warehouse Robot Army Keeps Getting Bigger and Bigger*. Business Insider, 6 Mayıs 2024.

Görsel 1: ABD'de 1970-2015 yılları arasında bilgisayarların günlük yaşama girişiyle yaşanan iş kayıpları ve yeni işler[24]

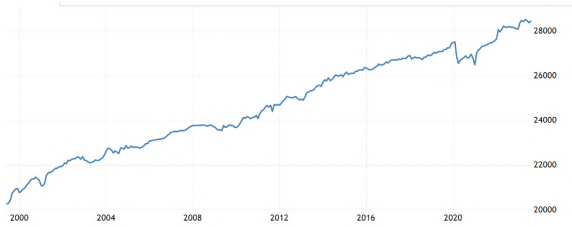
bin 800 olan işçi sayısı, 2022 yılında 1 milyon 608 bine ulaştı.[26] Robot sayısının arttırıldığı bir işyerinde işçi sayısının da ne kadar artış gösterdiğini görüyoruz.

Konuyu bir ülke ile de örneklendirelim, Güney Kore dünyanın en çok robot kullanan ülkesi.[27] Türkiye'ye oranla işçi başına düşen robot kullanımı, yaklaşık 30 kat daha fazla. Böyle bir robot kullanım oranına rağmen işçi sayısı düşmüyor, artıyor.

Dünyanın 3. büyük robot kullanıcısı olan Almanya'nın bitmeyen işçi ihtiyacı da yine açılan bu yeni iş kolları içindir. Teknolojinin son 30-40 yıldaki yoğun kullanımıyla beraber istihdamın da düzenli olarak arttığını, sadece kriz zamanlarında düşme eğilimi gösterdiğini görüyoruz. Yani istihdam aslında teknolojiyle değil, sermaye birikimiyle paralel ilerliyor. Sermaye birikimi durduğunda istihdam da düşüşe geçiyor.

[26] Nat Levy. *Chart: Amazon robots on the rise, gaining slowly but steadily on human workforce*. GeekWire, 29 Aralık 2016.

[27] International Federation of Robotics. *Global Robotics Race: Korea, Singapore and Germany in the Lead*. 10 Ocak 2024.

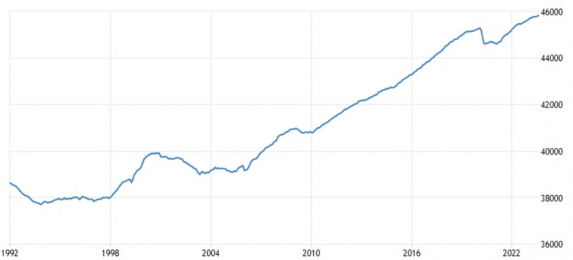
Görsel 2: Güney Kore'de istihdam edilenlerin sayısı (bin kişi) (2000-2023)

Teknoloji, sermayenin organik bileşimini yükseltir. Kapitalist sistem, kârını değişir sermayeden (emek gücüne ayrılan sermaye payı) elde edilen artı değerden sağlar. Yüksek teknoloji ve otomasyon olanaklarına rağmen otomasyon değil, daha kârlı olan ucuz işçi kullanımı tercih ediliyor. Bu nedenle emperyalistler, yüksek teknoloji ile kendi ülkelerinde üretim yapabilecekken üretimlerini Güneydoğu Asya, Latin Amerika, Kuzey Afrika, Çin gibi emeğin ucuz ve çocuk işçiliğin yaygın olduğu yerlere taşere ediyorlar.

Sanıldığının aksine kapitalizmde birbirine karşıt gibi görünen "otomasyon, işsizlik, işçileşme" dinamikleri aslında sıkı bir etkileşim içindedir. Birbiriyle çelişkili gibi görünen bu olguları ise kapitalizm kendi işleyişi içerisinde birbirine uyumlu hâle getirir.

Yeni İşlerin Niteliği

Teknolojinin her ne kadar nicelik üzerinde büyük bir etkisi olacağı düşünülse de aslında teknolojik gelişmeler, işin niteliği üzerinde çok büyük

Görsel 3: Almanya'da istihdam edilenlerin sayısı (bin kişi) (1992-2023)

bir etkiye sahiptir. Özellikle yeni dijital platformlarla beraber ortaya çıkan yeni işlerin güvencesizliği, işçi sınıfı için büyük bir önem taşıyor. "Esnek çalışma" adı altında sigortasız, molasız, izinsiz uzun saatler çalışmak normalleşiyor. Parça başı iş sistemiyle işçiler, emek gücünü çok ucuza satmak zorunda bırakılıyor. Örneğin cep telefonları ve bilgisayarların iş yaşamının merkezine yerleşmesi sonucunda iş yerinde olsak da olmasak da 24 saat çalışabilir durumdayız. Bu cihazlar vasıtasıyla çalışma süreleri iş yerlerinin dışına taşıyor. Böylelikle patronlar işçinin boş zamanına çöküyor ve bu zamanı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışıyor.

Teknolojinin emek sürecine en büyük etkisi çalışma yoğunluğunu arttırması ve işçilerin takibini kolaylaştırmasıdır. Ofis çalışanlarının bilgisayardaki fare hareketlerinden, tıklarından, ekrandaki işlevli göz teması kontrolünden çalışma süreleri hesaplanabiliyor. Depo, market işçilerinin barkod/terminal cihazları aracılığıyla ne kadar sürede kaç ürünle ilgili işlem yaptığı, kaç adım attığı, kaç dakika mola kullandığı, kaç dakika hareketsiz kaldığı gibi veriler toplanarak otomatik bir verimlilik ölçütü oluşturuluyor.

Uzaktan denetimle kaygı düzeyi artırılan işçiler yoğun bir tempoyla çalıştırılıyor[28]. Özellikle "ölü zaman" olarak adlandırılan tuvalet molaları için geliştirilen denetim sistemleri işçileri insanlık dışı çalışma koşullarına mahkum ediyor[29]. Bu da işçinin hem zihinsel hem de fiziksel olarak tükenmesi, ağır sağlık sorunlarının ortaya çıkması anlamına geliyor.

Güvencesiz ve Denetim Altında Bir Yaşam, Teknolojinin Değil Kapitalizmin İşi

Teknolojiyle insanların işsiz kalmasından ziyade, yapılan işin kalitesizleşmesi, çalışma sürelerinin uzaması, denetimin ve iş yoğunluğunun art-

[28] İzleme önerisi: Ken Loach. *Sorry We Missed You (Üzgünüz, Size Ulaşamadık)*. 2019

[29] Okuma önerisi: Kansu Yıldırım. *Kubur kapitalizm: Sermayenin çişimizle derdi ne?* Mavi Defter, 31 Ocak 2023

ması, güvencesizlik, geleceksizlik gibi daha büyük sorunlar ortaya çıkıyor. Esnek ve evden çalışma modeli, özellikle kadınlar için ev içi emeğe ek olarak "aile bütçesine katkı" adı altında güvencesiz işçileşmeye yol açıyor.

Teknoloji bugün kapitalist bir bağlamda işliyor; sermayedarlar, şirketler tarafından üretiliyor, kontrol ediliyor. İşte bu yüzden teknoloji geliştikçe çalışma süreleri kısalmak yerine daha da uzuyor. Öyle ki sermayenin boş zamanımız da dahil olmak üzere tüm yaşamımızı işgal ettiği, ele geçirdiği bir çalışma ve yaşam anlayışı olağanlaşıyor.

Distopyaya Karşı Örgütlü Mücadele

Buraya kadar yazdıklarımızdan ortaya çıkan karamsar gerçeklik, biliyoruz ki ancak örgütlenme kapasitemiz ve arzumuzla sarsılabilir. Bugün hem ülkemizin hem de dünyanın birçok yerinde işçiler sömürülmeye direniyor. Büyük değişimlerin ilk tohumu, işçi direnişlerinde atılıyor. 2023'te Bangladeş'te tekstil işçilerinin grevlerinden sadece bir yıl sonra başbakanın devrilmesi tesadüf değil. Ohio ve Michigan'daki veri merkezi direnişlerinden algoritmik gözetime karşı örgütlenen teknoloji işçilerinin grevlerine, sinemada yapay zekâ kullanımına karşı güvence arayan sinema emekçilerinden Hyundai fabrika işçilerine, Amazon'un çevre talanına, kitlesel işten çıkarmalara ve askerî ihalelere karşı yürütülen protestolardan halk hareketlerine kadar sınıf mücadelesinin yeni mevzileri tam da bu çelişkilerin ortasında filizleniyor.[30] Üretimin dijitalleşmesi, sanılanın aksine işçi sınıfını parçalayıp yok etmiyor; kol emeği ile zihinsel emeği, coğrafi olarak yağmalanan topluluklar ile algoritmalara mahkûm edilen emekçileri aynı sermaye saldırısına karşı ortak bir sınıfsal hatta birleştiriyor.[31] Sadece 2025'in ikinci çeyreğinde, yaklaşık 98 milyar dolarlık veri merkezi projesinin yerel direnişlerle engellenmiş veya ertelenmiş ol-

[30] Fuat Yücel Filizler. *Yapay zeka ve sınıf mücadelesi (I)*. Sendika.org, 27 Ekim 2025.

[31] Tahir Emre Kalaycı. *Yapay Zekâ Yatırımlarının İnsanlık ve Doğa için Maliyeti Artıyor*. İyimser İrade, 1 Ağustos 2026.

ması bu direnişlerin gücünü gösteriyor.[32]

Isaac Newton, "Eğer ki diğerlerinden ötesini görebildiysem; bu, devlerin omuzlarında yükseldiğim içindir." diyerek kendinden önceki birikime ve emeğe işaret etmişti. Bugünün teknolojik gelişmeleri ışığında bu sözü yeniden söyleyelim: Teknoloji, yapay zekâ ve otomasyon, işçi sınıfının omuzlarında yükseliyor; mücadele de öyle.

[32] Tahir Emre Kalaycı. *Yapay Zekâ Ekonomisi, Hammadde Krizleri ve Finansal Balonlar Kıskacında*. El Yazmaları, 21 Ağustos 2026.

Belleği Mücadele ile Şekillendirmek

Antakya'daki Güneyin Üç Fidanı anıtı

1970'lerde bellek üzerine yapılan çalışmalar yok denecek kadar azken, 2000'lerin başından beri adeta bir patlama yaşanıyor. Özellikle sosyal bilimler ve sanat dallarında bellek çalışmaları ile temas eden çok sayıda çalışma görüyoruz. Çeşitli disiplinlerle ilişkili olarak *bellek* sözcüğüne sıkça rastlıyoruz. Toplumsal bellek, kültürel bellek, ortak/kolektif bellek, tarihsel bellek, kent belleği, mekânsal/coğrafi bellek, ekolojik/doğa belleği, kuşaksal bellek, travma/acı belleği, duygusal bellek, kurumsal bellek, dijital/sanal bellek, sözlü bellek... Bu bellek enflasyonu, bilim felsefesinin temel ilkelerinden birini akla getiriyor: Bir kavram ne kadar çok şeyi açıklamaya çalışırsa söz konusu kavramın açıklama gücü de o kadar zayıflar. Bu yüzden bellek kavramını biraz didiklemek ve irdelemek, kavramın toplumsal özgürleşme mücadelemizle ilişkisi üzerine düşünmek gerekli gözüküyor.

Nasıl Hatırlamalı?

Bellek ve *hafıza* sözcüklerinin sıklıkla birbirleri yerine kullanıldığını görürüz. Hafıza, Arapça *hfz* kökünden türemiştir ve "muhafız", "muhafaza etmek" gibi sözcüklerle aynı kökü paylaşır. Bellek; saklama, (olduğu gibi) koruma edimleriyle bağlantılı bir sezgi yaratsa da kavramın

bugün kullandığımız anlamını karşılamaz. Çünkü bellek, anılarımızı hiç değiştirmeden saklayan bir yapıdan ziyade geçmişin sürekli dönüştüğü ve yeniden kurgulandığı bir alandır.

Hatırladığımız şeyler zamanla değişir, sabit değildir. Hatta Freud; izlenimlerin ve anıların, sonraki dönemlerde yaşanan yeni bir tecrübeyi veya gelişim evresini anlamlandırmak üzere yeniden düzenlenebileceğini söyler.[33] Yani belleğin zamanlar arasında kurduğu bu dinamik ilişki, hem bireysel hem de kolektif geçmişin nasıl sürekli yeniden inşa edildiğini kavramamız açısından büyük önem taşır.

Hatırlamak için anıları geçmişten çağırır ve bugünün süzgecinden geçiririz. Bu süzgeç de toplumun bir parçası olan insanın zihnindeki süzgeçtir. Bellek, bireyin düşünsel nüanslarını içerse de asıl olarak toplumsaldır ve toplum tarafından belirlenir. O hâlde belleği belirleyen toplum, hatırlamanın biçimlerini de belirler diyebiliriz. İnsanın hatırlamak için ihtiyaç duyduğu referanslar toplumsal bağlamla şekillenir. Yani en kişisel anılarımızın bile kökleri, bir şekilde toplumsal olana uzanır.

Tabii mesele sadece anıları hatırlamak değil, onları nasıl hatırladığımız da o kadar önemlidir. Belleğin yapı taşı anılarsa anıların da yapı taşı duygular, arzular, istekler ve deneyimlerdir. Bir anıyı hatırlarken anının içeriğinin yanı sıra biçimiyle de birlikte hatırlarız. Bu biçim içerikten bağımsız değildir, hatta bazı zamanlarda biçim içeriğe dönüşür. Bu yüzden özellikle tarihsel olayları hatırlarken hatırlama biçimimiz kritik önemdedir.

Mesela ölümleri, işkenceleri, savaşları ve katliamları nasıl hatırlarız? Bunları hangi biçimle anımsarız? Hatırladığımız bu olaylara ne gibi anlamlar yükleriz? Bu sorular, bellek çalışmalarının politik mücadele açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Çünkü hatırlamak tarafsız değildir. Bellek sürekli olarak biçimlenir, yeniden şekillenir ve ulaştığı noktada politik olarak güçlü bir araç hâline gelebilir. “Geçmişi bu-

[33] Ayça Korkmaz. “Lacanyen Psikanalizde Travma ve Düşlem”. Içinde: *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi* 8.2 (2021), ss. 161–185.

günden kuran" bellek, egemen güçlerin elinde olayları çarpıtma aracına da dönüşebilir. Böylece kolektif hafıza, mevcut politik anlatıyı destekleyecek şekilde yeniden düzenlenir.

Gramsci'de Hatırlama, Unutma ve Karşı Bellek

Hatırlamak ve unutmak, bir madalyonun iki yüzü gibidir. Ne kadar hatırlarsak o kadar unutur, ne kadar unutursak o kadar hatırlarız. Hatırlamak rastgele gerçekleşen bir eylem değil, doğası gereği seçici bir süreçtir. Bu seçme faaliyeti, belleğimizde kapladığı yer açısından bazı hatırladıklarımızı öne çıkarır, bazısını geriye iter; aslında hatırladıklarımız arasında hiyerarşi kurar. Yaşadığımız bir anın tüm detaylarını hatırlamamız mümkün olmaz. Hatırlamayı fotoğraf çekmeye benzetirsek, fotoğraf çekerken bir kadraj seçeriz ve sonradan bu fotoğrafa baktığımızda o anı, sadece kadrajın bize sunduğu kadarıyla hatırlarız. Kadraja sığmayan detaylar gözden kaybolur ya da zamanla silinir. Ama hatırlama-unutma ilişkisi içerisinde asıl kritik sorular şunlardır: Neleri hatırlar, neleri unuturuz? Ve bu hatırlama-unutma sürecine kimler nasıl etki eder? Fotoğraf örneğinden giderek sorarsak: Kadrajımızı nasıl belirleriz?

Bu sorular belleği ve hatırlamayı, ideolojik mücadelenin içine dâhil eder. Bu sorularla bellek, kültürün ve ideolojinin önemli bir parçası hâline gelir. Bu sorulardan hareketle hatırlama eylemini, ideolojik mücadelemizin önemli bir stratejik çarpışması olan *hegemonya* ve *karşı hegemonya*yı Gramsci'nin öncülük ettiği düşünsel bağlamda ele alabiliriz.

Gramsci, bir Marksist-Leninist olarak toplumdaki temel sınıfların uzlaşmaz karşıtlığının yanında, bu sınıflara mensup insanların belirlendikleri üst yapı kurumlarına ve bu yapıların karmaşıklığına da eğilmişti. Hegemonyayı, daha çok üst yapıdaki bir durum olarak ele alıyor ve egemenlerin kendi çıkarına olan düşünceleri, tüm toplumun çıkarınaymış gibi gösterebilme becerisi, gücü olarak tanımlıyordu.[34] Bu tespitten ha-

[34] Antonio Gramsci. *Hapishane Defterleri 3. Cilt*. Çev. Barış Baysal. Kalkedon Yayınları, 2012.

reketle de organik aydınların öncülüğünde karşı hegemonik bir idrak-eleştiri-eylem bütünlüğünü öneriyordu. Karşı hegemonik edimlerin, bu yönlü bir bilinç dönüşümü yaratabileceğini, toplumun devrimcileşmesi için uygun zeminler yaratacağını ifade ediyordu.

Gramsci bu mücadelenin yaratacağı alanı, sivil toplum (devlet ve devrimci parti dışı bir aradalıklar gibi okumak daha iyi olur) olarak tanımlıyordu.[35] Ve gündelik hayatın değiştirilmesine, yani sıradanın değiştirilmesine vurgu yapıyordu. Toplumun sıradan ve normal olanın değiştirilmesi mücadelesini, sınıflar arası bir hegemonya kavgası olarak konumlandırıyordu. Egemenlerin kurduğu hegemonya ile dün, bugünü sömürü ihtiyaçlarına göre şekillendiriyorsa, karşı hegemonik faaliyet de bunun karşısında dünden bugüne uzanan bir bellek inşa etmek durumundadır. İşte *karşı bellek* de bu ihtiyaca denk gelecek şekilde tanımlanır.

1 Mayıs İşçi Bayramı, bu anlamda incelemeye değer bir karşı bellek çabasıdır. 1 Mayıs, devrimciler ve işçiler başta olmak üzere toplumun geniş kesimlerince sahiplenilen birlik ve dayanışma günüdür. 1 Mayıs'ların başlangıcını 1886'daki büyük işçi direnişi, bunu kırmak için organize edilen işçi katliamlarının yarattığı öfke ve 8 saatlik iş günü mücadelesi oluşturur. *Haymarket katliamı*nı[36], Türkiye özelinde 1 Mayıs 1977'deki "Kanlı 1 Mayıs"ı hatırlamak ve buradan hareketle son yıllardaki 1 Mayıs'ları Taksim'de kutlama çabaları oldukça önemli. Direnişin belleği, kutlama coşkusu, farklı öznelerin 1 Mayıs'a nasıl yaklaştığı, onu nasıl hatırladığı; günümüzdeki mücadeleyi, anlatıyı ve belleği de şekillendiriyor. Bu da anıtların, ritüellerin ve tarih yazımının nasıl da dönüşebileceğini bize gösteriyor.

[35] a.g.e.

[36] 1 Mayıs İşçi Bayramı'nın çıkış noktası olan bu katliam, 4 Mayıs 1886'da Chicago'da işçi hakları için toplanan barışçıl kalabalığın, patlayan bir bomba ve polis ateşiyle kanlı bir çatışmanın ortasında kalmasıdır.

Foucault'nun Katkısı: Karşı Bellekler

Michel Foucault, 1971'de karşı bellek kavramını ortaya attığında, hatırlamanın da unutmanın da tamamen politik bir süreç olduğuna dikkat çekmişti.[37] Foucault'ya göre iktidar, sadece baskı kurarak değil, aynı zamanda bilgi üreterek var olur. Bu süreçte oluşturulan "hakikat rejimi"ne müdahale eden karşı bellek, iktidarın dayattığı hafıza rejimine karşı çıkarak bastırılan ve görmezden gelinen anlatıları gün yüzüne çıkarır.

Avrupalı sömürgeciler, kendilerini "keşfettikleri" ülkeleri ve kıtaları "medenileştiren" insanlar olarak görmüş ve resmî tarih de çoğu zaman bu egemen bakış açısıyla yazılmıştır. Sömürgeleştirdikleri topluluklara belli bir hakikat rejimi inşa ederek yönelttikleri şiddeti de meşrulaştırmaya kalkmışlardır. Özgür Sevgi Göral *Yaramız Derindir*[38] kitabında Ann Laura Stoler'dan alıntıladığı *sömürgeci afazi* kavramını sömürgecilerin kurdukları bu hakikat rejimini açıklamak için kullanır. Sömürgecilerin kendi yaptıklarını bilmeme, unutma ve farkında olmamaktan ziyade geçmişi konuşabilmek için gerekli fikirlerden, kavramlardan, sözcüklerden yoksunluğuna işaret eder. Bizler ancak meseleye, bu örnekte sömürgeleştirilen halkların, "ötekinin" gözünden baktığımızda tarih ve hakikat tamamen farklı bir anlam kazanır ve bu sayede egemenlerin inşa ettiği hakikat rejimleri sarsılır. Yani karşı bellek egemenlerin değil, ezilenlerin hakikatini berraklaştırır.

Foucault'ya göre karşı bellekler çoğullaştıkça iktidarın oluşturduğu hakikat rejimi de sarsılacaktır. Karşı bellek oluşturma pratikleri, bu dönüşüme yön veren güçlerdir. Karşı hegemonya kurma sürecinin parçaları olan bu bellekler, hegemonik anlatıları sorgulayan ve alternatif hatırlama biçimleri öneren araçlardır.

[37] Michel Foucault. *Language, Counter-Memory, Practice*. Paris Presses Universitaires de France, 1971.

[38] Özgür Sevgi Göral. *Yaramız Derindir – Hafıza Sahası ve Sömürgeci Afazi*. istos Yayıncılık, 2023.

Yine Foucault'nun her bir karşı belleğin özgünlüğünün korunması gerektiği uyarısını, kurduğumuz karşı hegemonik bağlamda dikkate almalıyız. Çünkü karşı belleklerin de kör noktaları olabilir. Örneğin, ABD'deki üçüncü dalga feminizm, eski feminist hareketlerin sadece beyaz kadınların sorunlarına odaklanmasını eleştirerek ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaklaşım, beyaz olmayan kadınların yaşadığı baskıların da görünmesi gerektiğini savunur. Karşı bellekler, bu tür iç iktidar ilişkilerini de sorgulamalı ve farklı seslere alan açmalıdır.

Tam burada Gramsci'nin *organik aydın* kavramına tekrar ihtiyacımız var. Organik aydınlar; karşı bellek alanlarının, karşı hatırlama çabalarının bir araya gelmesi, karşı hegemonik zemininin farklı seslerle beslenmesini ve güçlenmesini sağlayacaktır. Buradan hareketle de mücadele ortaklığı ve birbirinden öğrenme gelişebilecektir.

Bellek Mekânları/Karşı Anıt Örnekleri

Karşı bellek pratikleri bugün oldukça geniş bir alana yayılmış durumda. Kavramın soyut tartışmalardan sıyrılıp kamusal alanda somut ve en görünür biçimi ise karşı anıtlardır.

Anıtlar, toplumsal belleğin fiziksel ve çevrim içi mekânlarda vücut bulduğu yapıtlardır ve onlar da tıpkı bellek gibi tarafsız olamazlar. Karşı anıtlar, resmî anıtların tersine, anıta bakan gözlerin bu anlatıları sorgulamasını ve dönüşmesini amaçlar. Yalnızca trajediyi hatırlatmakla kalmaz, aynı zamanda izleyiciyi/bakanı aktif bir tanığa dönüştürmeyi hedefler.

Tökezleme Taşları

Karşı anıt olarak bilinen ilk çalışmalar, Holokost'u anmak için yapılanlardır. Bunların içinde en farklı olanlardan biriyse tökezleme taşlarıdır (*Stolperstein*).[39] Üzerinde Nazizmin kurbanlarının isimlerinin yazdığı bu taşlar, öldürülenlerin daha önceden yaşadıkları mekânların zeminine hafifçe çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilir.

[39] Gunter Demnig. *Stolpersteine. The Art Memorial*. 2026.

Görsel 4: Üzerinde Nazi kurbanlarının ismi olan tökezleme taşları

Bu karşı anıt örneği, klasik anıtların aksine devasa boyutlara sahip değildir. Hatta taşların boyutu nedeniyle (tercihiyle), yakınında yürümüyorsanız anıtı fark etmek bile pek mümkün olmayabilir. Her bir taşın bir kişiyi temsil etmesi, Nazizmin karşısında tek başına olmanın yarattığı çaresizliği temsil etmesinden gelir. Taşa takılınca taşa bakılması ve üzerindeki ismin görülmesiyle, öldürülen kişinin yaşadığı trajedi, mekâna işlenir. Geçmişin izlerini taşıyan yolların engebesiz ve pürüzsüz olmadığını sezdirerek Holokost'un hatırlanması beklenir. Gündelik yaşamın sıradan bir anına sızan bu hatırlatma pratiği, beklenmedik bir anda Holokost'u karşımıza çıkarması bakımından güçlü, sanatsal açıdan feyz vericidir. Ancak faile işaret etmediği, edemediği için yeterince dönüştürücü ve güçlü bir karşı bellek anlatısı değildir.

İzmir/Alsancak Tren Garı Karşısındaki 10 Ekim Anıtı

2021 yılında İzmir'de, Alsancak Tren Garı'nın karşısında, 10 Ekim Ankara Gar Katliamı'nda hayatını kaybedenlerin anısına bir anıt dikildi. *Hayat Çemberi*[40] adı verilen bu anıt, ilk bakışta siyasi hegemonyaya karşı bir anlatı kuruyormuş gibi görünse de bir karşı anıt olup olmadığı konusunda soru işaretleri uyandırıyor.

Hayat Çemberi, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen

[40] TMMOB Peyzaj Mimarları Odası. *10 Ekim Anıtı ve Anma Yeri İzmir'de Açıldı*. 2021.

Görsel 5: İzmir'deki Hayat Çemberi Anıtı (Fotoğraf: BSRF, Wikipedia Commons)

"10 Ekim Anıtı ve Anma Yeri Yarışması" sonucunda inşa edildi. Katliamda öldürülen 103 kişiyi temsil eden 103 çelik plakadan oluşuyor. Belirli bir otoritenin kararıyla yapılması ve halkın kendi iradesiyle inşa etmemesi, anıtın pek sahiplenilmemesine yol açıyor. Oysa doğrudan toplulukların inisiyatifiyle şekillenen anıtlar, hem hafızayı canlı tutmada hem de gerçek bir karşı bellek oluşturmada çok daha güçlü bir rol oynuyor.

Gerze Termik Santrale Karşı Direniş Evi

Görsel 6: Gerze Termik Santrale Karşı Direniş Evi

Bununla ilgili en güzel örneklerden biri, topraklarını sermayenin termik santral saldırısından korumayı başaran Gerzelilerin kurduğu *Dire-*

Görsel 7: Gerze Termik Santrale Karşı Direniş Evindeki Pano

niş Evi. Bu ev, Sinop'un Gerze ilçesinde, hemen sahil kenarındaki küçük, tahta bir kulübe.

2009 yılında Anadolu Grubu'nun Gerze'nin Yaykıl Köyü'nde yapmak istediği termik santrale karşı mücadele başlıyor. Mücadelede Gerzeliler şirketi kovmayı başarıyorlar. Gerze halkı da bu kulübeyi bir direniş müzesine dönüştürüyor.

Bu müze-kulübenin içinde mücadeleyle ilgili gazete kupürleri, eylemlerdeki insanları resmeden yağlı boya resim çalışmaları, çocukların termik santrale ilişkin çizdiği resimler, termik santral mücadelesinde emek veren ve hemen sonrasında yaşamını yitiren Cengiz Amca'nın fotoğrafı ve hatta o dönem kurulan barikatlara polisin attığı gaz fişeklerinin kovanları bile var. Kulübenin önünden geçenler veya içeriye bakanlar, o günleri halkın birliğinin şirket-devlet düzeninine karşı bir başarısı olarak hatırlıyor.

Hatay Armutlu Mahallesi Anıtları

Mücadele içerisinden çıkan ve önemini mücadele edenlerin inşa etmesinden alan anıtlara bir örnek de Hatay'dan. Gezi İsyanı boyunca özellikle Armutlu Mahallesi'nde güçlü bir direniş sergileyen Hatay halkından, polis şiddeti sonucu kaybettiğimiz gençler olmuştu. Bu kayıplar insanları

korkutmak şöyle dursun, daha da bileylemişti. Gezi İsyanı'nın üçüncü gününde, polisin attığı gaz fişeğinin kafasına isabet etmesi sonucu hayatını kaybeden Abdullah Cömert'in vurulduğu yer, mahalleli tarafından defne yaprakları, sardunyalar, fotoğraflar, dövizler ile çevrilip süslendi. Burası, Abdullah Cömert'in (Abdocan'ın) anısının yad edildiği ve mücadele edenlerin her gece buluşup birbirlerine söz verdiği bir yere dönüştü.

Görsel 8: Ahmet Atakan mozaik anıtı

Ta ki ODTÜ Ormanı'ndan geçecek yola karşı yapılan eylemlere, Hatay'dan destek vermek için sokağa çıkılan 10 Eylül gecesine kadar. Abdocan'ın vurulduğu yerin üç sokak aşağısında, bu kez Ahmet Atakan bir binanın damında vuruldu. Ahmet için yoldaşları kalıcı bir anıt yapmaya girişti. Ahmet'in yoldaşları, Hatay'ın binlerce yıllık kültürü olan mozaik sanatından ilhamla, sanatçı Bilge Uğur'un öncülüğünde bir binanın üzerine dimdik ayakta bir Ahmet anıtı yaptı.

Direnişle simgeleşmiş Armutlu Mahallesi'ndeki bu anıtlar, aynı zamanda devam eden direnişin sembol buluşma mekânları oldu. "Pazartesi Anmaları" ismiyle yaklaşık 3 yıl süren anma-söz verme günlerinde, Abdullah Cömert'in anıtından Ahmet Atakan'ın mozaiğine kadar yürüyüş yapılıyordu. Ahmet Atakan'ın mozaiğinin önünde de "Bizim Andımız" dedikleri metni hep beraber okuyorlardı: "Bizler, Abdullah Cömert'in, Ahmet Atakan'ın, Ali İsmail Korkmaz'ın katilleri bulunana dek; sayımızın azlığına, düşmanın çokluğuna aldırmadan; bıkmadan, usanmadan, yılmadan hesap soracağımıza and içeriz! Ali, Ahmet, Abdullah ölümsüzdür!"

Aradan geçen 12 yılın ardından, "Güneyin Üç Fidanı" için hukuk

mücadelesi, tüm zaman aşımlarına direnerek hâlâ sürüyor. Armutlu Mahallesi'nin ve anıtların yerinde şimdi kimliksiz TOKİ'ler yükseliyor. Fakat Hatay halkı, depremden sonra da az hasarlı binaların üzerine Ali'nin, Ahmet'in, Abdullah'ın resimlerini çiziyor, sloganlarını yazıyor. Deprem yıkıntılarının arasında dahi, karşı belleğin mücadelesi devam ediyor.

Devletin Bir Anıtı Olarak "Sur"

Görsel 9: Diyarbakır Sur'daki Ahmet Güneştekin'in Hafıza Odası sergisi [41]

Diyarbakır'ın Sur ilçesi, belleğin nasıl silinmeye çalışıldığının en somut örneklerinden biridir. 2015'te başlayan sokağa çıkma yasakları ve Tahir Elçi'nin öldürülmesiyle kesintisiz bir kuşatmaya dönüşen süreç, 9 Mart 2016'da sona erdi. Ancak geride yüzlerce kayıp, tanınmaz hâle gelen sokaklar ve "yeniden inşa" adı altında geçmişin unutturulmaya çalışıldığı bir şehir kaldı.

İşte böyle bir şehirde 2021 yılında Ahmet Güneştekin'in *Hafıza Odası* sergisi açıldı. "Devlet eliyle öldürülen yüzlerce insanın bedenleri bulunmamışken, adalet sağlanmamışken, yaralar açıkken, kayıpların yası daha tutulmamışken, bir çalışmanın konusu olabilmesi için ihtiyaç du-

[41] Gözde Yılmaz. *Diyarbakır'da Neden Bir Hafıza Mekânı Yok?* 23 Ekim 2021

yulan zaman daha geçmemişken hafızanın gerçekten inşa edilmesi mümkün mü" soruları bu sergi etrafında da tartışıldı.

Sergi, acıları estetik bir nesneye dönüştürdüğü için eleştirildi. Güneştekin, Kürt halkının maruz kaldığı faili meçhulleri ve ana dili yasaklarını merkeze alan bir anlatı kurduğunu iddia etse de serginin önünde tabutlarla poz verenlerin oluşturduğu manzara bu eleştirileri haklı çıkarıyordu. Karşı anıt olarak sunulan bu sergi, Kürt halkına yönelik hak gasplarını, devlet şiddetini ve failleri işaret etmiyor; yalnızca kayıplara referans vererek onları romantize ediyordu.

Her karşı anıt, yaşananları hatırlatma amacı taşır. Ancak *Hafıza Odası*, hafızayı diri tutmak yerine, yaşananları soyut ve dekoratif bir anlatıya indirgeyerek yaşanan vahşetin keskinliğini yumuşatıyordu. Oysa bellek yalnızca temsil edilen değil, aynı zamanda yaşanan, hissedilen ve inşa edilen bir süreçtir. Sur'un kendisi zaten bir hafıza mekânıdır. Yıkılan evleri, boşaltılan sokakları, duvarlardaki izleriyle hâlâ orada duruyor. Sur'da hâlâ kayıplarının yasını bile tutamayan insanlar varken, devletin sorumluluklarını üstlenmediği bir tarihsel sürecin üzeri örtülmeye çalışılırken, hafıza mekânı zaten kendiliğinden oluşmaya devam ediyor.

Henüz yas süreci tamamlanmamış, adalet sağlanmamış, geçmişle yüzleşme gerçekleşmemişse bir hafıza nasıl temsil edilmelidir? Bu sorunun cevabı şüphesiz ki bu yazıya sığmayacak kadar geniş bir tartışma alanı açıyor. Ama diyebiliriz ki eğer bir karşı anıt, faili işaret etmiyor, mücadeleyi görünmez kılıyor ve hafızayı pasif bir hatırlama pratiğine dönüştürüyorsa hafızayı güçlendirmekten çok onu etkisizleştirir. Karşı anıt, yalnızca kaybı değil, kaybın politik bağlamını ve mücadeleyi de hatırlatmalıdır. Aksi takdirde, sanatın dönüştürücü gücünü kullanarak hafızayı inşa etmek yerine, onu sadece estetize etmekle yetinen, bağlamından koparan bir araca dönüşür.

Hatırlamak, yalnızca geçmişe dönük bir eylem değil, bugünü ve geleceği dönüştürmenin bir yoludur. Hafızanın gerçek mekânları sergi sa-

lonlarında değil; yıkılmış evlerin, molozların, silinmeye çalışılan sokak isimlerinin ve susturulan seslerin arasında durmaya devam ediyor.

Toplumsal trajedilerde, kolektif hafızayı onarmayan karşı bellek çalışmaları alternatif bir hatırlama biçimi oluşturmaz. Bunun farkına varanların, bu hatırlamayı yerli yerine oturtmak için çaba gösterdiğine rastlarız. Ahmet Güneştekin'in bu "devletli" sergisini protesto etmek için yapılan karşı bellek eylemini de bu çabalar içinde anlamlandırabiliriz. Mahalleli gençler, sergiyi protesto için "Amed Uyuma, Hafızana Sahip Çık" sloganlarıyla tabutları surlardan aşağıya attı. Karşı hatırlamanın vücut bulduğu yer tam da burasıdır: Sur'un sokaklarında parçalanan tabutlar.

6 Şubat Depremlerini Hatırlama ve Unutma

6 Şubat depremleri sonrasında değişen hatırlama biçimlerimiz, belleğin yalnızca zihinsel bir süreç olmadığını; mekânla, nesnelerle ve gündelik pratiklerle ne denli iç içe geçtiğini düşündürüyor. Deprem hem bireysel hem de kolektif hafızada bir kopuşa yol açtı. Kentlerin yıkılmasıyla birlikte insanlar sadece evlerini ve mahallelerini değil; belleğin asıl taşıyıcıları olan alışkanlıklarını, ritüellerini ve toplumsal bağlarını da kaybetti. Çünkü hatırlamak, geçmişi yalnızca zihinde çağırmak değil; mekânı, ilişkileri ve gündelik hayatı yeniden kurmaktır. Mekân yıkıldığında ve gündelik pratikler sekteye uğradığında, bellek de kaçınılmaz olarak eksiliyor.

Bu mekânsal yitimin hafıza üzerindeki etkisi, deprem bölgesindeki insanların gündelik anlatılarında en somut hâlini buluyor. Örneğin, Hatay'daki Evvel Temmuz Kültür Sanat Festivali'ndeki bir etkinlikte, komşusunun bahçesinde Arapça şarkı söyleyen bir kadın, aniden duraksayarak şöyle demişti: "Bu şarkıyı her zaman evimin avlusu ile özdeşleştirirdim ve öyle hatırlardım. Ama şimdi ne evim var ne de avlum, bu yüzden şarkının devamını hatırlayamıyorum."

Kişisel mekânlar gibi kamusal yaşam alanlarındaki mekânların yok olması da toplumsal yaşamı derinden etkiler ve değiştirir. Tıpkı Malatya'da

neredeyse her mahallede bulunan odun fırınlarının depremde yıkılması gibi. Bu fırınlar yalnızca ekmek pişirilen yerler değil; mahallelinin akşam yemeklerini pişirtirken ve kışlık hazırlıklarını yaparken aynı zamanda yiyecek takaslarıyla ve günlük sohbetlerle toplumsal bağlarını güçlendirdiği mekânlardı. Tandır fırınlarında mahalle kadınları bir araya gelir, imece usulüyle ekmek yaparlardı. Ancak depremde bu fırınların yıkılmasıyla birlikte, sadece fiziksel bir yapı değil; bir alışkanlık, bir toplumsal hafıza alanı yok oldu, bir yaşam kültürü silindi.

Bu örnekler, sosyolog Paul Connerton'un belleğin bireysel olmaktan ziyade kültürel bir yetenek olduğu[42] yönündeki yaklaşımını akla getiriyor. Hem şarkı sözlerini unutan Hatay'daki kadının şarkısı hem de Malatya'daki fırın sohbetleri, toplumsal belleği kuşaktan kuşağa doğrudan mekânsal pratikler ve eylemler yoluyla aktarıyordu. Deprem, işte bu yazılı olmayan ve eyleme dayalı belleği büyük bir kesintiye uğrattı.

Kurbanlaştırmanın Karşısında Direniş Hikâyeleri

Yaşanan büyük trajedilerin, soykırımların, katliamların, ölümlerin ve yıkımların hikâyelerini dilden dile edebiyat ya da tarih yoluyla aktarmak, yaşananların unutulmaması açısından oldukça önemlidir. Ancak karşı bellek mücadelesi, yalnızca çekilen acıların kaydını tutan bir "mağduriyet arşivciliğine" dönüşme riskini de her zaman taşır. İktidarların asıl korktuğu şey; o acıların politik öfkeye, hesap sorma iradesine ve direniş hafızasına dönüşmesidir. Çünkü karşı bellek, biraz da büyük yıkımlara karşı direnenlerin hikâyelerini taşımaktır.

Karşı belleğin özgürleştirici bir güce dönüşmesinin en somut evrensel örneği, Türkiye'deki Cumartesi Anneleri'ne de ilham olan Arjantin'deki "Mayıs Meydanı Anneleri"dir (*Madres de Plaza de Mayo*). Askeri diktatörlüğün "kaybettiği" evlatlarını arayan anneler; pasif, mağdur, yaslı

[42] Paul Connerton. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. Alâeddin Şenel. Ayrıntı Yayınları, 2019.

kadın rolünü reddederek sokağa çıktılar ve cuntacı generallerin yargılanması için verilen mücadelenin öncüsü oldular.[43]

Toparlamak gerekirse; karşı bellek, mağduriyet-muhataplık karşıtlığını aşıp faile işaret ettiğinde kendine yer açar. Dolayısıyla karşı bellekler, tanıklığın pasif kaydını tutmaktan öte, kolektif dayanışmayı ve eylemliliği büyütmelidir. Tarihsel trajedileri estetize eden sergileştirme ve müzeleştirme yaklaşımına karşı çıkarak sokağın ve mekânın gerçekliğine dönülmelidir. Geçmişi, bugünün toplumsal özgürleşme mücadelesine ışık olarak sunmalıdır. Çünkü hatırlamak, sadece düne bakmak değil; bugünü değiştirmenin ve geleceği kazanmanın bir aracıdır.

[43] Nesip Uzun. *Cumartesi Anneleri - Plaza de Mayo'dan Galatasaray Meydanı'na Bir İnsanlık Hikâyesi*. SAV Yayınları, 2026.

Medyada Kadın Kamusallığı Mücadelesi

Latincede "ortam, araç" anlamındaki *medium*dan türetilmiş *media* yani medya, bir iletişim ortamı olmasının yanı sıra bugünün kamusallık inşasında siyasal bir işlev de yükleniyor. Medya araçları ise basit birer teknolojiden çok insanların duygu ve düşüncelerini yönlendiren, şekillendiren, aktaran birer araçtır. Aslında kimlerin konuşup kimlerin susacağını, kimlerin hangi saatler arasında görsel, işitsel medyada ne kadar yer alacağını belirleyen araçlardan söz ediyoruz. Etki alanı bu kadar geniş olan medyanın "gerçekliği nasıl kurduğu"nu, mücadelemize kattıklarını ve mücadelemizden çaldıklarını anlamamız gerekiyor.

Her ne kadar bugün medya denince aklımıza televizyon, gazete, dergi, web sitesi, sosyal medya mecraları gelse de insanlar tarih boyunca düşüncelerini, duygularını paylaşmak için farklı araçlar kullandılar. Şarkılar, fıkralar, danslar, festivaller, sokak oyunları, hasat şenlikleri kurumsal olmayan iletişimin ilk örnekleriydi. Zaman geçtikçe büyük şehirlere yığılan toplulukların birbirleriyle doğrudan iletişim kurma ihtiyacı arttıkça medya da biçim değiştirmeye başladı.

Yeni Düzenin Bekçileri

İletişim araçları, 19. yy. başlarından itibaren etki alanı genişleyip güçlendikçe mülkiyet ilişkileri eksenine girip kurumsal yapılar hâlini aldı. Kurumsallaşmayla beraber medyanın toplumsal ilişkileri biçimlendirme gücünün arttığını gören "haramiler", bu gür akan suyun başını tutmaya başladı. Medyanın sahibi olan bu yeni düzenin bekçileri, ayrıcalıklı konumlarını kullanarak halkın birbiriyle konuşma yollarını kendi istediği yönde biçimlendirdi, iletişimi ideolojik bir aygıta dönüştürdü.

19. yy. başında toplulukların siyasallaşması, hatta daha sonra "ulus" adını vereceğimiz toplulukların güç kazanması gazetelerle başladı. Burjuvaların birbirlerine uzun mektuplar yazmasıyla ortaya çıkan gazeteler; zamanla insanların birbirleriyle görüşlerini paylaştığı, duygularını aktardığı bir araç işlevi de kazandı. Haberler ve yazılar aracılığıyla gazeteler, toplulukların birbirlerine uzanıp dokunmalarına aracılık etti.

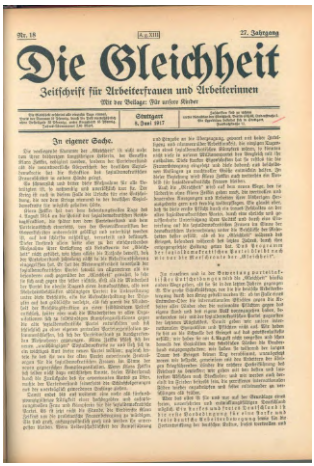
Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*[44]'de sabah kahvesinin yanında gazete okumaya başlayan erkeğin dünyasını, ulus dünyası olarak tarif eder. Çünkü ulus olma aidiyetinin en temel araçlarından biri olan gazeteler; felaketlerin, yerel gündemin yarattığı duyguların yanında ticari haberleri de aktarıyordu. Dolayısıyla bu mektuplar ulusların oluşumunda ticari bağların kurulmasını da sağladı. Mektup trafiğinin artması da beraberinde posta teşkilatlarının kurulmasına ön ayak oldu.

Buraya geniş bir köşeli parantez açalım. Çünkü anlattığımız bu tarihsel izlek, tarihi burjuva beyaz erkeğin ekseninde düşünüp yazıyor. Bu gelişmelerin ve tartışmaların içinde kadınları hiç göremiyoruz. Haramilerin arasında yoklar, gazete sahibi veya gazete yazarı da değiller. Ulusu bir araya getiren meclis, meslek odaları gibi burjuva demokrasisinin tüm temsili organları da kadınlara kapalı. Dolayısıyla bu tarih anlatımı taraflı!

[44] Benedict Anderson. *Hayali Cemaatler*. Çev. İskender Savaşır. Metis Yayınları, 2020.

Kadın ve Proleter Kamusallığının Doğuşu

Proleter kamusallığının doğuşu, teknolojik gelişmelerle artan üretimin bir sonucu olarak başladı. Dokuma fabrikalarının kenarında kumaş artıklarının birikmesiyle oluşan selülozların kâğıda dönüştürülmesiyle birlikte kâğıt fiyatları ucuzladı. Böylece o zamana kadar yalnızca burjuva sınıfının erişebildiği kâğıt, işçi sınıfı için de erişilebilir hâle geldi ve işçiler kendi gazetelerini çıkarmaya başladılar.

Nr. 18 — 27. Jahrgang

Die Gleichheit

Zeitschrift für Arbeiterfrauen und Arbeiterinnen

Mit der Beilage: Für unsere Kinder

Stuttgart 2. Juni 1917

In eigener Sache.

Görsel 10: 1890-1923 yılları arasında Almanya'da basılan ve editörlüğünü Clara Zetkin'in yaptığı sosyalist feminist dergi *Die Gleichheit* (Eşitlik)

Fabrikalarda çalışan kadın ve erkek tüm işçiler, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma sürelerinin kısaltılması için mücadeleye girişti. İşçiler arasındaki dostluk, yoldaşlık, dayanışmanın sağlanması ve güçlendirilmesi, dayanışma biçimlerinin iş yeri ekseninde geliştirilmesi; fabrikalarda, beraber kaldıkları yurtlarda en temel gündem oldu. İş yerinde örgütlülük temel değerlerden biri hâline geldi.

Bütün bu gelişmeler, bugün yürüttüğümüz sosyalist feminist mücadelenin temelini oluşturan proleter kamusal alanı ortaya çıkardı. Öncesinde ev içiyle sınırlanmış, eve hapsedilmiş kadınlar; artık iş yerlerinde, işçi yurtlarında erkek işçilerle bir araya geldi ve gazete okuyup fikir tartışmaları yapmaya başladı. Kadın işçiler, ücret eşitliği ve insan onuruna yaraşır çalışma koşulları için mücadele etmenin, birlikte düşünmenin ve öğrenmenin olanaklarını aradılar.

Aynı dönemde burjuva kadınlar ise eğitim, oy kullanma ve boşanma gibi haklardan yoksun oldukları gibi meslek sahibi olma konusunda da ciddi engellerle karşı karşıyaydılar. Evin içinden eşit yurttaşlık hakkına ulaşmanın yollarını arıyorlardı.

Farklı coğrafyalarda ve farklı sınıflarda yer alsalar da kadınlar, çıkarılan gazete, dergi ve broşürler aracılığıyla ortak bir mücadelenin kenarlarında birbirine yaklaşmaya başladılar. Böylece kadın kamusallığı iki ayrı koldan ama birbirini besleyerek biçim değiştirdi. Burjuva kamusallığı, bireylere tek tek temas ederken; kadın ve proleter kamusallığı ise işçi olmaktan, kadın olmaktan kaynaklı sorunları sınıfın ortak sorunu olarak görüyor ve sınıfın bu ortak sorunlar aracılığıyla birbirine bağlanması gerektiğini söylüyordu.

19. yy.ın sonlarına yaklaşırken kadınlar hâlâ oy hakkından yoksundu. *Süfrajetler* [45], bir yandan kadın kamusallığını ulusal bir kimlik içinde görünür kılmaya çalışırken, bir yandan da diğer ülkelerdeki kadınlara mektuplar yazıp seslerini ulaştırıyorlardı. Osmanlı kadınlarının da önce yaşam hakkı, sonra kamusal yaşama katılım talepleri bu mektuplarla güçleniyor ve uluslararası bir nitelik kazanıyordu [46]. (Bugün ülkemizdeki resmi anlatıya göre, kadınlara bir "armağan" olarak verilen oy hakkının aslında kadınların mücadelesiyle alındığını da burada hatırlamak lazım.) Farklı coğrafyalarda, farklı rejimlerde ama benzer eşitsizliklerle mücadele eden kadınlar, birbirlerinin sesini duyuyordu. Bu mektuplar aracılığıyla kadınlar aslında fikir alışverişi yaparken ortak bir mücadele zemini de kuruluyordu.

Fabrikalarda işçileşen kadınlar, işçi sınıfı mücadelesinin enternasyonalliğine paralel olarak sosyalist kadın mücadelesinin temellerini atarken, süfrajetler de mektuplar yoluyla oy hakkı mücadelesinin aslında uluslararası bir mücadele olduğunu kavramaya başlıyorlardı. (Kadınların bu mücadelesine daha sonra *birinci dalga feminizm* adını vereceğiz.)

[45] Süfrajetler, 20. yy. başlarında İngiltere ve ABD'de pasif direniş, kamu toplantılarını bölme, açlık grevi gibi yollarla kadınların seçme ve seçilme hakkını savunan, kısmen organize olmuş radikal kadın hakları savunucularıdır. Süfrajet hareketleri, ağırlıkla burjuva sınıftan kadınlar tarafından yürütülmüştür.

[46] Okuma önerisi: Serpil Çakır. *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınları, 1994

Görsel 11: *Jenotdel*'in 10. yılı için hazırlanmış bir görsel

Sovyetlerde Mediumlar (Medya)

Günümüz sosyalist feminizminin köklerinin Sovyetlerdeki öncü kadın hareketlerine uzandığını bilmek, dönemin medya çalışmalarına bambaşka bir gözle bakmamızı sağlıyor. Kadın özgürleşmesinin "devrim sonrasına" bırakılamayacağını, o yıllarda basılan dergilerin bıraktığı izlerden de çok net anlıyoruz.

1917 Ekim Devrimi ile birlikte Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler, 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna kadar bir iç savaş dönemi geçirmişti. Bu beş yıllık süreçte çoğunlukla erkek nüfusun azalmasıyla birlikte sosyalizmin inşasında kadınlar büyük bir rol üstlendi. Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) ve *Jenotdel* (Kadın Dairesi) bu dönemde kuruldu. "Yeni kadın" imgesi kültürde ve özellikle basında önemli bir yer tutuyordu. Kadın hareketinin ideolojik öncüleri Aleksandra Kollontay, Nadejda Krupskaya, İnessa Armand, Lyudmila Stal gibi Marksistlerdi.

1919-1930 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde *Jenotdel*, kadınları sosyalist topluma entegre etme ve geleneksel aile yapısını dönüştürme ama-

cıyla kurulmuştu. *Jenotdel*, kadınların siyasal ve ekonomik yaşama katılımını sağlamak, kadın-erkek eşitliği yönünde yasaları hayata geçirmek ve ev içi emeği kamusallaştırmak için çeşitli politikalar uyguladı. Yetimhaneler, kreşler, kadın işçilerin hakları için komisyonlar, okuma yazma kampanyaları ve yayın organları bu sürecin öncü araçlarıydı.

Kadınlara yönelik tam teşekküllü bir basın yayın sistemi başlatan çalışmaysa *Jenotdel*'in önde gelen dergisi *Kommunistka* (Komünist Kadın) oldu. Kadınlar, basın yayının özel bir alanına işaret eden bu çalışmanın dışında da diğer kültür sanat faaliyetlerinde ve siyasette önemli bir yer edindi. Bu kazanımlar, bugün anladığımız anlamdaki feminist hareketin doğrudan bir sonucu olarak değil, devrimle birlikte benimsenen sosyalist eşitlik ilkesi doğrultusunda gerçekleşmişti.

Devrim öncesinde ise Lenin'in girişimiyle kurulan, yayın kurulu kadınlardan oluşan *Rabotnitsa*[47] (Kadın İşçi) dergisi vardı. Devrimden sonra da *Kommunistka*[48] (Komünist Kadın) ile birlikte *Krestyanka*[49] (Köylü Kadın) kadın dergileri de yayınlanmaya başladı [50]. Bu yayınlar, kadınların öncülüğünde, kadınlar tarafından üretilen yazılardan oluşuyordu. Aynı zamanda sosyalizmin inşası sürecinde Sovyet kadınının da tanımını yapıyordu.

Komünist partinin resmî yayın organlarında ise erkek egemenliği hâkimdi. Parti'nin resmî yayın organı olan *Pravda*'nın (Hakikat) yayın kurulunda -devrimin ilk yılları hariç- kadın bir üye yer almadığı gibi hiçbir kadın, genel yayın yönetmeni olarak da görev almadı. Parti organlarındaki bu erkek egemen yapı, devrimle birlikte gelen sınıfsal eşitliğin, cinsiyet eşitsizliğini de ortadan kaldırdığına dair bir yanılsama yaratmıştı. Ata-

[47] 1914'te Çarlık Rusyası'nda işçi kadınlar için yayınlanan bir kadın dergisi/gazetesi.

[48] 1920 yılında Sovyetler Birliği'nde çıkarılan, kadınların toplumsal ve siyasi hayata katılımını savunan öncü bir kadın dergisi.

[49] 1922'de yayınlanmaya başlayan merkezine köylü kadınları ve yaşamını alan Sovyet kadın dergisi.

[50] Okuma önerisi: Perihan Koca. *Diyalektik Bir Feminizm İçin Geçmiş Deneyimlere Odaklanmak: 1917 Ekim Devrimi, Rabotnitsa, Jenotyel*. El Yazmaları, 20 Mart 2020

Görsel 12: *Rabotnitsa* ve *Krestyanka* dergilerinden kapaklar (Kaynak: Stepan Lutovinon / Levchenko-Lutovinin arşivi)

erkil direncin yanı sıra kaynak yetersizlikleri de yayın faaliyetlerini zorlaştırdı. 1930'da *Jenotdel* kapatıldı. Bu olay, kadın mücadelesine yapılan kurumsal devlet desteğinin sona erdiğini gösteriyordu. Yine de bu dönem, kadınların Sovyet toplumunda dönüştürücü bir güç olabileceğini göstermesi bakımından kadın mücadelesi adına tarihsel bir eşiği temsil eder.

Yazılı Medyadan İşitsel ve Görsel Yayıncılığa Geçiş

Hem Batı'da hem de Sovyetlerde Birinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra da yazılı medya oldukça gelişip güçlendi ve İkinci Paylaşım Savaşı ile radyo ve televizyon yayıncılığı başladı. Kadınların bu alanlardaki çalışma hayatı, yazılı medyadaki durumuyla benzerlik gösterdi. Kadın yayıncılar, kurgucular çoğalırken kadın programlarının arttığına, televizyonculukta kadın emeğinin yaygınlaştığına tanık olduk.

Her yeni gelen yayıncılık türü, bir önceki döneme göre kadın emeğine daha çok yer açıyor fakat kadınları her zaman belirli bir alanın içinde tutmaya devam ediyor. Televizyonculuk, radyoculuk, reklamcılık gibi kapitalist sektörler, ataerkil sistemle uyumlu çalışarak kadınların yoğun emeğini içermesine rağmen kadınların kendi sözünü söylemesine alan

açmayan bir yapıyı sürdürüyor. Günümüzde bile kadınlar gazete, radyo, televizyon kanalı sahibi olmak şöyle dursun, genel yayın yönetmeni bile olamıyorlar[51]. Kadın emeğinin bu kadar yoğun olduğu yayıncılık sektörünün tepesinde kadınları hiçbir zaman göremiyoruz. Sektör, eskiye nazaran daha fazla kadın çalıştırdığı için kadınları kapsıyormuş gibi görünüyor. Ancak kadınları belirli alanlara sıkıştırarak kadınların kendi seslerini duyurmalarını, diğer kadınlara ulaşmalarını engelliyor.

Bugün kadınlar; yurttaş medyası, halk medyası gibi isimlerle anılan radikal medyaya geçip kendilerine çatlaklar açıyor. Kanal sahiplerinin, yayın yönetmenlerinin, devlet yayın organlarının, oligarkların, haramilerin baskıcı, geleneksel ve ataerkil dayatmalarına boyun eğmiyor ve farklı temsillerin peşine düşüyor.

Dijital Medya ile Çoğalan ve Değişen Temsiller

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dijital medya araçları, "geleneksel" medyanın yerini almaya başladı. Gazeteler basılı yayınlarını birer birer sonlandırıyor, broşürlerin yerini karekodlar alıyor. *YouTube*, *Instagram*, *Twitter* gibi platformlarda yayınlanan tartışma programları, söyleşiler, kablolu yayınlardaki haber bültenlerinden çok daha fazla izleniyor.

Geleneksel medyanın sansür ve yayın yasaklarıyla işlevsizleştiği kriz dönemlerinde, dijital alana geçiş hızlandı. Bu geçişin en kritik eşiklerinden biri, kuşkusuz Gezi İsyanı'ydı. Penguen belgeselleriyle, sansürle ve yayın yasaklarıyla hatırladığımız ana akım medya, halkı bir nevi dijital kanallara yöneltti. O dönemde *Twitter*, görece özgür bir mecra olarak milyonların haber kaynağına dönüştü.

Dijital platformların çoğalması, temsillerin de değişmesi ve çoğalması anlamına geldi. Bugün bu platformlarda hayal dahi edemeyeceğimiz temsilleri görme imkânına sahibiz. Bu sınırsız temsil fırsatı, ana akımdaki geleneksel ve sınırlı kadın temsillerinin dışındaki kadınları görmemizi

[51]Washington Post'un ilk kez 2021 yılında Sally Buzbee adlı bir kadın genel yayın yönetmeni oldu.

sağlıyor. Kadınlar, bugüne kadar hiç ulaşamadıkları kadar kişiye ulaşma, onlarla temas etme imkânı yakalıyor. Farklı ideolojilerdeki feministler, trans kadınlar, lezbiyen çiftler, bekâr anneler, okulsuz kalan akademisyenler, kronik hastalığı olanlar, gezginler, ekstrem spor tutkunları gibi farklı temsillerden kadınlar için birbirleriyle karşılaşma, "yorumlarda buluşup" tanışma alanı açıldı.

Başlangıçta patronsuz ve sansürsüz olduğu sanılan bu alanın da başında haramiler olduğunu, kapitalist hırslarla platformların işlediğini öğrenmek ise biraz zaman aldı. Gezi'nin halk medyasına dönüşen *Twitter*'ı, bugün dünyanın en büyük medya baronlarından biri olan Elon Musk satın aldı. İsmi, sembolü ve algoritması değişen platform; çarpıtılmış ve doğruluğundan emin olmadığımız bilgiler üretiyor. Dünyanın her yerinden insanların birbirleriyle temas etmesine alan açan bu mediumlar, binlerce hakaret davasına sebep olurken linci besleyen, kutuplaştıran ve insanları personaların ardına gizleyen platformlara dönüştü. *Facebook* ve *Instagram* gibi mecralarda da kullanıcı verilerinin hükümetlere satıldığını biliyoruz. Dijital alanlardaki her bir kullanıcı günün sonunda bir veriye ve metaya dönüştü.

Yine de dijital medyanın; sansür, içerik engellemeleri, trol saldırıları, hesap kapatmaları gibi türlü marazlarına rağmen günümüz dünyasının bilgi, haber, temsil dolaşımını belirlemede gücü yüksek.

"Utancın Taraf Değiştirmesi"

Bugün kadın gazetecilerin öldürüldüğünü, muhalif haberciliğin ev hapsi ve cezaevleriyle cezalandırıldığını, güçlü bir kadın gazeteci temsilinin devlet baskısıyla silinmeye çalışıldığını biliyoruz. Buna karşın, dijital platformlar bu baskıları görünür kıldığı gibi "#MeToo" örneğinde olduğu gibi kadınların itirazlarını küresel bir dalgaya dönüştürebiliyor. Kadınlar, cinsel saldırıya uğramış kadın temsilini, kendilerine dayatılan imajı dijital platformları kullanarak ters yüz etti. ABD'deki sinema sek-

töründe çalışan kadınların ifşaları önce başka ülkelere, sonra da başka sektörlere sıçradı. Dünyanın pek çok yerinden kadınlar; tanınmış erkek yazarların, yönetmenlerin, siyasetçilerin tacizini "utancın taraf değiştirmesi" için yüksek sesle dile getirdiler.

19. yy.ın ikinci yarısında mektuplarla ve işçi yurtlarındaki tartışmalarla iki ayrı hatta birbirine temas eden kadınlar gibi bugünün dünyasının kadınları, dijital platformlar aracılığıyla dünya çapında birbirlerinden haberdar olmaya ve kitlesel eylemler yapmaya başladı. Özellikle şiddet ve cins kırımına karşı mücadeleyi yaygınlaştırma çabaları, her mecrada tartışılıyor ve kadınların deneyimleri, ortak bir mücadele hattını yaratmaya çalışıyor.

Her Hücrenin Düşü, İki Hücre Olmaktır[52]

Uzun süredir iktidar ve çeşitli İslamcı çevreler tarafından hedef alınan *evrim teorisi*, 21 Haziran 2017 tarihinde, MEB müfredatından tamamen çıkarıldı. Yeni müfredatta evrim teorisi "doğruluğu ispatlanmamış bir teori" olarak tanımlanırken, *yaratılış teorisi* ön plana çıkarıldı. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında geliştirilen örnek biyoloji metninde "Biyolojik olaylar, bir plan ve programın gereği olarak ortaya çıkar." ifadesi yer aldı.[53] Böylece "yaratılıştaki kusursuz düzen" ve "mükemmel uyum" kalıpları eğitimin içine sızdırılmış oldu. Ancak susturulmak istenen evrim teorisi, pandemiyle birlikte gündelik hayatın içine geri döndü. Her evde, her sokakta "mutasyon", "virüs evrim geçirdi" gibi cümleler kurulmaya başlandı. Bilim susturulmaya çalışılsa da evrim, varlığını unutturmadı.

Evrim düşüncesi, modern bilimin ürünü olsa da, kökleri çok daha eskiye dayanır. Darwin'in ortaya koyduğu kuram bir dönüm noktası olsa da evrim fikri, kayıtlı verilere göre 2500 yıl öncesine, Antik Yunan'a kadar uzanır. Anaksimandros yaşamın suda başladığını, Empedokles ise

[52] Jacques Monod. *Rastlantı ve Zorunluluk*. Çev. Elodie Eda Moreau. [François Jacop'tan aktaran]. Alfa Yayınları, 2012.

[53] Şevval Aydoğan. *Biyoloji dersi bilimin ışığında devam edecek*. Cumhuriyet, 27 Nisan 2024.

canlıların çevrelerine uyum sağlayarak değiştiğini söylüyordu. Bu düşünceler zamanlarına göre son derece ileri fikirlerdi. Doğu'da ise Zhuangzi, canlıların çevrelerine uyum sağlayarak başka türlere dönüşebileceğini söylemişti. İslam düşünürleri de evrimsel fikirlere önemli katkılarda bulundu. El-Cahiz göç ve çeşitlilikten, İbn Haldun ise canlılar arasındaki bağlantıdan ve ilerleyici bir evrim sürecinden söz ettiler. El-Biruni ise cansızlıktan canlılığa geçiş fikrini ortaya koyarken dünyanın jeolojik değişimiyle birlikte canlıların da dönüşüm geçirdiğini savunuyordu.

Darwin'i özel kılan şey ise bu düşünceleri bilimsel bir çerçeveye oturtması ve evrimin işleyişini açıklamasıdır. Darwin, 1831'de *Beagle* adlı gemisiyle çıktığı uzun yolculuk boyunca doğayı gözlemlemiş, binlerce örnek toplamış ve bunları yıllar içinde analiz etmiştir. Sekiz yıl süren bu çalışmanın sonucunda 1859'da, *Türlerin Kökeni*[54] adlı eserini yayımlayarak *doğal seçilim* kuramını ortaya koymuştur. Bu kuram, canlıların çevresel koşullara bağlı olarak nasıl çeşitlendiğini, hangi özelliklerin nesiller boyunca aktarıldığını ve hangi türlerin hayatta kaldığını açıklar.

Evolvere: Gizli Olanı Açığa Çıkarma

Evrim, anlamı "gizli olanı açığa çıkarma" olan Latince *evolvere* sözcüğünden gelir. Evrim, canlılığın yaşamındaki değişimi anlatan bir disiplindir ve sanılanın aksine bireyin değil topluluğun değişimini inceler. Daha açık ifade etmek gerekirse evrim, organizmaların değil, popülasyonların değişimidir. Yani evrim, bireysel düzeyde gerçekleşmez; değişim nesiller boyunca bir popülasyonda birikir. Popülasyon dediğimiz şey ise aynı habitatı paylaşan, aralarında üreme izolasyonu olmayan ve verimli bireyler oluşturabilen canlı topluluklarıdır.

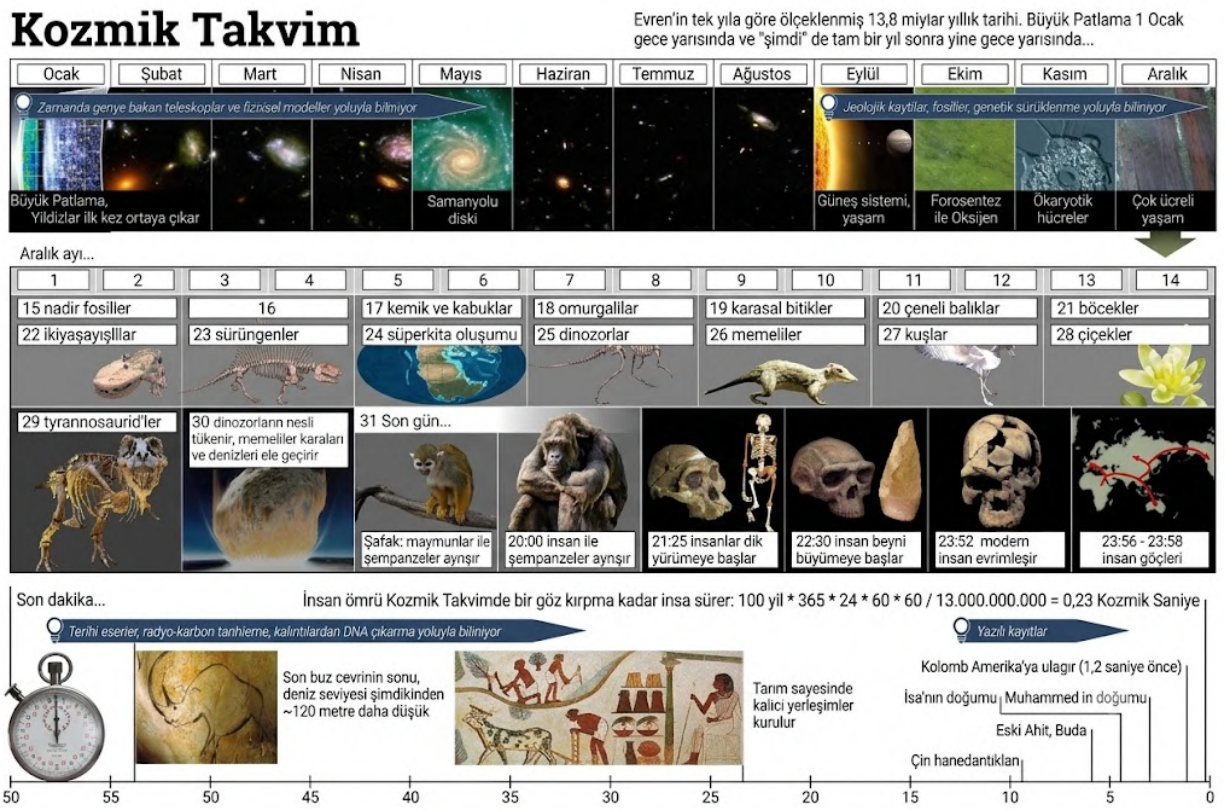
Evrim, çeşitli değişimlerin, popülasyon içerisinde zamanla birikmesiyle bazı özelliklerin sonraki nesillerde açığa çıktığı ve baskın hâle geldiği

[54] Charles Darwin. *Türlerin Kökeni*. Çev. Öner Ünalan. Ginko Kitap, 2018.

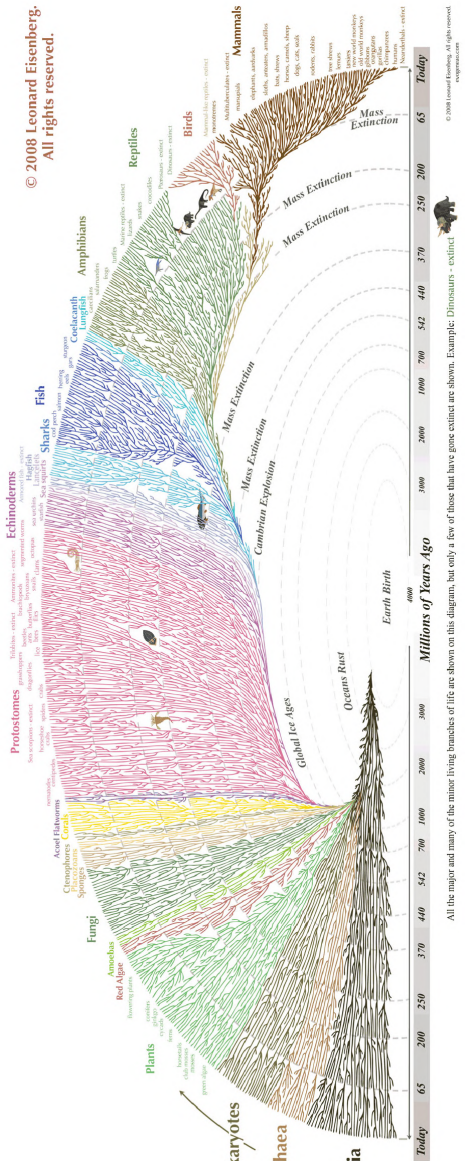
bir süreçtir. Evrimin açığa çıkardığı sonuçların iki önemli noktası, *eşsizlik* ve *seçilim*dir. Eşsizlik, popülasyon içerisindeki her bir bireyin birbirinden farklı olmasıdır. Çünkü her bir bireyin kalıtım materyali (DNA'sı) farklıdır ve bunun temel nedenlerinden biri de mutasyonlardır[55]. Mutasyonlar, çaprazlamalarla[56] birlikte canlılardaki çeşitliliği ve türleşmeyi sağlar. Seçilim ise popülasyon içerisindeki, mevcut duruma uyum sağlayabilen veya kimi "avantajlar" barındıran canlıların, sonraki nesillere gen aktarabilmek üzere "seçilmesidir". Aslında uyum sağlayamayan bireyler zamanla "yok olur", hayatta kalanlar ise sonraki nesillere gen aktarır.

Carl Sagan'ın Kozmik Takvimi

Carl Sagan'ın *Kozmik Takvimi*[57]ni biraz inceleyen herkes, canlılığın çeşitlilik ve değişim sürecinin, insan yaşamı süresince gözlemlenemeyecek kadar yavaş olduğunu anlar. Sagan'ın takvimi 13,8 milyar yıllık evren tarihini 365 güne ölçekliyor. Alışık olduğumuz bir yıllık takvim üzerinden evrenin dönüşüm kronolojisini aktarıyor: 1 Ocak'ta Büyük Patlama gerçekleşir ve evren oluşur. Mayıs ayında Samanyolu Galaksisi oluşmaya başlar. Eylül ortalarında Güneş Sistemi ve Dünya üzerinde ilk yaşam izleri ortaya çıkar. Ekim ayıyla birlikte canlıların çeşitlenmesi hız kazanır. Ancak bildiğimiz karmaşık canlılar ve insan türü, takvimin yalnızca son günleri, hatta son saniyelerinde sahneye çıkar. Bu takvimin evrim karşıtlarını endişelendirmesinin asıl nedeni de budur; insanın, evren tarihindeki yerinin ne kadar küçük olduğunun açıkça göstermesi.

Görsel 13: Carl Sagan'ın Kozmik Takvimi

Görsel 14: Leonard Eisenberg'in Yaşam Ağacı

Merdiven gibi Değil Ağaç gibi: Yaşam Ağacı

Çeşitlilik, evrimin önemli basamaklarından biridir. Sagan'ın Kozmik Takvimi'nde aralık ayına denk gelen o son 1 milyar yılda milyonlarca tür ortaya çıkar, fakat bu türlerin %99'u zaman içinde yok olur. Carl Sagan'ın işaret ettiği üzere evrim tarihi, yeni türeyişlerden çok yok oluşların tarihidir.[58] Bu yok oluşlar ve türeyişler arasındaki ilişki, en güzel *Evogram*[59] adı verilen şemalarda görülür.

Yaşam, ortak bir atasal hücreden başlayan uzun bir yolculuktur. Bu yolculuk boyunca canlılar farklılaşmış, çevrelerine uyum sağlayarak evrilmiş ve karmaşık bir çeşitlilik örüntüsü oluşturmuştur. Bu örüntü "yaşam ağacı" metaforuyla ifade edilir.[60] Yaşam ağacı yaklaşımı, evrimi doğru kavramak için kritik bir eşiktir. Çünkü canlılığı durağan veya doğrusal bir hat üzerinde değil, sürekli kollara ayrılan dinamik bir ağ içinde, doğru bir şekilde kavramamızı sağlar.

Bir yandan da evrim kuramının etrafında devasa dogmalar ve yanlış anlamalar ağı örülmüştür. Bu yanılgılar canlıların çeşitlenmesini, "yaşam ağacı" yerine hiyerarşik bir "merdiven" olarak görme hatasıyla başlar; doğaya dinsel, sınıfsal ya da cinsiyetçi amaçlar yükleyen ideolojik çarpıtmalara kadar uzanır.

---

[55] Mutasyon, bir canlının genomu içindeki DNA ya da RNA diziliminde meydana gelen kalıcı değişimlerdir.

[56] Çaprazlama, eşeyli üreyen canlılarda erkek ve dişi üreme hücrelerinin birleştirilmesiyle yavru bireyler elde edilmesidir. Çaprazlamada, karakterleri oluşturan alel genlerin yarısı dişiden yarısı erkekten alınır.

[57] Carl Sagan. *Cennetin Ejderleri*. Çev. Mihriban Doğan. Say Yayınları, 2023.

[58] Pedram Türkoğlu. *Evrim Tarihi, Türeyişler Tarihinden Ziyade Yok Oluşları Tarihidir!* Evrim Ağacı, 5 Eylül 2015.

[59] Evogramlar, bir grup canlının ve bunların belirli özelliklerinin nasıl evrimleştiği hakkında bilgi taşıyan şemalardır.

[60] Leonard Eisenberg. *The Tree of Life*. 2008.

Yaygın Yanlışlar

Erekbilimsel Düşünme Yanılgısı

Erekbilimsel düşünme[61], evrim kuramını kavramanın önünde ciddi bir engeldir. Aristotelesçi mantığın "Yağmur, çimenler için yağar." şeklindeki ereksel yaklaşımı, evrim için geçerli değildir. Çünkü evrimin bir ereği, amacı yoktur; evrim bir olgudur.

Aristoteles, doğadaki tüm varlıkları bir oluş çemberi içinde sıralar, meleklerin hemen altına insanı yerleştirir. Ona göre doğadaki her şeyin bir amacı vardır ve her şey bu amaca yönelik hareket eder. Bu yaklaşım, doğayı ve canlılığı sabit, hiyerarşik ve insan merkezli bir sistem olarak yorumlar. Oysa insan, evrim sahnesine çok geç çıkmıştır ve ondan önce dünya üzerinde sayısız canlı formu yaşamıştır.

Lamarck Sapması

Benzer bir yanılgı da Lamarck'ın ortaya koyduğu "değişim mekanizması" açıklamasıyla karşımıza çıkar. Lamarck, evrime "dönüşümcü" bir bakış açısı sunar. Ona göre canlılar, çevresel koşullara uyum sağlamak için ihtiyaç duydukları özellikleri geliştirir ve bu değişimleri sonraki nesillere aktarır. Örneğin, zürafaların yüksek ağaçlardaki yapraklara ulaşmak için boyunlarını uzattıkları ve bu yüzden zamanla uzun boyunlu hâle geldikleri düşüncesi, Lamarck'ın hipotezinin klâsik bir örneğidir.

Oysa bu yaklaşım modern evrim kuramıyla çelişir. Darwin'in teorisinde canlılar ihtiyaç duydukları için değişmez; popülasyon içindeki mevcut özellikler, çevresel koşullara göre seçilerek baskın hâle gelir. Yine zürafa örneğinden hareket edersek, bir popülasyon içinde hem kısa hem uzun boyunlu bireyler vardır. Eğer besin kaynakları yüksek ağaçlardaysa, uzun boyunlu bireylerin hayatta kalma ve üreme şansı artar. Bu da zamanla uzun boyunlu bireylerin popülasyon içerisinde sayıca çoğalmasına neden olur. Ancak Lamarckçı sapma, bu durumu "Ağaçlar uzundu,

[61] Teleoloji veya erek bilimi, yaşamı ve evreni ereklerle temellendiren ve açıklayan düşünce biçimidir.

zürafaların boynu bu yüzden uzadı." şeklinde hatalı olarak yorumlar.

Mükemmel Organizma

Evrim düşüncesine karşı kullanılan dinî argümanlar da sıkça karşımıza çıkar. Bunlardan biri de canlıların, özellikle de insanın mükemmel "yaratıldığı" savıdır ve bunun en tipik örneklerinden biri de akıllı tasarımdır. Bu sav, evrenin ve evrendeki canlıların, doğal seçilim gibi modern bilimin kabul ettiği süreçlerle oluşabileceğini; fakat bu süreçlerin zeki ve bilinçli bir varlık tarafından tasarlandığını iddia eder. Hâlbuki doğal seçilim, her zaman mükemmel organizmalar ortaya çıkarmaz. Zürafaların uzun boylu olması her zaman avantaj değildir, uzun boy zürafalarda hipertansiyon riskini arttırır. Orak hücre geninin sıtmaya karşı direnç sağlarken aynı zamanda ölümcül bir kansızlığa yol açması da doğanın kusursuz bir tasarım değil, zorunlu bir uzlaşı ürettiğini gösterir.

Maymundan mı Geldik?

Bir başka sık düşülen yanılgı da "Maymundan mı geldik?" sorusuyla kendisini dışa vuruyor. Yazımızın "yaşam ağacı" kısmında da belirttiğimiz gibi insanlar (*Homo sapiens*) şempanze, bonobo, goril gibi canlılarla ortak ataya sahip. Bizim de maymundan geldiğimiz iddiası ve mevcut maymunların neden insana dönüşmediği sorusu, yaşam ağacının ve sonuçlarının doğru kavranmasıyla boşa düşer.

Evrimini Tamamlamak mı?

Günlük hayatta kimi zaman hakaret olarak kullandığımız "evrimini tamamlamamış" ifadesi de yanlış bir kullanımdır. Çünkü "evrimini tamamlamak" diye bir şey yoktur. Canlılar tür veya popülasyon olarak hâlâ hayattaysa (yani fosil olmamışlarsa) evrimini tamamlamamıştır zaten. Bütün canlılar, yok olana kadar evrim sürecindedir. Evrim durmaksızın, kesintisiz olarak devam etmektedir.

Evrim Yavaş ve Kademeli mi Gerçekleşir?

Evrim bireysel bir süreç değildir, popülasyonlar düzeyinde gerçekleşir demiştik. Büyük canlılarda sonuçlarını görmemiz insan ömrünü aşan çok uzun yıllar alabilir. Ancak bakteri ve virüslere baktığımızda, üreme döngüleri ve nesil süreleri çok kısa olduğu için evrimsel değişimi çok daha net bir şekilde gözlemleyebiliriz. Bu yüzden hız ve zamandan bahsederken ele aldığımız ölçüt, canlı grupların nesil oluşturma süresidir.

Evrimin hızı sadece nesil sürelerine değil, çevresel koşullara da bağlıdır. Yavaş ve kademeli değişimin yanı sıra yaşam tarihinde ani, katastrofik olaylar olduğunda evrim sürecinin hızında görece bir artma olabilir. Bu özellikle kitlesel yok oluş dönemlerinde ve/veya canlılık patlaması dönemlerinde gerçekleşir.

Evrim Her Zaman İlerlemeyle mi Sonuçlanır?

Erekbilimsel yanılgı kısmında açıkladığımız gibi evrimin bir amacı yoktur. Dolayısıyla bir yönü de yoktur. Canlılar, evrim sayesinde sürekli ilerliyormuş gibi gözükse de aslında sadece mevcut koşullara ayak uydurarak hayatta kalmaya çalışırlar. Bazı canlıların zamanla karmaşıklaşması o canlıların ilerlediği anlamına gelmez. Hatta karmaşıklık bazı durumlarda kimi sorunları da beraberinde getiren bir sonuçtur.

İdeolojik Bir Saldırı Olarak Sosyal Darwinizm

Evrim kuramı, canlıların içinde yaşadıkları çevresel koşullara uyum sağlayarak çeşitlenmesini açıklayan bilimsel bir çerçeve sunar. Ancak bu kuram, 19. yy.dan itibaren Malthus, Spencer ve Galton gibi ırkçı teorisyenler tarafından toplumsal eşitsizlikleri ve ırkçılığı meşrulaştırmak için çarpıtılmış ve *Sosyal Darwinizm* olarak adlandırılan ideolojik bir araca dönüştürülmüştür. Bu anlayış, kapitalist rekabetin doğaya içkin olduğunu iddia ederek, sınıfsal sömürüyü ve sömürgeci yayılmacılığı "doğal seçilim" kisvesi altında haklı göstermeye çalışmıştır. "Güçlü olan

hayatta kalır." söylemini temel alan bu bakış; dayanışma yerine rekabeti, iş birliği yerine tahakkümü meşrulaştıran ideolojik bir dogmadır.

Oysa doğaya dair bulgular, iş birliğinin ve dayanışmanın evrimsel süreçte ne kadar merkezi bir rol oynadığını gösteriyor. Primatlarda gözlenen karşılıklı bakım, planlı yardımlaşma ve ortak yaşam pratikleri, evrimin kolektif varoluşa bağlı olduğunu ispatlıyor. Yani Sosyal Darwinizm, bilimin içinden çıkmamıştır. Mevcut statükoyu koruyup sürdürme anlayışının, bilimsel verileri kendi çıkarlarına ve ihtiyaçlarına göre büküp yaygınlaştırmasıyla doğmuştur. Bu yüzden onu yalnızca bilimsel bir hata değil; toplumu atomize eden, eşitsizliği doğallaştıran ve dayanışmayı bastıran sistematik ideolojik bir saldırı olarak görmek gerekir. Evrimi savunmak, aynı zamanda onun tahakküm ideolojisine malzeme edilmesine de karşı çıkmak demektir.

Evrimsel Psikoloji'nin İndirgemeciliği

Benzer şekilde insan davranışlarının evrimsel kökenini araştıran, biyoloji tabanlı yaklaşımlardan biri olan *Evrimsel Psikoloji*, bireysel gelişim ve deneyimin karmaşıklığını dikkate almaz. Genlerin bireysel davranıştaki etkisini açıklamaz ve toplum yapısında ortaya çıkan yeni özellikleri genellikle göz ardı eder. İnsan psikolojisinin elbette biyolojik dayanakları vardır, ancak bunu sadece evrim üzerinden açıklamak *deterministik* (belirlenimci), indirgemeci ve tektipleştirici bir yaklaşım riski barındırır.

Evrimsel psikologlar, insan beynini doğal seçilim yoluyla çevreden gerekli bilgileri toplayıp işlem yapmak üzere tasarlanmış bir bilgisayar olarak görürler. Buradan hareketle insan davranışının da bu bilgiler doğrultusunda oluştuğunu iddia ederler.[62] Ancak insan davranışları toplumsal, biyolojik, psikolojik vb. birçok faktör tarafından belirlenir. Bu

[62] Stephen M. Downes. *Evrimsel Psikoloji: İnsan Davranışlarının Evrimsel Kökeni Hakkında Ne Biliyoruz?* Çev. Berk Çakan. Evrim Ağacı, 20 Temmuz 2020.

iddialarından dolayı biyoloji felsefecileri, evrimsel psikologları adaptasyonlara aşırı anlam yüklemeleri yönünden eleştirir.

Biyolojik Ataerki Politikası

Evrimsel psikoloji, bakım verme ve şefkat gibi toplumsal olarak öğrenilen davranışları doğuştan gelen özelliklermiş gibi sunarak ideolojik bir kuşatma yaratır. Böylece belirli roller, belirli cinsiyetlere "yakıştırılır" ve bu rollerin tarihsel ve toplumsal olarak nasıl üretildiği gözden kaçar. Örneğin annelik sıklıkla biyolojiye indirgenerek, kadınların doğası gereği şefkatli, bakım veren ve fedakâr olduğu iddia edilir, "Fıtratında var." denir. Oysa bu söylem, kadınları potansiyel anne ve doğal bakıcı olarak gören ataerkil kapitalizmin kadına biçtiği rolü yeniden üretir. Evet, anneliğin biyolojik bir boyutu vardır; ancak bunun nasıl inşa edildiği ve nasıl yorumlandığı, toplumsal ve ekonomik çıkarlarla nasıl dönüştürüldüğü bütünüyle politiktir. Cinsiyet rollerini biyolojik kader gibi sunan ve kadın üzerindeki baskıyı "fıtrat" söylemiyle doğallaştıran bu düşünüş tarzı, aslında çok daha geniş bir ideolojik kuşatmanın parçasıdır.

Hem egemenlik ilişkilerini meşrulaştıran cinsiyetçi söylemlerin hem de toplumsal eşitsizlikleri gizleyen sınıfsal tezlerin ortak dayanağı; değişmez, sabit ve çoğunlukla da "bencil ve kötücül" bir insan doğası varsayımıdır. Bu da bizi tekrar o ünlü "İnsanın özü veya doğası var mıdır?" sorusuna götürür. Bu soru aynı zamanda insanın düşünüşünü ve eylemini belirleyen biyolojik bir temel olup olmadığı sorgulamasını da bir ölçüde içerir.

Toplumsal Davranışla İlişkili Doğal Köken Tartışmaları

Hobbes, devlet kurulmadan önceki insanı, "doğası gereği" kendi çıkarını ve varlığını korumayı düşünen, bencil ve hiçbir kurala uymayan, kötü doğası olan bir varlık olarak tanımlıyordu. Rousseau ise Hobbes'un aksine insanın iyicil bir doğa ile dünyaya geldiğini, sonraki süreçlerin

aslında bu iyilik hâlini bozabileceğini; o yüzden eğitim kurumlarının insanın doğasında olan iyi olma hâlini destekleyecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunuyordu.

İnsan Doğası Fikri

İnsanın bencil, saldırgan, iki yüzlü bir doğası olduğu ve bunun üstünün medeniyet cilasıyla örtüldüğü fikri, Frans De Waal'in *cila teorisyenleri*[63] dediği kişilerce de sık sık dile getirildi. Bu anlayış, insan davranışlarının kökünde "vahşi" bir temel olduğunu ve medeniyetin, kültürün bunu örttüğünü söyler. Bu özgeciliği kazıdığımızda altındaki vahşi insan doğasını görebileceğimizi savunur. Hatta bu fikri desteklemek için hayvanların vahşi davranışları da dayanak olarak gösterilir. Tıpkı Hobbes'un *Homo homini lupus*undaki kurtlar gibi.

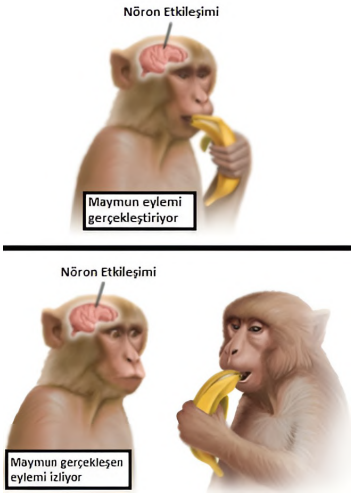
Bu benzetme felsefi olarak tartışmalı, biyolojik olaraksa yanlıştır. Çünkü kurtlar, söylendiği gibi sadece vahşi ve yalıtılmış canlılar değil; son derece sosyal, iş birliği yapan, grup hâlinde avlanan ve birlikte hareket edebilen canlılardır. Hatta insan tarafından evcilleştirilen ilk hayvan olan köpek de kurt soyundan gelir.

Doğadaki sosyal dayanışma örnekleri sadece kurtlarla sınırlı değildir. İnsana en yakın olan orangutan, şempanze, goril ve bonobolarda da benzer durumlar görülür. Bu canlıların kendi aralarındaki ilişkilerinde sadece rekabet ve çatışma değil, barışçıllık da vardır. Örneğin insanla DNA'sı %98,7 uyuşan bonoboların grup yaşantısında, daha çok birlikte yaşamayı destekleyen barışçıl mekanizmalar görülür.

Frans De Waal'in doğada başka ortaklıkların da olduğunu ifade eden şu cümlesi dikkate değer: "Yakın akrabalarımızla güç ve cinsellikten daha fazlasını paylaşıyoruz. Ortaklık duygusu ve empati de aynı ölçüde önemli oldukları hâlde biyolojik mirasımızın bir parçası olarak nadiren dile geti-

[63] Frans de Waal. *İçimizdeki Maymun*. Çev. Aslı Biçen. Metis Yayınları, 2008, s. 30.

rilirler."[64] İnsanın içgüdülerine dair ise şöyle der: "Bizi başkalarına yakınlaştıran ve hayatın ileri dönemlerinde onlara özen göstermemizi sağlayan içgüdülerle doğarız. Bu içgüdülerin ne kadar yaşlı olduğu maymun akrabalarımızın davranışlarından da bellidir."[65] Yakın tarihlerde keşfedilen *ayna nöronlar* da bu savı destekliyor.

Görsel 15: Maymunun bir eylemi kendisinin yapması ile o eylemi izlemesi sırasında beyinde etkileşen bölge ve etkileşimin miktarı aynıdır. [66]

Ayna nöron, bir canlının herhangi bir hareketi kendisi yaptığında veya aynı hareketi yapan birini gözlemlediği her iki durumda da ateşlenen nöronlar için kullanılan terimdir.[67] Bu nöronların varlığı insanın aynı zamanda empatik olduğunu, toplumsal bir varlık olarak aynı topluluktaki başka bir canlının derdini dert, neşesini neşe edindiğini gösteriyor. *Aynalama*, *bulaşıcılık*, *duygusal durum eşlemesi*, *teselli etme*, *öğrenilmiş yardım* ve *hedefli yardım* kavramları sayesinde empatinin evrimsel kökenine dair açıklamalar da genişliyor. Bu da bizi toplumsal dayanışmayla ilgili biyolojik temellere ulaştırmış oluyor.

Dayanışmanın Kökenleri

Dayanışma, yalnızca ahlaki bir seçim ya da kültürel bir öğreti değil, türümüzü ayakta tutan evrimsel bir beceridir. Canlılar, dışarıdan bir tehdit olmadığında yaşamlarını iş birliği ve yardımlaşma ile sürdürebi-

[64] a.g.e., s. 13.
[65] a.g.e., ss. 13–14.
[66] Halil Mertcan Bozkır. *Ayna Nöronlar: Uygarlığın Yapı Taşları*. Alegori Dergi, 2021
[67] Christian Keysers. *Empatik Beyin*. Çev. Aybey Eper. Alfa Yayıncılık, 2011.

lirler. İnsan türü ise hayatta kalabilmek için grup hâlinde yaşamaya ve ortaklaşmaya ihtiyaç duyar.

Primatlarda ve diğer bazı türlerde gözlenen yemek paylaşımı, planlı yardım davranışları[68] ile çevresel faktörlerin epigenetik düzeyde genlerin işleyişini biçimlendirdiğine ilişkin[69] bulgular, dayanışmanın biyolojik temellerinin tartışmasız olduğunu gösteriyor. Bu nedenle dayanışmayı salt sosyal bilimler terimleriyle açıklamak, onu doğamızın içinden koparma riskini taşır. Dayanışma aynı zamanda evrimsel köklerimizdedir.

Neden Birbirimize Yardım Ederiz?

Yardımlaşma genellikle özgecilik kavramıyla birlikte anılsa da yanlış anlaşılmaya da açık bir kavramdır. Özgecilik, her zaman kendini feda etmek anlamına gelmez. Bazen bir bireyin yaptığı fedakârlık, tüm topluluğun hayatta kalmasını sağlar. Çünkü iyi olmak, sadece başkası için değil, kendimiz için de iyidir. Bir topluluğun bireylerinin birbirinin ihtiyaçlarını gözetmesi, hayvan ve bitkilerin bakımına özen göstermesi gibi davranışların güçlü bir biyolojik temeli vardır. Başkalarına yardım ettiğimizde oksitosin salgılar, bedenimiz rahatlar ve karşılıklı bağ kurarız.

Ne var ki bu bağ kurma ve yardımlaşma kapasitemiz her koşulda kesintisiz olarak işlemez, dayanışma potansiyelimizi daraltan mekanizmalar da zaman zaman devrededir. Beynimiz, iç grup-dış grup ayrımı yapmaya yatkındır ve bu ayrım politik olarak çok kolay çarpıtılabilir. Örneğin, "Ülkemdeki Suriyeliler bana bir tehdit oluşturuyor." düşüncesinin biyolojik bir gerekçesi yoktur. Fakat sürekli uyarılmış bir tehdit algısı, beynin alarm sistemleri üzerinden çalışmasına neden olur. Bu alarm durumu empatiyi bastırır, çünkü beyin kendini tehlikede hissederken başkasının ne yaşadığıyla ilgilenemez.

[68] de Waal, 2008, ss. 14–15.

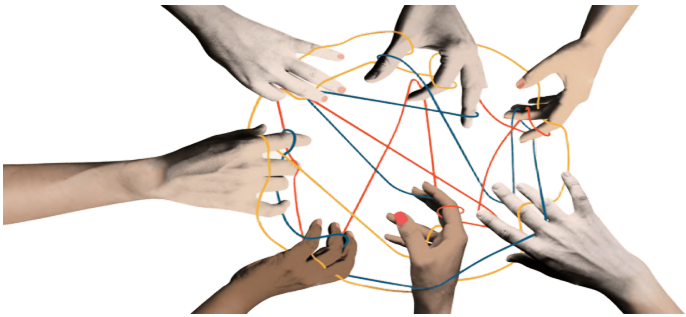
[69] Bernhard Kegel. *Epigenetik: Deneyimler Kalıtımla Nasıl Aktarılır?* Çev. Sema Özgün. Say Yayınları, 2023.

Medya ve politik iktidarlar tarafından sürekli olarak pompalanan "tehlikedesin" mesajı, düzgün çalışan nörobiyolojik işleyişe doğrudan müdahale eder. Güven, aidiyet ve açıklık gibi toplumsal koşullarla şekillenen empatiyi zedeler. Bu atmosferde tehdit olmayan bir durum tehdit gibi gösterilir, öteki olan düşmanlaştırılır. Bu da bizi, tür olarak hayatta kalmamızı sağlayan kolektif yaşama becerisinden uzaklaştırır. Çünkü çözülmüş bir toplum, dağılmış bir tür gibi daha kolay yok edilir. Bu nedenle, dayanışmayı hem bireysel hem toplumsal düzeyde yaşamsal bir yeti olarak korumamız gerekir.

Dayanışmaya kaynaklık eden en önemli toplumsal öğelerin başındaysa *empati* gelir. Empati, ortak yaşamın sinirsel ve davranışsal altyapısını oluşturan bir beceridir. Empatiyi zayıflatan, dayanışmayı bozan her şey -daha fazlasına sahip olma arzusu, rekabet, düşmanlık inşası- daha çocukluktan başlayarak bu becerinin gelişimini sekteye uğratır.

Evrim "her hücrenin düşü olan iki hücre olma" itkisiyle başlayıp, karmaşık toplumsal dayanışma ağlarına varan bir sürekliliğin en güçlü kanıtıdır. Bireyciliği, eşitsizliği ve sömürüyü meşrulaştırmaya çalışan gerici ve kapitalist ideolojiler ise evrimi çarpıtır ve sürekli gölgelemek ister. Evrimin gerçek işleyişini, özellikle de dayanışmanın evrimsel köklerini kavramak ve savunmak, bu gerici ve kapitalist tahribata karşı mücadelenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Dünyayı anlama ve dönüştürme yolculuğumuzda, bilim ve evrimsel bilginin ışığı yolumuzu aydınlatmayı sürdürecektir.

Kolektivizm: Birer Birer ve Hep Beraber

Circles of Change, Eda Akatun

Yaşamak birer birer ve hep beraber
İpekli bir kumaş dokur gibi
Hep bir ağızdan
Sevinçli bir destan okur gibi

Nâzım Hikmet'in bu dizeleri, yalnızca güzel bir şiir değil, insanlığa dair derin bir felsefenin özü olan satırlardır. Şairin "ipekli bir kumaş" metaforu, kolektif varoluşun inceliklerini, hassaslığını ve aynı zamanda dayanıklılığını anlatır. Bireysel varoluşlarımızı benzettiği her bir ipliğin kendi rengiyle nasıl bir bütün oluşturduğunu, aynı zamanda o bütünün oluşturduğu uyumla her bir rengi nasıl parlattığını gösterir.

Bir Şiirin Peşinde: Neden Şimdi Bu Dizeler?

19 Mart Darbesi'ni[70] takip eden günlerdeki kitlesel eylemler; sokaklarda, forumlarda, direniş alanlarında filizlenen o tanıdık hissiyatı yeniden canlandırmıştı. Kendin gibilerle buluşmanın, yalnız olmadığını hissetmenin verdiği o tarifsiz güç...

[70] 19 Mart 2025 tarihinde Ekrem İmamoğlu'nun gözaltına alınmasıyla başlayan ve ardından CHP'li belediyelere yönelik soruşturma ve tutuklamalarla süren kritik bir siyasi süreci ifade eder.

Ancak bu birlikteliği eylemlerin hararetinden sonra da sürdürmek, onu gündelik hayatın dokusuna işlemek hiç de kolay değil. Çünkü kolektiflik silahımızı elimizden alıp gücümüzü istismar eden bir sistemin içinde yaşıyoruz. Kapitalist işleyiş, yoğun bir emek gücüne ve de sermaye tarafından dakikası dakikasına hesaplanmış bir iş bölümüne dayalı. Sermayenin başlıca arzusu, işçilerin uyum içinde çalışarak artı değer üretiminin devamlılığını sahiplenmesi ve iş yerlerinde "biz" duygusunun inşa edilmesidir. Aynı zamanda bu "biz" duygusunun hakkını arama veya örgütlenme gibi durumlarda ortaya çıkmasını engellemek için her bir kişinin diğerinden bir biçimiyle yalıtılması gereklidir. Bu çelişkili durumu anlamak, ancak ve ancak gerçek kolektivizm ile sahtesi arasındaki farkı görmekle mümkündür.

Kapitalizmin Kolektivite İhtiyacı: Ford'un Piknikleri ve Ötesi

Kapitalizm, insanların kolektiviteye eğilim ve arzusunu, tarihsel bir aldatmacayla istismar eder. Henry Ford'un 1910'larda başlattığı "aile piknikleri", bu aldatmacanın en erken ve en çarpıcı örneklerindendir. Ford'un, işçileri ve ailelerini bir araya getirerek fabrika bahçesinde düzenlediği piknikler, işçilerde "aile oldukları" hissini yaratıyordu.[71] Ancak bu aile imajı, fabrika kapısından içeri girildiğinde hızla dağılıyor; işçiler, makinelerin başında tecrit edilmiş bir şekilde çalışmaya devam ediyordu.

Günümüzde ise bu strateji çok daha incelikli biçimlerde karşımıza çıkıyor: Şirketlerin "takım ruhu" nutukları, çalışanlarına sundukları sosyal alanlar, kurumsal gönüllülük projeleri, hatta çalışanların şirket hisselerini alıp şirketin birer ortağına dönüştürülmesi… Bunların hepsi, kolektifleşme isteğini ve çabasını istismar eden araçlar olarak kullanılıyor. Performans değerlendirme sistemleri, çalışanlar arasında rekabeti körüklerken bir yandan da "biz bir takımız" yanılsaması yaratılıyor. Öyle ki

[71] Clarence Hooker. *Life in the Shadows of the Crystal Palace, 1910-1927: Ford Workers in the Model T Era*. Popular Press, 1997.

işçiler sömürüldükleri şirketten bahsettiğinde kimi zaman "biz" derken bile bulabiliyor kendini.

Bu sahte kolektifliklerin en tehlikeli yanı ise gerçek dayanışma biçimlerini taklit etmesi ve böylece onları içi boşaltılmış birer gösteriye dönüştürmesidir. Oysa bizim kolektiflik çabamız çok daha derinlere uzanır. Kalabalık olmakla, iş bölümü yapmakla, masrafları paylaşmakla sınırlı değildir. Bizim için kolektif, aynı yöne bakan insanların yardımlaşma ve dayanışmayla bir arada durduğu, birlikte eyleyip birlikte tartıştığı bir yaşam ve eylem formudur. Üyeleri yoldaştır, çünkü ortak bir yolu yürürler. Bu yolun nasıl yürüneceği sorusu ise kolektiflerin kaderini belirleyecek en önemli soruların başında gelir.

Örgütlenme Diyalektiği: Hiyerarşi ve Yataylık Arasında

Kolektif yapılar söz konusu olduğunda, dikey ve yatay örgütlenme arasındaki gerilim sıklıkla kendini gösterir. Bu ikilemi aşmak için öncelikle her iki modelin de tarihsel bağlamını anlamamız gerekir.

Dikey örgütlenme modeli, sanayi devriminin katı iş bölümüne dayalı üretim süreçlerinden devralınmıştır. Bu modelin avantajları: Hızlı karar alma, net sorumluluk hatları çizme, eylemleri koordine etmeyi kolaylaştırmadır. Ancak bu modelin belirgin tehlikeleri vardır: İktidarın belirli ellerde toplanması, karar alma süreçlerinin dar bir çevreyle sınırlanması ve yeni üyelerin özneleşmesinin zorlaşması.

Yatay örgütlenme modeli ise 1960'ların yeni sol ve feminist hareketleriyle birlikte başlamış, özellikle Gezi İsyanı'yla birlikte Türkiye'de de yaygınlık kazanmıştır. Gezi forumlarındaki o demokratik ruh, hepimizi sarıp sarmalamıştı. Herkesin söz hakkı olduğu, kararların ortaklaşa alındığı bu model, özgürleştirici bir potansiyel taşıyordu. Fikirlerin özgürce dolaşımına olanak sağlaması bakımından kişilerin özneleşmesine güçlü katkılar sunuyordu. Ancak tecrübeler yatay örgütlenme modelinin de güçsüz yanlarını gösterdi. Karar alma mekanizmalarının ağır işlemesi;

sorumluluk dağılımındaki belirsizlikler; devamlılık sorunları; görünmeyen, tanımlanmayan hiyerarşilerin ortaya çıkması…

Her iki biçimin de zayıf ve güçlü yönleri var. Taktik ve stratejiler, zayıflıkların güçlendirilmesini kolaylaştırır. Bu nedenle örgütlenme modellerimizi düşünürken bu örgütlenme modellerinin tekilliğini aşan diyalektik bir yaklaşım geliştirmek, kolektifin devrimci imkânlarını genişletecektir.

Üçüncü Yol: Öncüler Topluluğu

Dikey ve yatay örgütlenme biçimleri, şüphesiz ki yerine göre kullanılmaya, toplumsal örgütlenmenin çeşitli özgünlüklerinde değişecek şekilde iş görmeye devam edecektir. Öncelikli olaraksa kolektif yapımızı ve içindeki bireylerin kolektif kapasitesini geliştirmek, bireyin kendini aşması ve kolektifin kendi sınırının üstesinden gelmesi için "öncüler topluluğu" (ya da Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın deyimiyle "Şefler Topluluğu"[72]) kavramına daha çok eğilmemiz gerekiyor. Öncüler topluluğu, ne katı bir hiyerarşi ne de tamamen yatay bir yapıdır. Daha çok, kolektifin farklı alanlarına öncülük eden kişilerin oluşturduğu bir topluluktur. Özneleşme ve özneleştirme, bu topluluğun kurulması için kilit kavramlardır.

Bu modelde öncülük statüye değil, emeğe ve beceriye dayanır. Örneğin, eylem planlamasında deneyimli olan biri, planlamaya öncülük ederken teorik çalışmalarda derinleşmiş başka biri, planı teorize etmede öne çıkabilir. Bu öncülükler geçicidir, görev bazlıdır ve her zaman kolektifin denetimine ve geri çağırmasına açıktır.

Öncüler topluluğu modeli, dikeylik ile yataylık arasında diyalektik bir sentez sunar. Bir yandan hızlı karar almayı ve uzmanlaşmayı mümkün kılarken, diğer yandan gücün tek elde toplanmasını engeller. En önemlisi de bu model, kolektif içindeki öğrenme süreçlerini destekler. Tecrübeli üyeler, bilgi ve deneyimlerini yeni üyelere aktarırken yeni üyeler de taze bakış açılarıyla kolektifi yenileme potansiyeli taşır.

[72] Hikmet Kıvılcımlı. *Oportünizm Nedir?* Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970.

Ütopyanın Somutluğu: Umudu Nasıl Besleriz?

Bizim kolektifliğimizin olmazsa olmazı ütopyadır. Ancak bu ütopya, "iyi düşün iyi olsun" gibi metafizik bir umuda değil, somut bir gelecek tasavvuruna dayanır. Tıpkı Gramsci'nin dediği gibi "aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği" ilkesine yaslanır. Yani sistemin çarpıklığını tüm çıplaklığıyla görürken onu aşacak bir iradeye sahip olmak...

Kolektif yapılarımız ütopyamızın gerçek hayattaki karşılığını yaratmak için küçük ama anlamlı, planlı adımlar atmalı. Somut bir gelecek hayali etrafında kenetlenmenin ve bu hayali birlikte inşa etmenin yollarını bulmalı. Örneğin bir mahalle komünü kurmak, bir dayanışma ağı örmek, bir üretim kooperatifi oluşturmak, yeni arkadaşları kolektife dahil etmek, üye yapmak, başka insanların güvenini kazanmak. Ezcümle yapacağımız şey, her anlamda örgütlenmek, daha da örgütlenmek ve yeniden örgütlenmektir.

Kolektifin İç Dünyası: Eleştiri, Hata ve Dönüşüm

Kolektif, gücünü eylemden ve pratik çabadan alıyorsa hata yapmak kaçınılmazdır. Ancak bu hatalarla baş etme ve onlardan öğrenme gücü, yapının kendi potansiyelini açığa çıkarır. Hata anında ortak aklı çalıştırma, eleştiri ve öz eleştiri gibi kolektifin olmazsa olmaz mekanizmalarını otomatik olarak devreye sokar. Kişi sayısı ve yürütülen çalışmalar çoğaldıkça hataların artması doğaldır. Asıl zorlu sınav, bu hata ve eksiklerle nasıl yüzleşildiğidir. Hataların değerlendirilmesi sürecinde içerik ve biçim açısından yanlışlar yapılabilir. Başta önemsiz görünen bu yanlışlar zamanla yıkıcı iletişim sorunlarına yol açabilir ve yoldaşlaşmanın önünde engeller oluşturabilir. Devrimci bir kolektif hataları birer gelişim, dönüşüm ve aşma fırsatı olarak görebilmelidir. Bu süreçteki en güçlü araç ise eleştiridir. Sağlıklı bir eleştiriye öz eleştiri eşlik ettiğinde ve kişinin bunları rahatça dile getirilebileceği güvenli bir ortam ne kadar sağlanabiliyorsa, yapının gücü o kadar katlanır.

Bu noktada iyi tanımlanmış bir eleştiri, sözün gerçek ağırlığını taşır. Genelleyen ve hatayı soyut kalıplar içinde ele alan eleştirilerse aşınma yaratır. Bu yüzden eleştiri somut, dönüştürücü ve davranışa, tutuma, pratiğe yönelik olmalıdır. Diğer yandan, tecrübeli üyelerin rolü kritiktir: Bir yandan "sobayı ellememek" konusunda uyarıp bilgi aktarırken, diğer yandan yeni yoldaşların kendi deneyimlerini yaşayarak öğrenmelerine alan açmalı, idrak alanları oluşturmalıdır. Bu ince diyalektik denge, kolektif yaşamın sürekliliği açısından hayati önem taşır.

Nitekim bu öğrenme sürecinin ve idrak oluşumunun önemli bir parçası olarak öz eleştiri, eleştirel bilinci açığa çıkaran bir cevher taşır. Öz eleştiri veren kişi hatasını örtbas etmeye çalışmaz; aksine kendisini hataya sürükleyen süreçleri ayrıştırarak öznesi olduğu pratikle eleştirel bir mesafe kurar. Hatanın tekrarlanmaması, eleştirel bilinci derinleştirirken kolektif öğrenmeyi de pekiştirir. Böylece öğrenen insan öğrenen örgütü besler, öğrenen örgüt de öğrenen insana kapı aralar.

Kolektifin Pedagojisi

Kolektif, yürüttüğü tartışmalar ve iç eğitimleriyle, onu oluşturan kişilerin aynı zamanda okuludur. Yaşam ve eylem pratiğiyle komünal yaşamın olanaklılığını gösteren bir kutup yıldızıdır.

Kolektivizme eşlik eden kavramlar ve ilkeler donuk, tepeden belirlenen şeyler değil, çağın anlam dünyasıyla iç içe geçen ve aynı zamanda da ayrışan sınırlardır. Bu "yaşayan ilkeler" kolektife, nesnel durumla ve bu nesnel durum içerisindeki öznel dönüşümlerle harmanlanma imkânı tanır. Çekilen ilkesel sınırlar kolektifi, yapıyı ve kişileri korur. Bu sınırlar isabetli bir yerde konumlandığı oranda da kişilerin eylemlerini berraklaştırır.

Disiplin, bu ilkelerin başında gelmelidir. Ne var ki MEB tedrisatından geçen bizler için bu kavram, ister istemez katı bir "itaat" ve boyun eğme çağrışımı uyandırır. Oysa kolektif yapının içindeki disiplin, dışarıdan dayatılan bir yaptırımlar zinciri değil; bireyin hem kendi özneleşme

sürecinin hem de ortaklaşa inşa edilen özgürlük alanlarının temel yapı taşıdır. Bireyler içsel disiplinin gücüyle özgüvenini, dışsal disiplinle de ortak üretimleri nakış gibi işlerler. Kendi kapasitesini tanıyarak ve geliştirerek eyleme gücünü bir çekirdeğin olgunlaşması gibi kendi içlerinde oluştururlar.

Yapabilme, eyleyebilme gücü ise zorlanmayla artar. Bunun için dışarıdan içeriyi disipline edebilen bir güce -kolektifin gücüne- her zaman ihtiyacımız vardır, bir çeşit özgürleştirici zorlamaya. İç-dış diyalektiği durmaksızın işleyerek kolektife güç verir. Her bir kişiyi de sorumluluk almakla ilgili istekli hâle getirir.

Sorumluluk almanın kolektif üyelerine zamanla en çok kazandırdığı şey, daha kolay inisiyatif alabilmedir. İnisiyatif almak, hem örgütsel hem de bireysel anlamda önemli eşikleri geçmeyi sağlar. Gözlem, özgüven ve cesaretle alınan inisiyatifler ön açıcı olurken bununla oluşan tecrübe ise kolektif için yol gösterici olur. Kolektifin pedagojisi de hep bir devinim hâlindedir. Öğrenir ilerler, hata yapar geri düşer, hata yapar başka bir forma geçer. Durmaksızın devinen bir yapının kişileri ortak bir ütopyada birleşirler. Özellikle bazı sıkışık eşiklerde ortaya çıkan dedikodu, haset, yalan gibi zehirlere karşı örgütün katı, yapıyı önceleyen koruma kalkanları devreye girmelidir. Örgütler, kolektifler, yapılar; kişisel zaaflara karşı korunması gereken yerlerdir. Yanı sıra iktidarın tek elde toplanmasına, öncü kişilerin topluluğun varlığıyla özdeşleşmesine karşı önlemleri de içermelidir.

Elbette kolektif bir yapının içinde olmak, kolektif bilincin hemen içselleştirileceği anlamına gelmez. Fakat yapıya dahiliyet bu amaca dair bir niyeti, yola çıkışı ifade eder. Yani bir kolektifin içine dahil olan kişi, mevcut düzenden getirdiği zaaflarıyla hesaplaşmak için kıpırdanmaya başlar. Mevcut düzenin tüketici hazzı karşısında yeni mutluluklar, hazlar ortaya koymaya çalışır, beğenileri değişir.

Peki, çocukluktan yetişkinliğe değin sürekli başka kişilerle kıyaslanan,

sınav sürekliliği içerisinde sıra arkadaşlarıyla rakip hâline getirilen, iş yerinde yanı başında çalışan kişinin ayağını kaydırma dürtüsü zerk edilen kişi, nasıl olacak da diğer kişilerle yarışmadan yoldaşlık inşa edecek? Mevcut düzenin insanlarda oluşturduğu en köleleştirici kültürel unsurlarından biri olan kariyerizm ile nasıl baş edecek, egolarından sıyrılıp nasıl anonimleşecek? Nasıl olacak da hem özne, yani her şey olacak ve hem de aynı anda başkalarını özneleştirebilecek? Kendini ve başkalarını özgürleştirebilecek, yani hiçbir şey olabilecek?

Unutmamak gerekiyor ki kolektif yapılara dahil olmak sadece bir başlangıç. Kolektif devindikçe kişiler de devinmek zorunda. Devrimci bir kolektifin parçası olan kişi, mevcut düzenden getirdikleri ile sosyalist yeni dünyaya giden mücadelenin kültürü arasında çelişkiler yaşayacaktır. İşte burada ihtiyaç olan şey, sistem ile zihnen kopuşun sağlanmasıdır. Zaten kolektifin pedagojik gücü de bireyin bu zihinsel kopuşu ortaya koyabilmesiyle somutlaşır.

Kolektif ve bireyin arasındaki bu, bir yanıyla geliştirici, bir yanıyla çekişmeli ilişki, olumlu bir düzeyde gerilimle ilerler ve uzun bir zamana yayılır. Uzun erimliliği sağlamak için "sabır" ne kadar önemliyse yoldaşlara ve kolektife olan "güven" de o kadar önemlidir. Bunun yanında emek hukuku oluşturmak ve bu emeği fedakârlıkla kolektife seferber etmek gerekir. Tabii bu fedakârlık, sürekli vermeye dönük tüketici bir "feda kültürü"nü değil, emek hukukunu temel alan bir kopuşu ortaya koymaktır.

Birer Birer ve Hep Beraber: Diyalektik Kolektivite

Örgütlenme konusuna kafa yorarken, bireyin ve kolektifin farklılığını unutup ikisini aynıymış gibi ya da aynı olması gerekiyormuş gibi ele almaktan kaçınmamız gerekir. Öte yandan ikisini birbirinden tecrit etmek de bireyi ya da kolektifi dondurmak, aradaki canlı ilişkiyi ortadan kaldırmaktır. Devrimci bir kolektivite için birey ve kolektifin ilişkisini, diyalektik şekilde ele alabilmek önemlidir. Şüphesiz ki bu diyalektik, in-

celikli bir diyalektik olmalıdır.

Nâzım'ın dizelerindeki o ipekli kumaş, hiç bitmeyen bir dokuma sürecinin ürünüdür. İplikler kopabilir, desenler bozulabilir; ama önemli olan tezgâhın başından ayrılmamaktır. Çünkü biliyoruz ki bazen "birer birer" kırılsak da "hep beraber" yeniden örebiliriz kendimizi. "Ben"in çaresi isabetli bir "biz" kurmaktır. "Biz"in yapması gereken de "ben"lerin farklılıklarını "biz"deki çeşitliliğe, ortaklıklarını da "biz"in kararlılığına dönüştürmektir.

Bugün "birer birer ve hep beraber" diyerek dünyanın çeşitli yerlerinde savaşan devrimci partiler, iktidarlara kök söktüren işçi direnişleri, özyönetim denemeleri, komün örgütlenmeleri, kadın dayanışma ağları, üretim kooperatifleri ve hatta ekolojik yaşam kolektifleri, mahalle komşu dayanışmaları ve işgal evlerine kadar tümü devrimci mücadelemizi ilgilendiren kolektif yapılar ve örgütlenmeler var.

Bizim parti çalışmamız ve parti paradigmasıyla örgütlenen alan çalışmaları da birer kolektif çalışmadır. Aynı yöne bakan ve çeşitli biçimlerde, farklı patikalardan gelerek birlikte, kol kola kenetlenip yürüyenlerin topluluğudur. Dolayısıyla yukarıda kolektivizme dair ele aldığımız tüm kavram ve tartışmalar, bu pratikte yıkanıyor ve yıkanmaya devam etmelidir.

Nazım şiirlerinin bir özelliği de başlığa aldığımız satır gibi "birer birer ve -aynı zamanda- hep beraber" söylenmesidir. Uzun bir şiir okur birisi, sonra ilgili satır geldiğinde hep bir ağızdan söylenir: *Akın var akın, güneşe akın, güneşi zaptedeceğiz, güneşin zaptı yakın*. Belli ki gelecekten gelen şiirlerdir devrimci kolektiflere ruhunu veren. Şimdileri karanlıkta olsa da dövüşenlerin ortak gözleri vardır kolektifi kolektif yapan.

Rejim Tartışmalarında Yolumuz Nereye Çıkıyor?

Arture 186, série Actualisation du Capital, Yüksel Arslan

2002'de AKP'nin iktidara gelişi ve her dönem farklılaşan politikaları, Türkiye'nin rejiminin niteliğine dair pek çok şey tartıştırdı. Tartışma, iktidar-ana muhalefet kısır zemininde döndü durdu. Rejimle ilgili kavramları yerli yerine oturtmaya çalışan devrimcilerin üçüncü sesi, yeterince yankı yaratamayınca önümüzde bir kavram çöplüğü oluştu.

AKP'nin ilk döneminde *askeri vesayet rejimi* gibi kavramlar dillere pelesenk olmuştu. Çünkü ulusalcılara dönük tasfiyeyi meşru kılmanın ideolojik yollarını arıyorlardı. Sonrasında AKP'nin faşizan hamleleriyle *demokrasi*, *otoriterlik*, *monarşi*, *İslamî faşizm*, *faşist diktatörlük*, *tek adam rejimi*, *Bonapartizm* gibi kavramları konuşmaya başladık. Yakın dönemde devletin açık şiddete daha çok başvurması ve yasa/kural tanımaması keskinleşti. Bu süreçte, AKP'ye muhalif ana akım partilerin dile getirdiği *güçlendirilmiş parlamenter demokrasi*, *demokrasiye dönüş* ve *demokratik restorasyon* gibi kavramlar gündemimize girdi.

Malum ki kavramlar, toplumsal özgürleşme mücadelesinin ilgilenmesi gereken alanlardan biri. Kavramlar ve anlamları ile ilgili sadeleştirme, netleştirme yapmak, kavramları kurtarmak, özgürlük mücadelesine seferber etmek gibi hamleler, devrimci mücadelenin önemli çalışma

alanlarından. Rejimin adlandırılması da bu mücadelenin bir parçası olarak görülmeli. Rejimi sadece yönetenler adlandırmıyor, aynı zamanda muhalefet edenler de adlandırıyor; böylece neye karşı savaştığını net şekilde ortaya koymaya çalışıyor.

Rejim Tanımları Neyin Üstünü Örtüyor?

Bahsedilen rejim tanımlarının bir üst başlığa ihtiyacı var, o da "kapitalist". Çünkü Trump ile Kuzey Kore Lideri Kim Jong-Un'u aynı kefeye koymamak için önce kapitalist ve sosyalist diye ayrım yapmamız gerekir.

Yukarıda bahsettiğimiz rejim tanımları ise ülke yönetiminin niteliğini değil biçimini konu ediniyor. Rejimin niteliğini önemsizleştiriyor ve günün sonunda rejimin tarifini hâkim ideolojik sınırlara hapsediyor. Neyse ki halkın önemli bir bölümü, bu tartışmaların dışında da bir düşünme pratiği ortaya koyuyor. Sokak röportajlarında bile "Türkiye'nin yönetim şekli nedir?" sorusuna "faşizm" cevabı verildiğini görüyoruz. Grev yasaklarıyla siyasal, sosyal rehin almayı birlikte götüren bu iktidarın rejiminin faşistleştiğini söyleyenlerin sayısı giderek artıyor.

Sokağın rejime dair bu isabetli tespiti oldukça kıymetli olsa da kavramın egemen siyaset tarafından yüzeyselleştirildiğine dikkat etmeliyiz. Biz faşizmi, ana muhalefet ve liberal şürekanın tanımladığı gibi "şiddeti çok fazla tercih eden keyfî bir yapı" olarak tanımlamakla yetinmemeliyiz. Faşizm şiddet ve baskıyı rastgele kullanmaz, bunları planlı bir şekilde sermaye sınıfının çıkarları ve ihtiyaçları için sistematik olarak uygular. Bu sistematik şiddet; iktidardakilerin zalimliğinden, kötülüğünden, fütursuzluğundan gelmez. Onların sermaye sınıfının çıkarlarının önündeki engelleri kaldırma isteğinden kaynaklanır.

Georgi Dimitrov tarafından yapılan ve Komintern[73]'in 7. kongresinde resmî olarak kabul edilen faşizm tanımı önemlidir ve hâlen geçer-

[73] Komünist Enternasyonal veya 3. Enternasyonal: 1919'da Lenin tarafından kurulan, farklı ülkelerdeki komünist partilerin birleşik bir komünist dünya partisi hâlindeki birliğidir.

liliğini koruyor. Dimitrov'a göre faşizm, "finans kapitalin en gerici, en bağnaz ve en emperyalist unsurlarının açık zorba diktatörlüğüdür".[74]

Özenilecek/Özlenecek Bir Geçmişimiz Yok

Sermaye-rejim biçimi arasındaki şiddet-çıkar ilişkisini yeterince ortaya dökemedikçe güçlendirilmiş parlamenter sistem, demokrasiye dönüş gibi eskiyi özleyen refleksler ortaya çıkıyor. O hâlde biraz geçmişe bakalım. 1990'lardaki rejim için bugünden daha iyiydi diyebilir miyiz? Asit kuyularından, faili meçhullerden, vatandaşına dışkı yedirmekten mahkûm olmuş bir devlet pratiği için "daha iyiydi" diyebilmek nasıl mümkün? 90'ların gerisinde 12 Eylül Darbesi, 70'lere uzanınca 12 Mart faşizmi çıkıyor karşımıza.

O zaman bu tanımlamalar geçmişteki rejimin daha iyi ya da ehvenişer olarak ifade edilmesine hizmet ediyor ama dönüp bakınca özlenecek ya da özenilecek bir geçmişimiz olmadığını açıkça görüyoruz.

Rejim Tartışmalarını Sınıfla Yıkamak Gerekir

Modern dönemde rejimlerin inşa olduğu ana yapı devlettir. Her ne kadar nötr, tarafsız bir görüntü vermeye çalışsa da devletin bir sınıfı vardır. Modern devlet, sermayenin ücretli emeği sömürmesinin bir aletidir.[75] Devlet, egemen sınıfın egemenliğini ve çıkarlarını korur. Devletin sopası olan hukuk da temelde egemenlerin hizmetindedir.

Otoriter rejimlerde sermaye ve yönetenler lehine uygulanan hukuksal keyfilikler çok daha çıplak ve sert bir şekilde görülürken, otoriter olmayan rejimlerde daha dipten ve görünmezdir. Yine de bu durum tek taraflı bir tahakkümden ibaret değildir. Sınıf mücadelesinin zorlamasıyla devletin ve ona tabi olan hukukun tavizler verdiği, işçi sınıfı ve ezilenler

[74] Georgi Dimitrov. *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*. Çev. Ali Özer Seçkin Cılızoğlu. Ekim Yayınları, 1989, s. 134.

[75] Friedrich Engels. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Çev. Kenan Somer. Sol Yayınları, 1990.

lehine esnediği momentler de yaşanır. Yani hukuk, egemenler ile ezilenler arasında zımnen kurulan "imkânsız" denge anındaki geçici bir sözleşmenin ifadesidir.

Sosyalist İktidarda Devletleri Nasıl Ele Alabiliriz?

Sosyalist güçlerin iktidarda olduğu ya da olacağı devlet yapılarını düşünürsek, sınıfsal karakter olarak sömürücü olan devlet ile proleter karakterli bir iktidar, aynı yolda nasıl yürür? Dünya üzerinde yaşanmış çok sayıda deneyim ve devrimin ustalarının bu konudaki geniş tartışma literatüründen hareketle "proletarya diktatörlüğü" kavramını anlamak ve geliştirmek gerekir.

Lenin şöyle söylüyor: "Burjuvazi (burjuva) demokratik cumhuriyeti 'tüm halkın iktidarı', genel olarak demokrasi veya saf demokrasi olarak tanımlayarak emekçi yığınlar üzerindeki diktatörlüğünü gizlemeyi, dolayısıyla ikiyüzlü davranmayı tercih ediyor."[76] Saf, evrensel olarak adlandırılan demokrasi, aslında bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki egemenliğinden başka bir şey değildir. Bunun kapitalist bir pratiğini şu anda dünya düzeyinde yaşıyoruz.

Biz de bir sınıfız, sömürülen bir sınıfız, işçi sınıfıyız. Karşımızda da sermaye sınıfı var. İşçi sınıfı iktidar olduğunda işçi sınıfının toplumsal egemenliğini inşa edecek. Bu egemenlik tek kişinin egemenliği değil; üreten, var eden sınıfın toplumsal yaşamı örgütlemesi ve yönetmesidir. Yani gerçek anlamıyla toplumun kendi kendini yönetmesidir. Buna karşı sermaye düzenini savunanlar içinse bu yönetim, diktatörlük olacaktır. Kıvılcımlı'nın dediği gibi: "Proletarya diktatörlüğündeki 'diktatörlük' sözcüğü genel olarak anlaşılanın tam zıttıdır." Lenin ekliyor: "Proletarya demokrasisi, herhangi bir burjuva demokrasiden milyon kez daha demokratiktir. Sovyet devleti, en demokratik burjuva demokrasisinden

[76] V. I. Lenin. *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*. Çev. Muzaffer Erdost. Sol Yayınları, 2006, s. 122.

milyon kez daha demokratiktir."[77]

Dolayısıyla kurmayı hedeflediğimiz rejim, sınıfsal niteliği bakımından Proletarya Diktatörlüğü'dür. Çünkü devrim sonrasında burjuvazinin direnişini kırmak, sömürenleri baskı altında tutmak ve devleti sönümlemek; işçi sınıfının gerektiğinde zora dayalı iktidarıyla mümkündür.

Kurmayı hedeflediğimiz rejim, biçimi ve kapsamı bakımından ise Proletarya Demokrasisi'dir. Çünkü toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan emekçiler ve ezilenler için tarihte görülmemiş genişlikte bir demokrasi sağlar.

[77] V. I. Lenin. *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*. Çev. Arif Gelen. Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1976.

Bir Arada Yaşam Dediğimiz Şey

İzmir Tepeden Böyle Görünüyormuş (2025), Melisa Geçalp

"Turistik bir geziden çok, sosyolojik bakış açısı kazandırmayı amaçlayan bir kent yürüyüşü" anlayışıyla İzmir'in yüzyıllardır merkezi kabul edilen mahallelerini, sokaklarını yürüdük. İzmir'in gizlenen çok kültürlü tarihsel yapısını ve yaşadığımız kentin belleğini adımladık. İzmir/Basmane civarındaki sokaklarda şarkılara kulak verdik, konuştuk, gezginlerin bu muhitlerle ilgili yazdıklarını dinledik. Dolu dolu geçen üç buçuk saatlik gezimizin ardından hepimizde oluşan duygu ortaktı: Yaşadığımız kentin tarihiyle yeterince bağımız yok. Gezi boyunca anlatılanlar, bu eksikliği gidermek için iyi bir başlangıç adımı oldu. Yürüyüşün ardından İzmir haritasına artık farklı gözlerle baktığımızı fark ettik.

Yaşadığımız Şehrin Tarihine Neden Bakarız?

Her gün yanından geçtiğimiz yerlerin bile ismini hatırlamadığınızı fark etmişsinizdir. Her sabah tabelasını gördüğümüz dükkanı, önünden geçtiğimiz izbe bahçeyi, köşedeki eski evi hatırlamadığımızda hafızamızla didişirken buluruz kendimizi. Oysa mesele, bu mekânlarla kurulan ilişkide gizlidir. Selamlaşılan bakkal hafızaya yerleşir, uğruna direnilen park zihinlere kazınır, çayı içilen terzinin dükkanı açma saati bile anlam kazanır. En güçlü öğrenme, hafızada en kuvvetli yer edinme, bağlantılar

Görsel 16: TARİŞ Direnişi (*Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*)

yoluyla olur. Dolayısıyla her mekân da bağlamıyla birlikte zihne yerleşir. Örneğin Gezi Parkı'nın içinden geçerken artık yeşilliğin ve bankların olduğu bir mekândan daha fazlasının içinden geçiyoruzdur. Bağlam belleği çağırır. Gezi Parkı'ndaki her bir ağaç, her bir çiçek kendinden çok daha büyük anlamlar ifade etmeye başlar. Bu tarihsel bağlam mekânların, insanların, davranışların nasıl, ne yönde ve kimin çıkarına değiştiğini gösterir, hatırlatır. Egemenler ise toplumsal hafızanın diri kalmasını istemez. Çünkü örneğin 1980'de İzmir'in mahallelerini günlerce sallayan TARİŞ Direnişi[78]'nin hatırlanması, bugün direnen işçilere tarihsel kökler armağan eder ve eylemlere güç katar. Ya da bu gezide öne çıktığı üzere, İzmir'deki farklı dile, dine sahip olan halkların bir arada yaşayabildiği bir zamanı hatırlamak, mevcut tekçi politikaya karşı zihin açıcı bir işlev görür.

[78] Mehmet Şakir Örs. *TARİŞ Direnişi, İzmir'in Faşizme Karşı Duruşuydu*. Kent ve Bellek, 5 Mayıs 2021.

Kemalist Zehirlenme

Konu İzmir tarihi olunca milliyetçiliğin, ulusalcılığın biçimlendirdiği bir tarih anlayışının hâkimiyeti ister istemez göze çarpıyor. Örneğin Hasan Tahsin'in ilk kurşunu "gerçek tarih" oluyor da İzmir Yangını yalapşap geçiliyor ya da "Kadifekale'nin nöbetleşe dışlanma sosyolojisi"nden [79] yeterince bahsedilmiyor. İşte bunlardan bahsetmeyince kenti adeta esir alan, İzmirlileri ulusalcılığın bir adım ötesine taşımayan, beraber yaşadığı halklara, kentin tarihine, hafızasına kör bırakan bir zehirlenmenin içinde buluyoruz kendimizi ve kentimizi.

Bu zehirlenmeye karşı ideolojik panzehirler oluşturmak bir görev olarak önümüzde duruyor. Bu da kentleri, mekânları ve tarihi yeniden ve bu sefer sınıfsal, kültürel ve sosyal bağlamlarıyla ele almak anlamına geliyor. Kentin tarihini yeniden keşfetmek, tarihin akışı içerisinde bağlamların değişimine bakmak, tarihsel materyalist dünya kavrayışını ayaklarımızı bastığımız kente uygulamak gerekiyor. Çünkü şairin dediği gibi *yaşamak hatırlamaktır.*[80]

İzmir'in Öyküsü, Halkların Ortak Yaşama Öyküsüdür

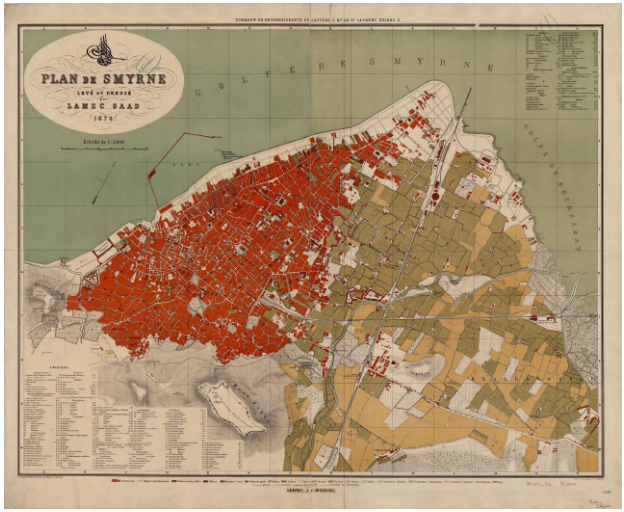
Yapılan arkeolojik kazılar bize İzmir'in 8500 yıllık bir tarihi olduğunu gösteriyor. *Smyrna* adlı ilk yerleşim bugün Bornova olarak bildiğimiz yerde, *Yeşilova Höyüğü*'nde kuruluyor[81].

İzmir, Smyrna'dan beri hep bir liman kenti ve ticaret merkezi olmuş, tarih boyunca farklı halkların yaşamına ev sahipliği yapmış bir kenttir. Homeros'un hikayelerinden, İskender'in maceralarına kadar İzmir'in çok zengin bir kent olduğunu, dolayısıyla sık sık saldırıların hedefi olduğunu anlıyoruz. Yunanlar, Romalılar, Persler, Bizans, Cenevizliler, Türkler,

[79] Nöbetleşe dışlanma: Kentlerde yerleşik halkın göçmenlere, daha önce göç etmiş eski grupların ise kendilerinden sonra gelen yeni göçmen gruplara karşı gösterdiği dışlayıcı tepkiler silsilesini anlatan sosyolojik bir kavramdır. Kaynak: Mim Sertaç Tümtaş. *Nöbetleşe Dışlanma - Göç ve Sosyal Dışlanma Döngüsü*. İletişim Yayınları, 2020

[80] Ülkü Tamer. *Yaşamak Hatırlamaktır*. Yapı Kredi Yayınları, 1998.

[81] Bu kazı 2005 yılında CB kararnamesi ile kapatıldı.

Görsel 17: 1876 İzmir Şehir Planı (*İzmir Tarihi Evrak ve Fotoğraf Arşivi*)

Ermeniler, Levantenler, Kürtler, Suriyeliler, Afrikalılar, farklı coğrafyalardan göçen ve Roma İmparatorluğu'ndan kalan Yahudiler… Daha niceleri buradan gelip geçiyor ve kendi kültürel rüzgârını da estiriyor. Eski kent merkezinde çoğunlukla Müslüman olmayan halklar yaşadığı için İzmir'e -bugün de başka bir bağlamda söylenen- "Gâvur İzmir" deniyor.

Yolu düşen gezginlerin gözünden bakınca İzmir'in tarihinde çok sayıda sosyolojinin iç içe olduğunu, halkların birbiriyle yollarının kesiştiğini görüyoruz. Gezgin Slaars'a göre İzmir'de tek bir topluluk değil, farklı ırkların ve kültürlerin birleşimi yer alır.[82] Bu yolların ve yaşamların kesişimi, tarih boyunca bazı eşsiz şeylerin ortaya çıkmasını hazırlıyor. 19. yy.da İzmir'de konuşulan birkaç dilin harmanı olan Smyrneika dili[83] de bu özgünlüklerden biridir.

Camilerin, sinagogların, kiliselerin yan yana, sırt sırta yükseldiği bir

[82] Bonaventure F. Slaars. *İzmir Hakkında Araştırma*. Çev. Arapzade Cevdet. Dorlion Yayınları, 2023.

[83] George Galdies, Alessandro Baltazzi ve George Poulimenos. *A Lexicon of Smyrneika İzmir Rumcası Sözlüğü*. Tarih Vakfı Yayınları, 2012.

İzmir'den bahsediyoruz. Bugünkü Kültürpark'ın tamamının Ermeni Mahallesi olduğunu ve mahalle içindeki kiliseleri, Bornova'ya taşınan zengin Levantenleri, Karşıyaka'nın küçük bir köy olduğunu, koruma altına alınan geleneksel Yahudi evleri *kortejo*ları konuşuyoruz. Demiryolları başta olmak üzere ağır altyapı işleri için 10 bin civarı Yunan işçinin İzmir'e geldiğini öğreniyoruz. Bu işçilerin Ermeni'lerle birlikte ortak Aziz Vukolos Kilisesi'ni inşa ettiklerini, aynı bölgede üç dinin kadın temsilinde ibadethanesi (Hatuniye Camisi, Ayafotini Kilisesi, Sinyora Sinagogu) olduğundan bahsediyoruz. Uzun yolda dayanıklı olsun diye pişirilen "ekmek" anlamındaki *bogoz*u, ilk Ermenice kadın gazetelerinden biri olan "çiçek" anlamındaki *Dzağig*'in İzmir'de basıldığını konuşuyoruz. Bir liman kenti olduğundan yoğun liman işçiliğinin ve hamallığın kayıtlara geçtiğini biliyoruz. Bugün Afro Türkler dediğimiz Afrika'dan getirilen siyahi kölelerin buraya yerleştiklerini öğreniyoruz.

İşte böyle saymakla bitmeyecek çok katmanlı bir kent yaşamının olduğunu, İzmir'in ne tek bir sınıfa ne tek bir dine ne de tek bir ulusa ait olduğunu görüyoruz.

İzmir Yangınını Kim Söndürmedi?

Bugünün hâkim anlayışı; ezilenleri, halkları birbirine düşmanlaştırmak konusunda çok hünerli. İzmir'de bunun arka planına baktığımızda önümüze 1922'deki Büyük İzmir Yangını geliyor. Herkesin birbirini yangını çıkarmakla suçladığı karmaşa içerisinde "Yangını kim çıkardı?"dan ziyade "Yangını kim söndürmedi?" sorusu can alıcılığını koruyor.

Mustafa Kemal ve askerlerinin 9 Eylül 1922'de İzmir'e girişinden sadece 4 gün sonra tüm kent hafızasının da yerleşim yerleri gibi yanmasına sebep olan bu yangın, arşivlerde "Küçük bir mangal yangını şeklinde başladı." ifadesiyle geçiyor. Yangınla kentin alt yapısının tamamı yok oluyor, ticaret büyük bir çöküntü yaşıyor, kent ekonomisi yıllarca toparlanamayacağı bir darbe yiyor. Yanan yerler, 1940'ların sonuna kadar

Görsel 18: İzmir Yangınından bir fotoğraf (*Smyrna fire photo album, Levantine Heritage*)

yandığı günkü gibi kalmaya devam ediyor.

1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde yapımı kararlaştırılan ve 1936'da inşaatı biten Kültürpark ile İzmir, yeniden bir ticaret kentine döndürülmeye çalışılıyor. Özellikle Kültürpark, ticareti yeniden canlandırmak için özel olarak hazırlanıyor, Cumhuriyet'in anlam atfettiği ne varsa (Örneğin "İstikbal göklerdedir"e atıfla paraşüt kulesi) buraya inşa ediliyor. Sovyetlerdeki Gorki Parkı'nın mimarisinden esinle inşa edilen park, bugün kentin merkezinde yeşil kalan nadir bir alan olarak önemli bir yer tutsa da geçmişinin izleri oldukça silik [84].

Kentsel Tecrit ve Nöbetleşe Dışlanma

Ulusalcı anlayış ve politikalara rağmen İzmir'in kültürel çoğulcu yapısı, o günlerden bugüne bir şekilde yeniden devam ediyor. 1922'den sonra mübadeleyle Balkan göçmenleri geliyor, 40'lar ve 50'ler Marshall

[84]Okuma önerisi: Burkay Pasin, Kıvanç Kılınç ve Ahenk Yılmaz. *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları*. İletişim Yayınları, 2015

yardımı[85] ile işsiz kalan özellikle İç Ege (Konya, Kütahya, Afyon, Uşak) köylülerinin göçü başlıyor, yakın olmasından dolayı sürekli olarak Manisalılar göç ediyor, 80'lerde Güneydoğu'dan (özellikle Diyarbakır ve Mardin'den) göçler başlıyor, 90'larda boşaltılan köylerden büyük bir Arap ve Kürt göçü yaşanıyor, 2011'deki Suriye'de başlayan savaşla beraber Suriyeli nüfus geliyor, 2018'den itibaren İranlıları, 2021'den sonra ise Afrikalıları görmeye başlıyoruz.

Yerleşik nüfus, 80'lerde ve 90'larda buraya göçen Mardinlileri Kürt veya Arap oldukları için beğenmiyor, sevmiyor ve dışlıyor. Zaman içerisinde, Mardinliler ekonomik hayatın önemli bir parçası hâline gelip "kalıcı olduklarını" kanıtlayınca yerli nüfus tarafında kabul görmeye başlıyorlar. Bugün benzer bir durumu Suriyelilerin yaşadığını söylemek mümkün. İlk geldiklerinde ucuz iş gücüyken "Müslüman kardeşlerimiz" olan Suriyeliler, ekonomik durumları biraz daha iyileşip sosyal yaşama katılınca artan rekabetle beraber "düşman" oluyorlar. ("Kalıcı olduklarını" kanıtladıklarında şüphesiz ki bu durum değişecek.) Şu anda kayıtsız oldukları için en çok sömürülen ve patronlar tarafından en çok "sevilen" grupsa Afrikalılar. Bir zamanlar kendisi de aynı durumda olanların, ekonomik olarak güçlenince başkasını dışlaması, istememesi durumu, yani *nöbetleşe dışlanma*, yaşamın kılcallarına sızan tekçi anlayışın karşılığı.

İzmir'e göçenlerin çoğunlukla ilk geldikleri yer, Basmane ve çevresi oluyor. Çünkü yoksullar, işe gitmek için yol parası vermeyecekleri, kent merkezindeki alışveriş alanlarına yakın bir yerde yaşamak zorundalar. Göçmenler, alışveriş alanlarındaki merdiven altı işleri çok düşük bir yevmiyeye yapıyor, güvencesiz çalışıyorlar. Bu mahallelerdeki eski, bakımsız, ucuz evlerde yaşıyorlar.

Lüks mağazaların temizliği, pahalı ürünlerin ufak tefek dikim, boyama gibi işleri, Basmane'nin arka sokaklarındaki atölyelerde çocuklara,

[85] Okuma önerisi: Tolga Tören. *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007

kadınlara, kayıtsız göçmenlere çok ucuza yaptırılıyor. Bu insanlar kentle sınırlı bir bağ kuruyorlar ve kent yaşamının aktığı yerlere gitmiyorlar, gidemiyorlar. Mahallelerine, sokaklarına sıkıştırılmış binlerce insanın, denizi belki senede bir kez gördüğünü, belki de hiç görmediğini biliyoruz. *Kentsel tecrit* olarak kavramsallaştırılan bu durum, sosyolojik olarak daha çok ele alınsa da kentlerin yakıcı politik bir sorunudur.

Bizim Bir Arada Yaşam Dediğimiz Şey

İzmir, tarihi boyunca farklı halkların iç içe geçtiği köklü bir birlikte yaşama kültürüne sahip bir yer oldu. Ulus-devletin inşası, milliyetçi politikalar ve yangın kumpasları, köy boşaltmalar, zorunlu göçler gibi yıkıcı müdahaleler bu dokuyu parçalamaya çalıştı; halkların bir arada yaşama iradesini baltaladı. Ancak yukarıdan dayatılan tüm bu engellere rağmen yaşamın, mekânın ve insanların, kendi doğal kentsel akışında bir direnç unsuru olarak konumlandığını görüyoruz.

Geçmişte Rumların varlığıyla şekillenen kent hafızası, bugün İranlıların, Ukraynalıların ve Afrikalıların bıraktığı izlerle devam ediyor. Bir sokak başında karşımıza çıkan falafelden farklı toplulukların yan yana ibadet etmesine kadar gündelik hayatın kılcallarına yansıyan her detay, farklı köklerden gelen halkların kaynaşmaya devam ettiğini gösteriyor. Yani hayatın doğal akışı, ulus-devletin yaratmak istediği sınır politikasını tanımıyor.

Bizim bir arada yaşam dediğimiz şey; işte bu sarmaş dolaşan birbiriyle bütünleşen, birbirini değiştiren, birlikte başka bir yaşamın imkânına göz kırpan yaşamın üstüne örtülmüş milliyetçi, Kemalist, muhafazakâr, gerici, kapitalist… her ne kadar örtü varsa hepsini kaldırıp bu gerçekliği gün ışığı ile buluşturmaktır.

"Bir arada yaşam" dediğimiz şeyin bağlamını Cahit Irgat'a söyletirsek:[86]

Sen benim günümdesin
Ben senin gecende,
Bir ucu sende denizin
Bir ucu bende
İnan kardeşim inan
Aynı suda yüzer bindiğimiz gemiler

Rengi, dili, ırkı konu edinmek yerine sınıfsallığı gündemine alan bir birlikteliktir bir arada yaşam. Egemenlerin kendi iktidarlarını sağlama almak için düşmanlaştırma politikalarını boşa düşüren bir *dilim dilim bölüşürüz yeryüzünü* anlayışıdır. Ve günün sonunda bizi eşitçe ve özgürce bir arada yaşatacak olan, aynı suda yüzenlerin aynı duvarı dövmesidir.

[86] Cahit Irgat. *Irgatın Türküsü*. [Dost şiiri]. Adam Yayınları, 1991, s. 26.

Kameranın Bakışı ve İdeoloji

Down in the waves, Monica Rohan

"Yönetmenin konuşlanmış bilinci kameranın bakışıdır"

Sanat gibi ucu bucağı olmayan, "geniş" konularda derinleşebilmek için uygun bir çerçeve çizmek şart. Bu yazıda tartışacağımız antifaşist sinemayı da bu nedenle daha elverişli bir alana çekip, ideoloji ve politika ekseninde ele alacağız. Tabii bu çerçeveleme tercihi, akademik bir "dar alanda çalışalım" kaygısından değil; aksine, meselenin en can alıcı noktasını irdeleme derdinden geliyor.

Belgesel sinemacı Eylem Şen *Anti-Faşizmin Estetiği*[87] kitabında bu çerçeveyi retorik bir soruyla oluşturuyor: "Yaşamak dediğimiz şey bile 'hayat tarzı' politikaları ile belirlenirken ideolojik-politik olmayan bir estetikten söz etmek mümkün olabilir mi?"[88] Bu tespit, pek çok kişiye "kaba saba" gelebilir. Sanatın ideolojiden ve politikadan bağımsız olabileceğine dair fikirler bile uçuşabilir. Şen, böyle bir bağımsız estetiğin mümkün olamayacağını şöyle açıklıyor: "Film yapmak, kanaat oluşturmaktır. Konusu her ne olursa olsun, aşk, macera, politika vb. film, onu yapan

[87] Eylem Şen. *Anti-Faşizmin Estetiği: 1945 Sonrası İtalyan Sinemasında Faşizm Eleştirisi*. Notabene Yayınları, 2021.

[88] a.g.e., s. 15.

yönetmenin kanaatleri üzerinden biçimlenir. Yönetmenin konuşlanmış bilinci kameranın bakışıdır. Kameranın gözü; kaydettiği çerçeve, söylem birliği yaratmış göstergeler, kodlar ve onların görmedeki konumlandırılışları ile anlam yaratır. Sinematografi ile izleyicinin bakışı konumlandırılmış olur."[89]

Yönetmenin bu kaçınılmaz konumlanışı, bizi zorunlu olarak sanat ve ideoloji arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye davet ediyor. Çünkü her estetik tercih, nihayetinde belli bir dünya görüşünün ve toplumsal konumun taşıyıcısıdır, yani ideolojiktir.

İdeoloji için buraya bir parantez açalım. İdeoloji kelimesinin yolculuğu epey uzun ve çetrefilli olsa da sınıflar savaşımında her daim güncel. Bugünkü hâkim düşünsel atmosferde "ideolojik" nitelemesi daha çok olumsuz bir çağrışımla anılıyor. Sanki ideolojik olmayan bir düşünce olabilirmiş gibi sunulan bu yaklaşım, aslında egemen ideolojinin eksenindeki düşünüşlerin, ideolojiler üstüymüş gibi konumlanmasının yolunu açıyor. Buna karşı toplumdaki hâkim görüşlerin, egemen ideolojiye ait olduğunun ifşa edilmesi ise ideoloji hakkındaki hurafelerin açıklığa kavuşturulması iyi bir başlangıç noktası işlevi görüyor.

Eylem Şen, egemen ideolojinin en önemli özelliklerinden birini, sinema üzerinden şöyle açıklıyor: "... içinde bulunulan durumu (kültürel, ekonomik, politik vb.) doğal, gerçek ve değiştirilemez olarak göstermek ve buna onay verdirmek, mevcut yaşam tarzının (bu, popüler sinemada büyük ölçüde Amerikan yaşam tarzıdır) mümkün olduğunca az sorgulanmasını sağlamak, bunun ebedi olduğunu düşündürmektir."[90]

O hâlde bu "doğallaştırma" ve "değiştirilemezlik" iddiası, ideolojinin en etkili çalışma biçimidir diyebiliriz. Bu iddia, Jameson'ın kapitalizmin yarattığı genel inanışın, kapitalizmin tarihsel alternatiflerini tasav-

[89] a.g.e., s. 24.
[90] a.g.e., s. 31.

vur dahi ettirmediği tespitini akla getirir.[91] Ezme-ezilme ilişkisinin sokaktan sokağa, mahalleden mahalleye uzandığı; kapitalizmin kendini mutlak gerçeklik olarak dayattığı, başka bir dünyanın ihtimalini bile yok ettiği bu çağda, mutlak gerçekliğin korunması kaba baskı, şiddet, yok sayma ve sansürden fazlasını gerektirir. Sistemin kendini "hukuka dayalı, elini kirletmeden" üretebileceği yöntemler bulması şarttır. Antonio Gramsci'nin kavramsallaştırdığı *hegemonya* bu noktayı şöyle açıklar: "Egemen ideoloji, sadece zor yoluyla değil, aynı zamanda rıza üreterek; kendisini doğal, kaçınılmaz ve ideolojik olmayan bir gerçeklik gibi sunabildiği ölçüde etkili olur."[92] Bu nedenle Hollywood gibi ana akım film üreten merkezler, şiddete başvurmadan, çoğu zaman eğlence ve duygu üzerinden tek tip hayatları, faşizan değerleri ve bakış açılarını normalleştirir. Bunlar, gündelik, sıradan olanın ve hatta eğlencenin içine sızarak hegemonik bir estetik rejimi olarak yeniden üretilir.

İdeolojinin Taşıyıcısı Olarak Sanat

Yemyeşil bir bahçede birbirinden güzel, kocaman güller, hemen ardında müstakil bir ev… Tıpkı bu cümledeki gibi sakin ve huzurlu bir atmosferle açılan pek çok Hollywood filminde olduğu gibi birazdan kahramanımızın başına türlü olaylar gelecek. Olaylar olayları kovalayacak, biz de ekran başında onunla beraber bütün bu maceraları yaşayacağız. Onunla aşık olacak, kavga edecek, kötülerden kaçacak, nefes nefese kalacağız. Kâh gülecek kâh ağlayacağız. Her şey yemyeşil bahçedeki güllerin ardındaki evin sakinliğine dönebilmek için. Yemyeşil bahçedeki açılış sahnesine dönersek benzer açılış sahnelerini belki yüzlerce kez izlemişizdir. Hollywood filmlerinin neden böyle başladığıyla da çoğumuz ilgilenmeyiz. Önemli olan filmin konusunu, akışını, oyuncularını sevmek ya da sevmemektir genel olarak. Sevdiklerimizle birkaç saatlik güzel zaman

[91] Fredric Jameson. *Ütopya Denen Arzu*. Çev. Ferit Burak Aydar. Metis Yayınları, 2009, s. 11.
[92] Gramsci, 2012.

geçirmek için bir film açtığımızda onun aslında büyük bir endüstrinin ve ideolojinin parçası olduğunu pek düşünmeyiz, birçok filmde tekrarlanan bu açılış sahnesinin de.

Oysa sinema, *özdeşlik kurdurma* ve *katarsis yaşatma* üzerine kuruludur. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*'nda[93] anlatıldığı gibi belirli formüllerle filmin kahramanıyla özdeşlik kurmamız ve nihayetinde mutlu sona ulaşıp katarsis yaşamamız amaçlanır. Yani kahramanın yolculuğunu an be an izleyen bizler, kahraman ile kurduğumuz özdeşleşmeyle fark etmeden yönetmenin ideolojisini kendimize taşırız.

Elbette kahraman çoğunlukla "beyaz ve erkek"tir. Yönetmen, kahraman aracılığıyla iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlışı bize öğretirken kahramanla kurdurduğu özdeşlik sayesinde de haz duymamızı sağlar. Hollywood'un çarkı böyle dönerken, egemenlerin ideolojisine de bu yolla su taşınır. Gerçek hayatta başımıza gelemeyecek çoğu şeyi kahramanla beraber yaşayan bizlerse ertesi gün işe tekrar gitmeye hazır hâle geliriz. Tüm bunlar bizi mutlu sona ulaştırmaya odaklanmıştır. Ancak filmdeki imgeler, kullanılan simgeler ve anlatı diliyle birleştiğinde egemen ideolojiyi bize dayatan ve hatırlatan bir işlev görür. Tüm bu simge ve anlatı sağanağında bizi özne olmaktan çıkararak, mutluluğun mevcut düzenin devamlılığında olduğunu tekrar tekrar hatırlatır.

Sanatımızın İşlevi Ne Olabilir?

Bu sanatın karşısında konumlanan antifaşist sanatınsa en temel işlevi, sanatı hızlı ve günübirlik tüketilir bir ürün olarak üretmemektir. Sanat uzun vadeli, bilinç dönüştürücü bir nitelikte olmalıdır. Alıcısını, tüketici bir edilgenlikten sanatın üreticisi konumuna yerleştirmesi gerekir. Yani antifaşist sanatın, Hollywood'un iradesini teslim aldığı seyirciye, iradesini geri verme zorunluluğu var.

[93] Joseph Campbell. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. Çev. Sabri Gürses. İthaki Yayınları, 2017.

Elbette bunu yapmanın farklı yollarını bulmak gerek. Örneğin egemen anlatıya direnen kimi yönetmenler, *4. duvar*ı yıkarak[94] iradesi elinden alınmış izleyiciyi eleştirel düşünmeye çağırır, seyir konforunu bozarak özdeşlik zincirini kesintiye uğratır. Bu yöntem, özdeşim süreçleriyle uyuşturulmuş izleyiciyi bir tür kendine getirme işlevi görür, ona özneliğini hatırlatır.

Antifaşist sinemada ve tiyatroda *yabancılaştırma* tekniği de izleyicinin sunulan kurmacaya kendini kaptırıp pasif bir izleyiciye dönüşmesini engellemek için kullanılan bir estetik stratejidir. İzleyicinin karakterle aşırı duygusal bağ kurmasını engelleyerek ona izlediği şeyin yalnızca bir kurgu olduğunu sürekli hatırlatır. Ekrandakileri/sahnedekileri kaçınılmaz bir kader gibi kabul ettirmek yerine, izleyici toplumsal ve sınıfsal çelişkileri belirli bir mesafeden değerlendirmeye çağrılır. Çünkü eleştirel düşünmeyi ortadan kaldıracak şekilde özdeşlik kurmak, izleyiciyi uyuşturur, yabancılaştırma ise izleyiciyi sarsarak kendine getirir.

Antifaşist Bir Sanat Arayışı

Antifaşist sanat eserlerinin ortaklaştığı nokta ise, izleyicinin dünyayla kurduğu bakışı dönüştürme iddiasındadır. Bu nedenle gerçek ile görünen arasındaki perdeyi kaldırmayı dert edinir. Sanat, alıcısına adeta bir kas gibi olan "görme gücü" verir. Görme gücü gördükçe güçlenir, gelişir, gittikçe de "gösterme gücü"ne dönüşür.

Sinema felaketleri tek başına engelleyemez ya da dünyayı doğrudan değiştiremez. Ancak dünyayı değiştirmek isteyenlere geniş bir görme alanı sunar ve onlara birer görgü tanıklığı sorumluluğu yükler. Geçmiş mücadeleleri kolektif hafızaya kazıyarak onlardan dersler çıkaran sinema, bireye sorgulama ve eyleme geçme gerekliliğini hatırlatır.[95]

[94] 4. duvarı yıkmak: Oyuncu kurgudan çıkıp seyirci ile iletişim kurar, böylece oyunun oluşturduğu yanılsamayı (büyüyü) bozmaya çalışır.

[95] Şen, 2021, s. 9.

Mahmud Derviş diyor ya "Şiir bir uçağı düşüremez ama pilotun kafasını karıştırabilir" diye, belki bir film de tek başına devrim yapamaz fakat bastırılmış, gerçekleşememiş olan devrimin tutkusunu ve istencini, devrim yapmak isteyen insanlarla buluşturabilir. Bu tutkuyu ve istenci yarına sanatla ve özelde de sinemayla taşımak, gerçeğin önündeki perdeyi kaldırmaya cesaret etmektir.

Özgürlük fikri, bir filmin bakışı olabilir. Anlattığımız hikâyeleri nasıl anlattığımız kadar, hangi hikâyeleri anlatmayı seçtiğimizi de konuşmalıyız. Özgürlük mücadelesi veren kişilerin hikâyelerini daha çok anlatmak; işçilerin, kadınların, işçileştirilmiş çocukların gündelik dertlerini dev ekranlara taşımak gerekir.

Dijital Cenderede Hayatta Kalma Rehberi

Lebogang monyepao, Pinterest

Bilgisayarların, mobil telefonların ve tabletlerin çalışma yaşamına ve gündelik hayatımıza girmesiyle dijital mecralarda geçirdiğimiz vakit her anlamda arttı. Pek çok kişinin birden fazla platformda sosyal medya hesabı var. Hemen hemen herkes farklı yazışma uygulamalarını gün içinde sık sık kullanıyor.

Gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelen bu dijital araçlar, işlerimizi kolaylaştırıp bize türlü imkânlar sunarken aynı zamanda dijital platform sahiplerinin amaçlarına da hizmet ediyor. Verilerimiz sürekli kaydediliyor, işleniyor ve izleniyor. Bu da basit bir kullanıcının ötesinde büyük bir dijital gözetim ağının nesnesine dönüştürüldüğümüzü gösteriyor.

Dijital araçlar, yeni bir gerçeklik üretip bizi buna uyum sağlamaya zorluyor. Sermaye ise ürettiği bu yeni gerçeklikle, üzerimizde hem ekonomik hem de zihinsel yeni bir hâkimiyet kurmaya çalışıyor. Dolayısıyla sermaye düzenine karşı mücadele edenler olarak bu dijital alana dair daha fazla bilgiye ve donanıma sahip olmamız, kendimize ve mücadelemize ait bilgileri korumamız, bu dijital imkânları daha güvenli kullanmanın yollarını birlikte aramamız gerekiyor.

Bu yüzden dijital araçları tanımak, kullandığımız araçlarda yetkinleş-

mek, alternatif araçları bulmak veya geliştirmek, dijital ortamı kolektif çalışmalar açısından daha güvenli hâle getirmek giderek daha da önem kazanıyor. Asıl meselemizse teknolojiyi ve yenilikleri nasıl anlamamız, kullanmamız ve dönüştürmemiz gerektiğini birlikte tartışabilmek.

Küresel Politik Aktörler Olarak Teknoloji Şirketleri

Bu yolda atacağımız ilk adım, kullandığımız dijital araçların arkasındaki yapıyı deşifre etmek. Bizler daha çok, en yaygın kullanılan sosyal medya araçları olan Instagram'ı, Facebook'u, WhatsApp'ı, bunların sahibi Meta şirketini, X'i (eski adıyla Twitter) ve sahibi Elon Musk'ı biliyoruz. Ancak bu araçların ana omurgasını, işlemcide Intel, AMD ve Nvidia; ağ ve uydu altyapısında Cisco, Huawei ve Starlink (sahibi yine Elon Musk); bilişim ve güvenlik hizmetlerinde ise Amazon, Microsoft, Google, Meta ve Palantir gibi dev tekeller oluşturuyor.

Buna bakarak söyleyebiliriz ki dijital dünyadaki her "basit" davranışımız (harcadığımız zaman ve ürettiğimiz her veri) doğrudan ya da dolaylı biçimde bu şirketlerin gücünü büyütüyor. Bu yüzden bu devasa bağımlılık ilişkisini merkeze almadan yapacağımız her değerlendirme eksik kalacaktır.

Topladıkları verinin ve bilginin gücüyle bu şirketler ekonomik birer güç hâline geliyor, hukuki ve politik pozisyonlar da alıyorlar. Örneğin, Meta'yı bir teknoloji şirketi olmasının yanı sıra veri ihlâlleri skandalları ve politik müdahaleleriyle tanıyoruz. *Cambridge Analytica* sürecinde milyonlarca kullanıcının verisinin seçim kampanyalarında kullanılması,[96] Myanmar'da *Rohingya* halkına yönelik nefret söyleminin platform algoritmaları aracılığıyla yaygınlaşması[97] ve Filistin'e dair içeriklerin sosyal

[96] Emma Graham-Harrison Carole Cadwalladr. *Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach*. 17 Mart 2018.

[97] Amnesty International. *Myanmar: Time for Meta to pay reparations to Rohingya for role in ethnic cleansing*. 25 Ağustos 2023.

medya platformlarında sistematik biçimde kısıtlandığına ilişkin raporlar[98] müdahalelerinin yalnızca birkaç örneği.

Elbette veri toplama, yönlendirme ve büyük gözetim gücü Meta'ya has bir durum değil. Benzer örnekleri Google'dan Amazon'a, Microsoft'tan IBM'e tüm diğer büyük teknoloji şirketlerinde de görüyoruz. Bu nedenle Meta ve benzeri şirketleri, bir iletişim aracı sağlayıcısı olarak görürken küresel ölçekte etkili bir politik aktör olarak da değerlendirmemiz gerekiyor.

Yapay zekâ ve dijital araçların bazı yeni iş kollarında yaygın kullanımı ve denetimi de şimdiden ciddi sorunlar yaratıyor. Denetlenme baskısı, başta moto kuryeler olmak üzere[99] tüm işçiler için tabiri caizse bir ölüm kalım meselesine dönüşmüş durumda.[100]

Unutmayalım ki bu şirketlerin temel amacı elde ettikleri artı değeri büyütmektir. Bunun için açık veya örtük, doğrudan veya dolaylı pek çok yönteme başvuruyorlar. Devletlerle ve askeri yapılarla kurdukları iş birlikleri, veri altyapılarının askeri ve istihbarat sistemleriyle iç içe geçmesi ve platform algoritmalarının toplumsal hareketleri izleme kapasitesi artık açıkça ortaya konuyor, tartışılıyor.

Google ve Amazon'un İsrail devletiyle yürüttüğü *Project Nimbus* anlaşması,[101] bulut ve yapay zekâ altyapısının doğrudan devlet ve güvenlik kurumlarının kullanımına açıldığını gösteriyor.[102] Devletler eriştikleri veriler üzerinden toplumsal hareketleri izleme, sınıflandırma ve gerektiğinde bastırmaya dönük araçlar geliştiriyorlar. Bu nedenle dijital alanda kendimizi koruyacak bir bilinç ve hazırlık geliştirmek teknik bir mesele-

[98] Human Rights Watch. *Meta's Broken Promises: Systemic Censorship of Palestine Content on Instagram and Facebook*. 20 Aralık 2023.

[99] Seyhun Kavut. *Algoritmik Üretim ve Yeniden Üretim*. Turizm, Eğlence ve Hizmet İşçileri Sendikası (TEHİS), 2 Mart 2026.

[100] International Trade Union Confederation. *Artificial intelligence and digitalisation: A matter of life and death for workers*. 25 Nisan 2025.

[101] Yuval Abraham. *İsrail'in Google ve Amazon'la yaptığı anlaşmanın perde arkası*. BİANET, 4 Kasım 2025.

[102] Yeni Dünya. *Google ve Amazon'un İsrail'le yaptığı gizli anlaşma ifşa oldu*. 30 Ekim 2025.

den çok doğrudan politik bir mesele oluyor.

Gazze'de vurulacak hedefleri belirlemede yapay zekâ destekli sistemlerin kullanıldığını, iletişim altyapılarının *Pegasus* gibi casus yazılımlar aracılığıyla istihbarat operasyonlarının parçası hâline geldiğini[103] ve bu tür yazılımların yalnızca devletlerin güvenlik kurumlarına satılan stratejik siber silahlar olarak kullanıldığını[104] hatırlayalım. Bu saldırganlığa karşı direnişi, mevcut düzen yerine sosyalist bir düzen kurma mücadelesini de artık doğrudan bu dijital cenderenin içinden geçerek yürütmemiz gerekiyor. Egemenlerin savaş aracı olarak kullandığı bu dijital imkânları, tersyüz edecek bir iradeyle kullanmak ise devrimci ciddiyetimizin bir parçası olmalıdır. Elbette bu politik kavrayışın, gündelik hayatın pratiğine tercüme edilmesi gerekir ki bu da dijital alandaki davranışların gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi anlamına gelir.

Yapılabilecek Bazı Günlük Uygulamalar

Dijital araçların kullanımına dair kapsamlı rehberlere şüphesiz ki çok ihtiyaç var. Ancak bu rehberlerin varlığı yetmez, yetmeyecek. Onları disiplinli biçimde kullanmaya, düzeltilmesi gereken bir dijital davranışı "bundan bir şey olmaz" diyerek ertelememeye ve küçük görünen önlemleri gündelik alışkanlık hâline getirmeye ihtiyacımız var. Günlük yaşam pratiğine dönüştürebileceğimiz bazı temel ilkeleri sıralayalım:

[103] Ersin Çahmutoğlu. *Dünyayı tehdit eden casus yazılım: Pegasus*. Anadolu Ajansı, 26 Temmuz 2021.

[104] Amnesty International. *Hükümetler NSO Group sayesinde gözetlemeye ve saldırıya devam ediyor*. 22 Haziran 2020.

1. **Teknolojiyle barışık bir disiplin**: Asgari düzeyde teknoloji kullanma becerisi edinmek, öğrenme hevesini ve merakını diri tutmak; teknolojiden korkmamak; teknolojiye karşı mesafeli bir reddiye geliştirmek yerine onu nasıl kullanacağımızı öğrenmek
2. **Güvenlik kültürü**: Gizlilik ve güvenliğe ilişkin temel bilgileri edinerek bunları gündelik alışkanlık hâline getirmek
3. **Dijital özyeterlilik**: Kendi dijital ihtiyaçlarımızı mümkün olduğunca bağımsız karşılayabilecek düzeyde yetkinleşmek, başkalarına bağımlı olmadan temel araçları kullanabilir hâle gelmek
4. **Stratejik sosyal medya kullanımı**: Sosyal medyayı minimal ve stratejik kullanmak. Yersiz polemiklerden kaçınarak organik bağları ve sınıf mücadelesini büyütmeye odaklanmak
5. **Eleştirel süzgeç**: Karşılaştığımız her bilgiyi eleştirel bir akıl süzgecinden geçirmeyi alışkanlık hâline getirmek
6. **Kolektif öğrenme**: Bilgi ve uzmanlık hiyerarşilerinden uzak durarak birlikte öğrenme süreçlerini güçlendirmek, bilgiyi kendimize saklamadan, herkesle paylaşmak, kullanmakta zorlananlara uygulamalı olarak göstermek, sahip olduğumuz bilgiyi kolektif zekânın bir parçası kılmak
7. **Sahaya dönüş**: Dijitalleşmenin yarattığı hız ve kolaylık hissine kapılmadan yüz yüze örgütlenmeye, fiziksel materyallere, politik eğitime ve kolektif mücadeleye öncelik vermek, gerçek yaşamla kurduğumuz bağı güçlendirmek
8. **Sosyalist bir insanı kurma çabası**: Bunlara ödev bilinciyle değil; merakla, sorumlulukla ve süreklilikle yaklaşmak, aynı zamanda sosyalist özne olma iddiamızı gündelik pratiklerde de hatırlamak

Dijital alandaki pratiklerimizi bu ilkelerle adım adım ve sabırla gözden geçirmemiz gerekir.

Küresel Gözetimden Korunma Araçları
https://prism-break.org/tr/

Dijital Güvenlik Materyalleri ve Taktikleri
https://securityinabox.org/tr/

Aktivistler için Çevrimiçi Güvenlik Rehberi
https://bit.ly/4qLrqe5

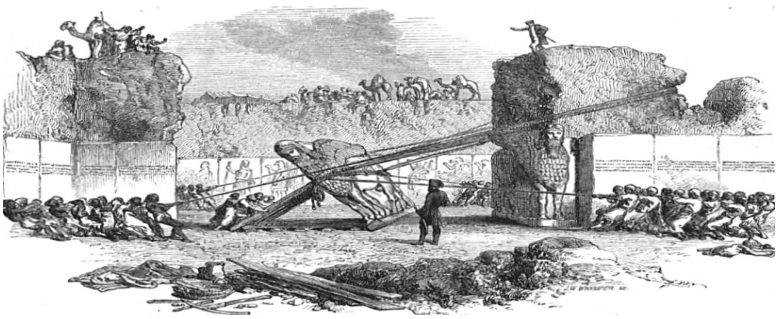

Hak Savunucuları için Temel Dijital Güvenlik Rehberi
https://bit.ly/4iAEwsm

Gözetim Öz Savunma Rehberi
https://ssd.eff.org/tr/

Geleceğin Kazıcısı: Ötekilerin Arkeolojisi

Frontispiece, A popular account of discoveries at Nineveh. Austen Henry Layard

Kültür alanında hiçbir belge yoktur ki, aynı zamanda
bir barbarlık belgesi niteliği taşımasın.

Walter Benjamin[105]

2000'lerin başında hayatımıza Göbeklitepe[106] diye bir yer girdi. İnsanlık tarihi açısından son derece önemli bir yaşam alanı gün yüzüne çıktı. 12 bin yıl önce yaşayan insanların inşa ettiği bu yapı, geçmişimize olan bakışımızı kökten değiştirdi.

Göbeklitepe ve çevresindeki tapınakların yapılışı, her şeyden önce büyük bir kolektif emeğin varlığını gösteriyordu. Bu tapınaklar yalnızca ritüellerin icra edildiği ibadet alanları değildi; aynı zamanda oradaki kolektif emeği kontrol altına alan ve yönlendiren güç merkezleriydi.

Göbeklitepe ve benzeri yapıların mimari düzeni, simgeleri ve konumları bunların büyük bir planlamayla inşa edildiğini bize gösterir. Ortada böyle bir plan ve düzen varsa, elbette bu mimariyi kurgulayan bir irade

[105] Walter Benjamin. *Pasajlar*. Çev. Ahmet Cemal. 11. bs. Yapı Kredi Yayınları, 2014.

[106] Urfa'nın Örencik köyü yakınlarında bulunan, MÖ 9600-9500 civarına tarihlenen Göbeklitepe, dünyanın şu ana kadar bilinen en eski tarihî yapısıdır.

de olmalıdır. Bu incelikli düzen de o düzeni var eden bir iktidarın varlığına işaret eder.

Ritüeller için inşa edilen yapılara bakarak o zaman yaşayan insanların anlam dünyasını görebileceğimiz gibi emek rejiminin nasıl kontrol altına alındığının izlerini de sürebiliriz. Bu izleri takip etmek ise bizi, bir iktidarın varlığına ve bu iktidarın ayrıcalıklı bir gruba/gruplara ait olduğu bilgisine ulaştırır. Bu hiyerarşik düzeni, kabaca tapınakları inşa ettirenler ve inşa edenler, yani yönetenlere karşı yönetilenler şeklinde tanımlayabiliriz.

İktidarı elinde tutan ayrıcalıklı gruplar, kitlelerin ürettiği emeğe el koyarken muazzam bir ideolojik araç olan inancın kutsiyetini ve sorgulanamazlığını kullanmıştır. Sınıflı toplumun en belirgin inşasını gördüğümüz Mezopotamya'daki anlatılarda, insanın varoluş amacı "tanrıların yükünü taşımak ve onlar için çalışmak" olarak tanımlanır. Sümer inancında krallık "gökten inen" ilahi bir kurumdur. İnsan; tarlaları sürmek, tapınakları inşa etmek ve boyun eğmek için çamurdan yaratılmışken, ayrıcalıklı yönetici sınıf tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak doğuştan yönetme hakkına sahiptir.[107]

Yaratılan bu hiyerarşik düzende, maddi hayatı üretenlerin payına düşen yoksulluk, boyun eğilmesi gereken "tanrısal bir kader" gibi gösterilmiş; kısıtlı kaynaklarla yaşamaya mahkûm edilmeleri ise ilahi bir düzenin sarsılmaz kuralı olarak sunulmuştur. Otoriteyi elinde tutanlar yoksulluğu, kendi kurdukları sömürü düzeninin bir sonucu değilmiş gibi göstermeye çalışmışlardır.

O hâlde, başlangıcını 12 bin yıl öncesine götürebileceğimiz sınıf mücadelesi için "gücünü göklerin ilahlarından aldığını ileri süren ayrıcalıklı aristokrat sınıfın 'doğal-tanrısal' iktidarı ve doymak bilmez sömürü iştahının neden olduğu emek sömürüsünün, beden istismarının, üretim ve tüketimdeki eşitsizliğin sınıf kavramı içinde yasallaşmasına ve hatta

[107] İsmail Gezgin. *Ötekilerin Arkeolojisi*. Pinhan Yayıncılık, 2024.

dinselleşmesine"[108] zemin hazırlamıştı demek yerinde olacaktır.

Tarih Kimin Sesiyle Yazılır?

Peki bu sömürü sistemi binlerce yıl geriye uzanıyorsa, sorunun kendisi doğrudan "uygarlık" ile ilgili olabilir mi? Yoksulluk kader değilse bizzat uygarlığın icadı olabilir mi? Uygarlığa dair her şeyi hiç şüphe etmeden iyi olarak görüp kabul etmek, sorunların daha da uygarlaşarak çözülebileceğini sanmak büyük bir yanılgı olabilir mi?

Uygarlık bize güvenli bir gelecek vadederken aslında bir avuç insanın "çalışmadan yaşama"sı için milyonlarca insanı "yaşamadan çalışma"ya mahkûm etmiş, çoğunluğun "şimdi"sini elinden almıştır. Yani uygarlık tarihini yeniden tanımlarsak "eşitsizlikler tarihi" şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır. Gelenekler, dinler, kurallar, günahlar, sevaplar, hukuk, cinsiyetler, giysiler, doğumlar ve ölümler; hep bu eşitsizlikler üzerinden biçimlenmiştir. Yapılan kazılarda, öldükten sonra bazı kişilerin gömüldüğü, bazılarının gömülmediği; bazı insanların kemiklerinin bugüne ulaştığı, bazılarınınsa ulaşamadığı, ulaşsa bile incelemeye değer görülmediği anlaşılır. Bu değer hiyerarşisini doğal karşılayan ana akım arkeoloji, özel ve ayrıcalıklı insanların varlığını bize normalleştirerek sunar. Ayrıcalıklı olmak, uygarlığın ve arkeolojinin o kadar derinlerine kök salmıştır ki ölümde bile eşitlenemez insanlar!

Ana akım arkeolojinin ezberini bozup "ötekilerin arkeolojisi" perspektifiyle baktığımızda şu sorular ortaya çıkar: Bulunan bu mezarlar, bu kemikler kime ait? Neden herkesin değil de sadece bazı kişilerin mezarları var? Peki ayrıcalıklı olmak nasıl belirlenir? Yani yüzyıllar sonraya kalacak anıtsal bir mezara sahip olmak ya da toplumsal gücü elinde tutmak nasıl sağlanır?

Aslında bugün de hâlâ gördüğümüz ezme-ezilme ilişkisi, binyıllar öncesinden bugüne süregeliyor. Yerleşiklerin göçebelere, ahlâklıların

[108] a.g.e., s. 136.

ahlâksızlara, erkeklerin kadınlara, bir yerde yaşayanların başka yerde yaşayanlara, bir türün başka bir türe ve elbette çalıştıranların çalışanlara üstünlük kurma çabası bunun bir göstergesidir. Bu örneklerdeki gibi ezme-ezilme ilişkisinin temel belirleyeni, "kendinden olmayan"a iktidar kurmaktır. Ayrıcalık, statü, zenginlik, esenlik ve rahatlık da bu ayrıcalıkla beraber gelir.

Ayrıcalıklı Erkekler, Öteki Kadınlar ve Öteki Erkekler

Uygarlık, temelde erkeklerin ayrıcalıklı olması üzerine kuruludur. Çizgi "erkekler ve ötekiler" arasından çekilir. Kamusal alanın kapalı olduğu, bedeni örtülen, şeytanla bir tutulan ve günahın temsilcisi olarak görülen kadınlar da uygarlık tarihinin ötekileridir. Antik Yunan'da "ayrıcalıklı azınlık"ın kadınları üç kategoride değerlendirmesi bunun çarpıcı bir göstergesidir: "Haz için hafif meşrep kadınlara, günlük bakımımız için metreslere, yasal bir soyumuz ve yuvamızın sadık bekçisi olması için de karılara sahip olmamız gerekir."[109]

Ancak mesele cinsiyetle sınırlı değildir. Bir üst kategoride, yani erkeklerin de olduğu kategoride başka bir çizgi de "ayrıcalıklı erkekler ve öteki erkekler" arasından çekilir. Örneğin, Antik Atina'da 300 bin kişilik nüfusun yalnızca 30 bini "ayrıcalıklı erkek" statüsündeydi ve yurttaşlık haklarına sahipti. Köleler, yabancılar ve yoksul erkekler ise sistemin dışında kalan "ötekilerdi".[110]

Piramitleri Uzaylılar mı Yaptı?

Tarihi yazan ya da yazdıran egemenler, ezilenlerin bazı şeyleri görmesini istemezler. Mevcut egemenlik ilişkilerini normal, ezeli ve ebedi olarak görmemizi isterler. Egemenlerin sesinden aktarılan tüm hikâyeler, hatta resmî tarih yazımının bizzat kendisi -ki ana akım arkeoloji de bu anlayışı destekler ve sürdürür- bu sayede dolaşıma girer. Egemenin vaazı,

[109] a.g.e., s. 29.
[110] a.g.e., s. 76.

sınıfsal ayrımlar yokmuş izlenimi yaratır. Bu kandırmacanın bir silahı olan ana akım arkeoloji, ayrıcalıklı sınıflar mevcut pozisyonunu yitirmesin diye durmadan "çalışır". Büyük görkemli yapıları, devasa tapınakları ve altın işlemeli mezarları bulmanın peşine düşer. Kralların, padişahların, firavunların isimlerini bize ezberletir. Onların akıl almaz zenginlikleriyle, kurdurdukları sofralarla, görkemli şehirleriyle bizi efsunlar. Tarihi "ayrıcalıklı erkeklerin" parlak bir sahnesi olarak sunar.

Oysa bu parıltılı tarihin arkasında devasa bir emek vardır. Esas bilmemiz gereken şey; o taşları taşıyanların, harcı karanların, öğle molasında yemeği yapanların, kirli çamaşırları yıkayanların, çocukları büyütüp yetiştirenlerin hikâyesidir. Ana akım tarih yapıları kutsar, ama onlara hayat verenleri yok sayar. Sonuçta pek çok insan Mısır piramitlerini uzaylıların yaptığı bile düşünür ama binlerce işçinin/kölenin yaptığını düşünemez hâle gelir.

Bertolt Brecht'in *Okumuş Bir İşçi Soruyor*[111] şiirinde hatırlattığı gibi:

Yedi kapılı Teb şehrini kuran kim?
Kitaplar yalnız kralların adını yazar.
Yoksa kayaları taşıyan krallar mı?
Bir de Babil varmış boyuna yıkılan,
kim yapmış Babil'i her seferinde?
Yapı işçileri hangi evinde oturmuşlar
altınlar içinde yüzen Lima'nın?
Ne oldular dersin duvarcılar Çin Seddi bitince?
(…)
Kitapların her sayfasında bir zafer yazılı.
Ama pişiren kim zafer aşını?
Her adımda fırt demiş fırlamış bir büyük adam,

[111] Bertolt Brecht. *Dünya Halk ve Demokrasi Şiirleri - 2*. Çev. A. Kadir. [Okumuş Bir İşçi Soruyor şiiri]. Evrensel Basım Yayın, 2000.

ama ödeyen kimler harcanan paraları?
İşte bir sürü olay sana
Ve bir sürü soru.

Brecht'in şiirindeki sorular elbette birer retorik sorudur. Cevaplar açıktır ama asıl amaç, cevabı hazır olarak vermek değil; bu cevaba uzanan ve emeğin kuruculuğunu temel alan bir düşünüşe ortak etmektir. Uygarlık, bir avuç azınlığın ihtişamı değil, milyonların ve milyarların toplam emeğidir. Ve arkeoloji, toprağın altında kalan uygarlıkları yalnızca gün yüzüne çıkarma işi değildir; susturulan, sessizleştirilen ötekilerin emeğini, yaşamını görme ve gösterme işidir. Bu yüzden ötekilerin arkeolojisi, sadece geçmişi değil; aslında özgürleşecek olan geleceği kazar.

Gündelik Hayatın Akışına Çelme Takmak

İki Şafak Arasında filminden bir kare

Türkiye Sinemasındaki Boşluk

Türkiye'de sinemanın serüveni, 19. yy. sonlarında ilk gösterimlerle başlar ve zamanla bu toprakların en güçlü kitlesel ifade araçlarından birine dönüşür. Yeşilçam dönemiyle birlikte üretimini artıran Türkiye sineması, yüksek film sayılarına ulaşarak dünya çapında dikkat çeken bir üretim ve izleyici hacmi yakalar. Doğu ile Batı'nın, geleneksel ile modernin kesişimindeki bu coğrafya; köklü tarihi, toplumsal dönüşümleri, insan hikâyeleri ve kültürel katmanlarıyla sinema için tükenmez bir anlatı zenginliği sunar. Ne var ki niceliksel açıdan yakalanan bu büyük başarı ve hikâye bolluğu, niteliksel ve düşünsel süreklilik açısından aynı çizgide ilerlemez.

Türkiye sinemasını geçmişten bugüne düşündüğümüzde aklımıza akımlardan çok, tanınan isimler gelir. Oysa bu kadar zengin hikâyelerin olduğu bir yerde *İtalyan Yeni Gerçekçiliği* ya da *Fransız Yeni Dalgası* gibi bir gelenek ve süreklilikle neden karşılaşamıyoruz? Bir gelenek ve süreklilik olmadığı gibi büyük toplumsal travmalar ise sinemaya yeterince yansıtılamamıştır. Ülke tarihinde büyük kırılmalar yaratan bu olayları; nedenleri, sonuçları ve toplumsal etkileriyle birlikte ele alabilen, tarihle gerçek anlamda yüzleşebilen bir sinemanın dili de oluşmamıştır.

Oysa 1960'larla birlikte Yılmaz Güney, Lütfü Akad, Duygu Sağıroğlu, Ertem Göreç gibi yönetmenlerin öncülüğünde Türkiye sineması, toplumsal mücadelelerle temas kurmaya başlar. Toplumsal mücadelenin oluşturduğu estetik itkiyle ve sinema camiasının öncülerinin sinerjisiyle toplumsal konular, klâsik Yeşilçam anlatılarının arasına girerek daha fazla ön plana çıkar. Böylelikle sınıf çelişkileri ve insanların gerçek yaşam koşulları Türkiye sinemasına girer. Ancak tüm toplumsal kesimleri derinden etkileyen 12 Eylül Darbesi, bu çıkışı yarım bırakır ve sınıfsal çelişkilerin sinema aracılığıyla yüzbinlere ulaştığı bu sayfa, bir daha aynı güçle açılamaz. Bugünün sineması da büyük ölçüde bu kesintinin izleriyle şekillenmiştir.

Günümüzde Türkiye sineması yer yer sınıfsal aidiyeti belirsiz, gündelik hayatı bize yabancı olan karakterlerin varoluşsal krizlerine yönelse de 1960'larda tohumları atılan toplumcu sinemanın bir devamını da bağrında taşıdığını söylemek gerekir.

Gündelik Hayatın Sinemada Temsil Edilişi

Gündelik hayatın sinemadaki temsiline baktığımızda diyalektik iki katmanla karşılaşırız: Birincisi gündelik hayatın kendisi, yani bir toplumun içinden geçtiği nesnel gerçeklik. İkincisi ise bu gerçekliğin estetik ve görsel unsurlarla nasıl yeniden inşa edildiği.

Gündelik hayat, ilk bakışta sıradan ve teoriden uzak görünür. Ancak büyük bir politik karşılığı vardır. Kent sosyoloğu Henri Lefebvre, gündelik hayatı sınıfların karşılaşma yeri olarak tarif eder.[112] Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, gündelik hayat üretim ilişkileri ve sınıfsal çelişkilerle şekillenir.

Lefebvre *Gündelik Hayatın Eleştirisi-I*[113] kitabını kaleme aldığı yıllarda Fransız Komünist Partisi, "Burjuvazinin yozlaştırdığı bir alanda

[112] Emel Yuvayapan. "Yeni Türkiye Sinemasında Sınıf ve Gündelik Hayat Temsili". Dok. tezi. D.E.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema-TV A.B.D., 2025.

[113] Henri Lefebvre. *Gündelik Hayatın Eleştirisi - I*. Çev. Işık Ergüden. Sel Yayıncılık, 2012.

gündelik hayatı teorize etmenin ne anlamı var?"[114] diyerek onun çalışmasını ciddiye almamış, gündelik hayatın ekonomi politiğini göz ardı etmişti. Lefebvre, bu alanı teorik bir boşluktan kurtarmak için zamanın nasıl parçalandığını merkeze alır ve asıl değişimin gündelik hayatın "sıradan" derinliklerinde olduğunu söyler.

Lefebvre'nin bu teorisi, gündelik hayatta zamanın nasıl örgütlendiğine bakar ve gündelik hayatı "çalışma zamanı, yeniden üretim zamanı ve boş zaman" şeklinde üç ana zamansal parçaya ayırır: Yeniden üretim zamanı, işçinin bir sonraki iş gününe hazırlanabilmesi için harcadığı zamandır. Kapitalizm bu emeği ücretlendirmez. Boş zaman ise kendimize kalan zamandır.

Gündelik hayat, bir yandan toplumsal değerlerin yeniden üretildiği ve olağanlaştırıldığı bir suni denge[115] alanıdır ve bu alan bütün potansiyelleri bir arada barındırdığı için her an bozulmaya açıktır. Mevcut ilişkiler, insanlar gündelik hayatlarını sürdürebildikleri sürece yeniden üretilir. Devrim ise ancak bu denge sürdürülemez hâle geldiğinde mümkün olur.[116] İşçilerin hakları için greve çıkması, sosyal medya üzerinden toplumu ekmek kavgasına taraf etmesi, önüne devletin kolluğu çıktığında kararlılıkla aşmaya yeltenmesi... Bunların hepsi gündelik hayatın olağan akışını sekteye uğratır. Biz de tam bu anlarda devrim ihtimalini görürüz. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için egemenler dengeyi bazen baskıyla, bazen ideolojik mücadeleyle yeniden kurmaya çalışır. Yani devrimci mücadelemiz Lefebvre'nin tarifindeki o üç ana zamanın tıkır tıkır işlemesini isteyen egemenlere karşı gündelik hayatın akışına çelme takmaktır.

[114] a.g.e.

[115] Gramsci'nin *hegemonya* kavramı ile Althusser'in *devletin ideolojik aygıtları* kavramıyla akraba olan *suni denge* kavramı, Mahir Çayan'ın *Kesintisiz Devrim II-III* metinlerinde formüle ettiği özgün bir kuramdır. Egemen sınıflar ile halk kitleleri arasında, düzenin hegemonyasının tesis edildiği ve çatışmanın görünür kılınmadığı bir toplumsal durumu ifade eder Özay Göztepe. "Barış Yıldırım ile Mahir Çayan'ın kavramları üzerine". İçinde: *Express* 179 (Mart 2022).

[116] Henri Lefebvre. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çev. Işın Gürbüz. Metis Yayınları, 2013.

Aşina Olunan Bilinemez[117]

Gündelik hayatın akışını bozmanın ön koşulu, üzerindeki sis perdesini aralamaktır. Toplumsal çelişkiler gündelik ilişkilerin içine işlediği için onları kavramak, son derece güçtür. Bu yüzden toplumsal çelişkileri görme kabiliyeti ise ancak ideolojik bir mücadeleyle beraber kazanılır.

Sinema, bu mücadelenin en etkili alanlarından biridir. Ancak filmlerin çoğu sınıf karşılaşmalarının bize sunuluş biçimi, aradaki çelişkiyi görünmez kılacak şekilde formüle edilir. Melodramlarda bir karakterin zengin, diğerinin fakir olması doğal ve romantik görünür. Fakirin zenginleşmesi mümkündür, hatta bir tesadüfe bakar, sınıf farkı ise kolayca aşılabilir bir engel gibi yansıtılır. Klasik Hollywood anlatısında en sık izlediğimiz hikâye durağan bir düzene dışarıdan bir tehdit gelmesi ve kahramanın bu tehdidi ortadan kaldırarak düzeni yeniden tesis etmesi üzerinedir.

Bertolt Brecht'in *Epik Tiyatro*[118] teorisindeki itirazı da bu klâsik anlatıyadır. Gerçekçilik iddiasıyla gerçekliği geleneksel biçimde anlatan, mevcut gerçekliği "olduğu gibi" yöneten her yapıt, aslında aynı mistifikasyonu üretir. Bu nedenle Brecht, biçime müdahale ederek seyirciyi aşina olduğu bu dünyaya yabancılaştırmayı ve onlara gerçekliği sorgulatmayı hedefler.

Ama burada bir ayrım yapmak gerekiyor. Brecht'in yönteminde biçime müdahale, sınıfsal bağlama hizmet eder; sorgulatmak ve yabancılaştırmak onun için amaç değil, bir araçtır. İzleyiciyi toplumsal gerçekliğe daha keskin bir şekilde bakmaya zorlayan bir yöntemdir. Çünkü biçim bozumu, sınıfsal köklerinden koparıldığında içi boş bir estetik oyuna dönüşme tehlikesi taşır. Yapının parçalanması veya izleyicide yaratılan şaşkınlık, toplumsal çelişkileri ifşa etmiyorsa aksine bu çelişkileri örten bir "bulanıklaştırma" işlevi görür. Dolayısıyla Brechtyen yöntem, ancak

[117] Georg W. F. Hegel. *Tinin Görüngübilimi*. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi, 2017.
[118] Bertolt Brecht. *Epik Tiyatro*. Çev. Kamuran Şipal. Agora Kitaplığı, 2011.

kendi sınıfsal pozisyonunu koruduğu ve dönüştürücü amacından sapmadığı sürece sanatsal bir değer ve politik bir araç olma işlevini sürdürür.

Bireysel Sıkışmışlığın Politik Sineması

Peki bir filme nasıl bakmalıyız? Estetik, toplumsal, ideolojik, teknik pek çok boyuttan bahsedebiliriz ama devrimci bir çözümlemenin ilk soruları "Karakterlerin sınıfsal bir aidiyeti, temsiliyeti var mı; içinde yaşadıkları toplumun gerçekliğini taşıyorlar mı; toplumdaki hangi çatışma ve çelişkileri temsil ediyorlar?" gibi sorulardır.

Yeni Türkiye Sineması olarak adlandırılan çizgi içinde de toplumsal gerçekliğin peşine düşen pek çok film izledik. Özellikle Nuri Bilge Ceylan gibi yönetmenlerin filmlerinde insan-doğa ilişkisi üzerinden oldukça gerçekçi karakterlerle karşılaştık. Ancak bu karakterlerle pek de yeterli bir yakınlık kuramadık. Çünkü boşlukta salınan; sınıf, zaman, mekân aidiyeti olmayan bu karakterler, yalnızca taşradaki yaşama özgüymüş gibi gösterilen bir varoluş hezeyanı içindedirler. Karakterlerden bize yalnızca sıkışmış, düğüm olmuş bir hayatın duygusu geçer. Bu depresif karakterler, aslında toplumla bağlantısını yitirmiş bir sinemanın göstergesi olarak üretildikleri döneme dair ipucu verirler.

Yeni Türkiye Sineması'nda güçlü sınıf aidiyeti taşıyan filmlere de rastlamak mümkün. Kendi döneminin muhafazakâr orta-üst katmanının yaşamını anlatan Seren Yüce'nin *Çoğunluk*'u ve Fikret Reyhan'ın *Çatlak*'ı; prekaryanın içinde sıkışmış karakterlerini işleyen Ahu Öztürk'ün *Toz Bezi* ve Ferit Karol *Kumbara*'sı; iş cinayetlerini doğrudan ele alan Kıvanç Sezer'in *Babamın Kanatları* ve Selman Nacar'ın *İki Şafak Arasında*'sı gibi filmler, sınıfı merkeze alan iyi örneklerdir. Bu filmlerde karakterler toplumsal, sınıfsal ve zamansal aidiyetleriyle birlikte gösterilir. Her ne kadar bu filmler sınıfsal çelişkiyi ve ezilme hâlini görünür kılsa da bunu örgütlü bir eylem veya kitlesel bir direniş olarak değil; bireysel sıkışmışlıklar, çaresizlikler ve ahlâki bocalayışlar olarak yansıtır.

Sinema ile toplumsal mücadele arasındaki ilişki, her zaman birbirini besleyen bir dinamizm barındırır. Sinemanın duyguyu, düşünceyi eyleme dönüştürücü bir dil kazanması, sokaktaki hareketliliğe bağlıdır. 1960'larda Türkiye sinemasının yakaladığı güçlü ivme, toplumsal hareketlerin yükselişiyle doğrudan ilişkilidir. Kavel Grevi'nin üzerinden bir yıl bile geçmeden direnişin filminin yapılabilmesi[119], dünya sinema tarihinde bile nadir rastlanan bir durumdur. Aynı şekilde 12 Eylül Darbesi'yle birlikte önce toplumsal hareketlerin, dolayısıyla sinemanın duraksaması da bir tesadüf değildir.

Kolektif Eylemliliğin Yaratıcı Gücü

Öte yandan sinemayı, toplumsal hareketliliklerin pasif bir yansıması olarak da görmemek gerekir. Sanat, hem toplumsal mücadelenin yükseldiği anlarda dönüştürücü bir güçtür hem de toplumsal mücadeleyi besleyecek bilinci, tutkuyu ve iradeyi şekillendirebilecek bir araçtır. Egemenlerin "suni denge"sini bozma potansiyeli, sanatçının ve sınıfın edilgen bekleyişinde değil, yaşamın çatışmalarına kök salmış kolektif, iradi müdahalede yatar. Bu dengeyi bozabilecek en önemli araç, sınıfın gerçekliğine ve gündelik hayatın çelişkilerine tutunan güçlü hikâyelerdir.

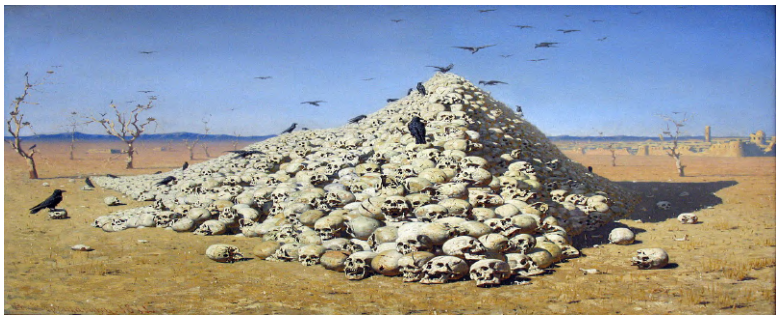
Sinemayı endüstrinin prangalarından kurtarıp işçi sınıfının kendi hikâyelerini anlatabildiği bir özgürlük alanına dönüştürmek, hem sokakların hareketli olduğu dönemlerde hem de geri çekilme anlarında ancak gündelik hayatın akışına çelme takabildiğimizde mümkündür. Sinema ve sınıf mücadelesinin diyalektik birlikteliği, sanatın sadece sokağı izlemesiyle değil, kolektif eylemliliğin yaratıcı iradesiyle hayatı dönüştürme iddiasını sürdürmesiyle gerçekleşecektir. Tıpkı 1968'de Jean-Luc Godard, François Truffaut, Claude Lelouch, Louis Malle ve Alain Resnais gibi yönetmenlerin yaptığı gibi kameralarımızı salonlardan toplumsal mücadele alanlarına ve gündelik hayatın kaydına çevirmek, bilinçli bir politik tercihtir.

[119] Karanlıkta Uyananlar (Ertem Göreç, 1964)

İzleme Önerileri

- Abluka (Emin Alper, 2015)
- Alfa Kenti (Jean-Luc Godard, 1965)
- Babamın Kanatları (Kıvanç Sezer, 2016)
- Çatlak (Fikret Reyhan, 2020)
- Çoğunluk (Seren Yüce, 2010)
- İki Dil Bir Bavul (Orhan Eskiköy, 2009)
- İki Şafak Arasında (Selman Nacar, 2021)
- İşçi Sınıfı Cennete Gider (Elio Petri, 1971)
- Karanlıkta Uyananlar (Ertem Göreç, 1964)
- Kaygı (Ceylan Özgün Özçelik, 2017)
- Kış Uykusu (Nuri Bilge Ceylan, 2014)
- Kız Kardeşler (Emin Alper, 2019)
- Kumbara (Ferit Karol, 2020)
- Kurak Günler (Emin Alper, 2021)
- Leoparın Kuyruğu (Turgut Yasalar, 1998)
- Papatya (Şahin Gök, 1987)
- Seremoni (Claude Chabrol, 1995)
- Tepenin Ardı (Emin Alper, 2012)
- Toz Bezi (Ahu Öztürk, 2015)
- Zerre (Erdem Tepegöz, 2012)
- Cennetteki Gölgeler (1986), Ariel (1988), Kibritçi Kız (1990) (Aki Kaurismäki)

NATO'nun Karanlık Geçmişi

Savaşın Yüceltilmesi, Vasily Vereshchagin

Bugün dünyanın en büyük askeri örgütü olan NATO, küresel barışı sağlayan bir "savunma ittifakı" gibi anlatılır. Oysa bu yapının kökleri, dışarıdan gelen bir tehdide karşı korunma isteğinden çok, küresel sömürü düzeneğinin önündeki engellerin bertarafına dayanır.

NATO'nun ne olduğunu, hangi amaçlarla ve hangi koşullar içerisinde kurulduğunu anlamak için tarihte biraz geriye bakalım. 19. yy.ın büyük bir kısmında ve 20. yy. başlarında dünyaya yön veren emperyalist güç İngiltere'ydi. Donanmasıyla ticaret yollarını, sömürgeleri sayesinde hammadde kaynaklarını, toplamda da küresel finansı kontrol ediyordu. Ancak Birinci Paylaşım Savaşı, 1929 Ekonomik Krizi ve İkinci Paylaşım Savaşı; İngiltere'nin ekonomik ve siyasi gücünü önemli ölçüde zayıflattı. Savaşın sonunda Avrupa ve Asya'daki birçok ülke harabeye döndü, fabrikalar yıkıldı ve milyonlarca insan yaşamını yitirdi. ABD ise savaşın kendi topraklarına taşınmaması sayesinde bu yıkımı yaşamadı. Aksine, savaşın yarattığı yoğun silah ve askeri malzeme talebi Amerikan sanayisini büyüttü. Fabrikalar tam kapasite çalıştı ve ekonomi hızla büyüdü. Böylece tüm bu gelişmelerin ve savaşın ardından küresel emperyalist güç dengesi İngiltere'den ABD'ye doğru kaymaya başladı. İkinci Paylaşım Savaşı son-

rasında, 1945'e gelindiğinde dünyadaki güç dengesi tamamen değişmişti. Artık dünyadaki üretimin yarısından fazlasını tek başına ABD yapıyordu. Küresel altın rezervlerinin de büyük kısmına sahipti ve ekonomisi Sovyetler Birliği'nin 3, İngiltere'nin ise 5 katı büyüklüğüne ulaşmıştı.

ABD, toprak işgal edip sömürge kuran eski emperyalistlerden farklı bir yol izleyerek uluslararası ticareti, parayı ve güvenliği kendi etrafında toplayacak yeni bir emperyalist düzenin ilk adımlarını atıyordu. Bu yeni düzenin ekonomik ayağını Bretton Woods Anlaşması[120], IMF ve Dünya Bankası oluşturuyordu. Bu ekonomik sistemi ve ABD'nin yatırımlarını koruyacak silahlı güç görevini ise NATO üstlendi.

Sterlin'e Veda, Dolar'a Merhaba

Temmuz 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında 44 müttefik ülkenin delegelerinin bir araya geldiği konferans, Amerikan emperyalizminin kurumsal temelleri açısından önemli ve büyük bir adım oldu. Amerikan sanayisinin devasa üretim fazlasını eritebilecek açık, istikrarlı ve güvenilir bir küresel pazarın inşası, bu konferansın temel amacını oluşturuyordu. Konferansla birlikte Amerikan doları, küresel ticaretin ve rezervlerin merkezi para birimi hâline geldi.

19. yy.da dünyanın ortak para birimi olan İngiliz sterlini, görevini artık resmî olarak Amerikan dolarına bıraktı. Böylece ABD, sadece para basarak dünya ekonomisine yön verme gücünü elde etti. Bu güç, dünyadaki paranın ve ticaretin kontrolünü Wall Street'e ve Washington'a taşıdı.

Dünya ekonomisinin sorunsuz işlemesi ve paranın rahatça dolaşıp yatırımların güvence altına alınması için yeni kurumlar oluşturuldu. Bu amaçla Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası kuruldu. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ortaya sürüldü. Yeni

[120] 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods kasabasında imzalanan uluslararası para ve finans anlaşmasıdır. Bu anlaşmayla IMF ve Dünya Bankası kuruldu. ABD doları, uluslararası rezerv para olarak kabul edildi.

kurulan ekonomik düzenin işlemesi için dünyanın ABD için siyasi ve askeri olarak güvenli olması gerekiyordu.

Savaşın yaralarını sarmaya çalışan Avrupa ülkelerinde ise yaşanan sefalet, muhalefetin elini güçlendiriyor, Fransa ve İtalya'da komünist partiler giderek güçleniyordu. ABD yönetimi, Avrupa'da komünist hareketin güçlenmesinin önüne geçmek için önlemler almaya başladı. Bunun için atılan ilk adım, 1947'deki Truman Doktrini oldu. Dönemin ABD başkanı Truman, SSCB'nin etkisi altına girmesinden korktuğu Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolar yardım yaptı. Avrupa'nın da ekonomik olarak toparlanması gerekiyordu. Aksi takdirde Avrupa ülkeleri Amerikan mallarını satın alamazdı. Ayrıca ekonomik kriz ve toplumsal istikrarsızlık, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki siyasi etkisini arttırabilirdi. Bu yüzden ABD, 1948'de Marshall Planı'nı devreye soktu[121]. Plan kapsamında 17 Batı Avrupa ülkesine toplam 13.3 milyar dolar hibe ve kredi verdi. ABD'nin Marshall Planı'yla asıl hedefi, Avrupa'nın ticaret engellerini kaldırmak ve fabrikalarını Amerikan teknolojisiyle yenilemekti.

En önemlisi de işçilerin hayat standartlarını iyileştirerek, komünizmin yükselen cazibesini kırmaktı. Ancak bunun sürdürülebilir olması için yalnızca ekonomik refah yeterli değildi. Ekonomik iyileşmenin yanında güçlü bir askeri güvenliğin de sağlanması gerekiyordu. Bu amaçla 4 Nisan 1949'da ABD, Kanada ve 10 Batı Avrupa ülkesi bir araya gelip NATO'yu kurdu. Marshall Planı saldırının ekonomik kısmıyken NATO da bu yeni pazarları ve yatırımları koruyan silahlı bekçisi oldu.

Kapitalizme Yeni Pazar: NATO

NATO'nun resmî amacı kapitalizmi, komünizme karşı korumaktı. Yani NATO sadece bir savunma ittifakı değil; özünde, yeni kurulan kapitalist sistemi, serbest piyasayı ve Amerikan yatırımlarını koruyan silahlı

[121] Tören, 2007.

bir güçtü. Kuzey Atlantik Antlaşması[122]'nın 5. maddesi, bir üye devlete yapılan saldırıyı tüm üyelere yapılmış sayarak ortak savunma ilkesini benimsedi. Böylece ABD, askeri gücüyle Avrupa'yı koruması altına aldı. Yani NATO kâğıt üzerindeki siyasi bir dostluktan çok müttefik ülkelerin ordularını, komutanlıklarını ve en önemlisi silah sanayilerini ABD'nin çıkarlarına uyacak şekilde tek merkezde toplayan dev bir organizasyondu.

Bu birleşmenin ekonomik alt yapısı "standartlaşma" adı altında yürütüldü. "Savaşta askerlerin kullandığı mermiler ve telsizler birbiriyle uyumlu olsun" bahanesiyle Avrupa orduları Amerikan standartlarına göre baştan düzenlendi. Bu düzenleme, Avrupa silah pazarının doğrudan Amerikan silah endüstrisinin kontrolüne girmesini sağladı. Soğuk Savaş boyunca ABD'li silah şirketleri, NATO anlaşmaları güvencesiyle Avrupa'da kendilerine devasa ve risksiz bir pazar buldu. ABD; Avrupa'ya savaş uçakları, tanklar ve savunma sistemleri satarak hem milyarlarca dolar kazandı hem de kendi silahlarını geliştirme maliyetini Avrupa'ya ödetmiş oldu.

Naziler ve NATO

Kendisini demokrasinin ve insan haklarının koruyucusu olarak tanıtan NATO'nun en çok kullandığı sloganlardan biri "Özgür Dünyayı Savunuyoruz"du. Ancak NATO'nun kuruluş amacı, savunduğu söylemden çok Batı blokunun siyasi, ekonomik ve askerî çıkarlarını korumaktı. Bu nedenle NATO ve ABD için asıl önemli olan özgür bir dünya değil, kurdukları uluslararası düzenin devamını sağlamaktı.

Bu uğurda, mücadele ediyormuş gibi göründükleri Nazilerle bile önemli ortaklıklar kurdular. Nazi ordusunda (Wehrmacht ve SS) komutanlık yapmış, hatta adı savaş suçlarına ve soykırıma karışmış birçok subay, yeni kurulan Batı Almanya ordusuna ve doğrudan NATO'nun

[122] 4 Nisan 1949'da ABD, Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri tarafından imzalanan ortak savunma antlaşmasıdır. NATO bu antlaşmayla kurulmuştur.

üst kademelerine alındı. Savaş sonrası dönemde en büyük hedef komünizmle mücadele hâline gelince, yıllarca SSCB'ye karşı savaşmış, Kızıl Ordu'nun taktiklerini ve coğrafyayı çok iyi öğrenmiş Nazi subaylarının tecrübelerinden faydalanmak ABD'nin işine geldi. Savaş suçlularını yargılayan Nürnberg Mahkemeleri'ne rağmen, Batı Almanya'yı Nazilerden temizleme süreci büyük ölçüde göstermelik kaldı. Nazi subayları NATO'nun yapısını, istihbarat toplama yöntemlerini ve savaş planlarını köklü bir şekilde etkiledi. SSCB'ye karşı acımasızca savaşan bu isimler, Soğuk Savaş'ın başlarında ABD'nin savunmasını baştan aşağı şekillendirdi.

Gizli Ordular ve Faaliyetleri

1949 yılında, eski Nazi subayları kullanılarak NATO içinde *Schnez-Truppe* adında gizli bir ordu kuruldu. Amacı, olası bir savaşta komünistleri katletmekti. Ayrıca ABD ve İngiliz istihbaratı (CIA ve MI6) ortaklığında, *Geride Kalanlar* ağını kuruldu. Eğer SSCB Avrupa'yı işgal ederse, bu gizli ordular düşman hattının gerisinde kalacak, köprüleri havaya uçuracak ve direniş başlatacaktı. Beklenen SSCB işgali hiçbir zaman gerçekleşmedi fakat Batı Avrupa ülkelerinde komünist ve sosyalist partiler seçimleri kazanmaya, güçlenmeye başladı. Bu durum ABD ve NATO içinde büyük bir panik yarattı. Bunun üzerine dışarıdaki düşmana karşı kurulan bu gizli ordular; yönünü içeriye, yaşadığı ülkenin halkına ve devrimcilerine çevirdi.

Kurumsal bir hiyerarşiye dayanan bu yapılar, Daniele Ganser'in *NATO'nun Gizli Orduları*[123] kitabında belgeleriyle detaylandırılıyor. Buna göre, Avrupa'daki tüm bu gizli ordular, NATO'nun Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı bünyesinde kurulan Gizli Planlama Komitesi ve Müttefik Gizli Komite tarafından doğrudan koordine ediliyordu. CIA ve İngiliz gizli servisi MI6 (özellikle Özel Hava Servisi), bu

[123] Daniele Ganser. *NATO'nun Gizli Orduları*. Çev. Gülşah Karadağ. Destek Yayınları, 2025.

komiteler aracılığıyla tüm Avrupa hücrelerinin iletişim altyapısını kuruyor, askeri eğitimlerini veriyor ve devasa silah depoları oluşturuyordu.

"Gerginlik Stratejisi" ile hareket eden bu yapının çalışma mantığı toplumda yapay bir kaos, terör ve korku yaratıp suçları muhaliflerin, solcuların, komünistlerin üzerine atmak üzerine kuruluydu. Bu karanlık yapı ilk kez 1990 yılında İtalyan hâkim Felice Casson'un, ülkesindeki faşist terör olaylarını araştırırken gün yüzüne çıktı. Hâkim dosyaları incelerken, İtalyan askeri istihbaratının gizli arşivlerinde *Gladio* adındaki bu yasa dışı örgütü keşfetti.

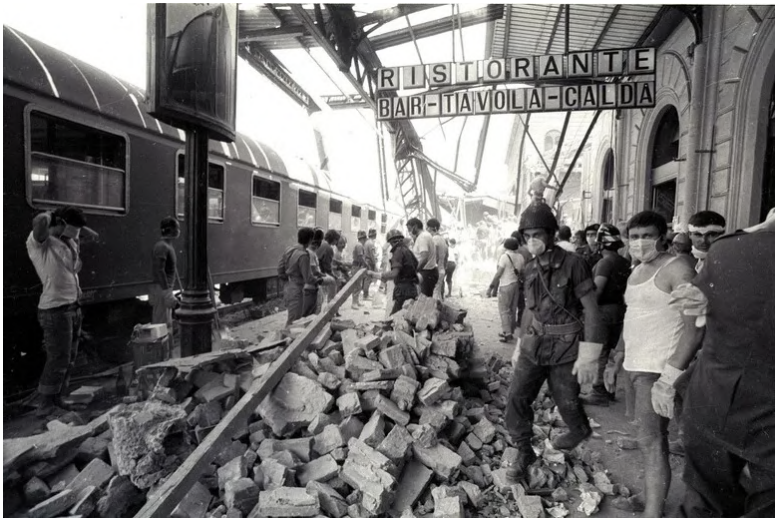
Hakim Felice Casson'un İtalya'da ortaya çıkardığı *Gladio* gerçeği, bu stratejinin en kanlı yüzüydü. Casson, Kızıl Tugaylar'ın üzerine yıkılan 1972'de üç jandarmanın öldürüldüğü önemli bir saldırının gerçek faillerini de gün yüzüne çıkardı. Peteano saldırısında[124] kullanılan patlayıcının NATO'nun standart olarak kullandığı C4 tipi patlayıcı olduğunu bilimsel olarak kanıtladı. Katliamın gerçek faili olan faşist *Ordine Nuovo* (Yeni Düzen) örgütü üyesi Vincenzo Vinciguerra'nın mahkemedeki itirafları, emperyalistlerin acımasızlığını şöyle özetliyordu: "Sivillere, halka, kadınlara, çocuklara, masum insanlara saldırmak zorundaydınız. Nedeni basitti: Saldırıların bu insanları, İtalyan halkını, devlete dönüp daha sıkı güvenlik önlemleri alınmasını istemeye zorlayacağı düşünülüyordu."[125]

Yazar Ali Kuzu'nun *Gladio - Amerika'nın Kurduğu Gizli Örgüt*[126] kitabında işaret ettiği üzere, operasyonlar yalnızca paramiliter tetikçilerden ibaret değildi. *P2 Mason Locası* gibi elit yapılanmalar üzerinden sivil ve siyasi ayak da *Gladio* tarafından yönetiliyordu. Licio Gelli'nin liderliğini yaptığı bu oluşum, dönemin İtalyan Başbakanı Giulio Andreotti ve ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger gibi kilit

[124] 31 Mayıs 1972'de İtalya'nın Peteano kasabasında meydana gelen bombalı saldırıdır. İlk aşamada sol örgütlere mal edilen saldırının, daha sonra faşist örgüt Ordine Nuovo üyesi Vincenzo Vinciguerra tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır.

[125] Ganser, 2025, s. 34.

[126] Ali Kuzu. *Gladio: Amerika'nın Kurduğu Gizli Örgüt*. Kariyer Yayıncılık, 2009.

Görsel 19: 2 Ağustos 1980'deki Bologna Tren İstasyonu Katliamı

figürlerin stratejik hedefleri doğrultusunda hareket ederek ülkedeki sol muhalefeti tasfiye etmeyi ve devleti Amerikan çıkarları doğrultusunda şekillendirmeyi amaçlıyordu.

1980'lerde Belçika'da Brabant Katliamları'nda maskeli adamlar süpermarketleri bastı. Kasadaki paraları almak yerine doğrudan kadınları ve çocukları taradılar. Olaylarda 28 kişi öldü. Toplanan deliller NATO'nun gizli ordusunu işaret edince CIA ve MI6 belge vermeyi reddetti ve olayın üstü örtüldü.

1980 yılında Münih'teki ünlü *Oktoberfest*'te patlayan bomba 13 kişinin ölümüne yol açtı. Olayın başlarda, psikopat bir saldırgan tarafından gerçekleştirildiği iddia edildi. Ancak gerçekte patlayıcılar, ormanlık bir alanda NATO'ya ait binlerce silah ve roket saklayan faşist Heinz Lembke'ye aitti. Lembke, mahkemede konuşmaya karar verdikten hemen sonra hücresinde ölü bulundu.

Yunanistan'da 1967 seçimlerini sol partilerin kazanması bekleniyordu. ABD, kurulacak sol hükümetin Amerikan üslerini kapatabileceğini düşü-

nüyordu. Bu yüzden NATO destekli sağcı subaylar tanklarla sokağa çıkıp darbe yaptı. *NATO'nun Prometheus Planı*[127] aynen uygulandı. Yedi yıl süren faşist cunta döneminde on binlerce insana ağır işkenceler yapıldı.

NATO'nun Türkiye'si

1950'lerde Kore Savaşı'nın ardından NATO'ya giren Türkiye'de, ABD destekli askerî ve istihbarî yapılanmalar devlet kurumları içine yerleşmeye başladı. Adına *Özel Harp Dairesi* veya *Kontrgerilla* dendi. Uzun süre bu dairenin maaşlarını bile ABD ödedi.[128] Türkiye, bu iç savaş stratejisinin en uzun ve kanlı yaşandığı ülkelerden biri oldu. Kontrgerillanın inşası ve eylemleri de doğrudan dış politika aktörlerinin gözetimi altındaydı. Dönemin CIA Direktörü Allen Dulles'ın ve CIA'nın örtülü operasyonlar şefi Frank Wisner'ın Türkiye'deki temasları, bu yapının devletin içine nasıl kök saldığını gösteriyor. 6-7 Eylül 1955 olayları[129] sırasında Allen Dulles bizzat Türkiye'de bulunması önemli bir göstergedir. Kıbrıs meselesinin BM'de görüşülmesini engellemek için organize edilen bu provokasyon, yerel Kontrgerilla yapılanmalarının küresel jeopolitik çıkarlar için nasıl kullanıldığının en çarpıcı örneklerinden biridir.

İlerleyen yıllarda bu gerilim siyaseti, farklı biçimlerde devam etti. Çorum ve Maraş'ta faşist katliamlar yaşandı. Sendikacılar, aydınlar ve devrimci öğrenciler sokak ortasında katledildiler. 12 Eylül 1980 darbesi ile ordu, bu kaos ortamını bahane ederek yönetime el koydu. CIA yetkilisi, Washington'a durumu "Bizim çocuklar başardı!" diyerek müjdeledi. Yüz binlerce insan fişlendi, işkence gördü, asıldı. Asıl amaç, Türkiye eko-

[127] Yunanistan'da Soğuk Savaş döneminde hazırlanan gizli askerî müdahale planıdır. Olası bir komünist ayaklanma veya siyasi krizde ordunun yönetime el koymasını öngörüyordu. 21 Nisan 1967 askerî darbesinde bu planın uygulandığı kabul ediliyor.

[128] 32. Gün Arşivi. *Özel Harp Dairesi ve Kontrgerilla Nedir?* 1992.

[129] 6-7 Eylül 1955'te İstanbul başta olmak üzere Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklara yönelik geniş çaplı saldırılar düzenlendi.

nomisini küresel sisteme bağlamak, *24 Ocak Kararları*'nı [130] uygulamak ve ülkeyi SSCB'ye karşı tampon olabilecek, itaatkâr bir Amerikan karakolu yapmaktı.

Soğuk Savaş Sonrası, Savunmadan İşgale

1991'de Sovyetler Birliği dağılınca NATO'nun asıl düşmanı ortadan kalktı. Doğal olarak "NATO artık kime karşı savunma yapacak?" sorusu ortaya çıktı. NATO ise kendini feshetmek yerine kendine "terörle mücadele" ve "kriz yönetimi" gibi yeni görevler icat etti. Bu görevlerin arasında Yugoslavya'yı 78 gün boyunca bombalayıp yüzlerce insanı öldürmek, 11 Eylül 2001 saldırılarını bahane edip Afganistan'ı işgal etmek, 2011'de Libya'da iç savaş çıkarmak gibi çok sayıda katliam vardı.

NATO her dönem biraz değişse de görevini yapmaya, kapitalist düzenin ve ABD'nin küresel sopası olmaya devam ediyor.

[130] 24 Ocak 1980'de ilan edilen neoliberal ekonomi programıdır. Program, sermaye birikim sürecini yeniden düzenlemeyi, emeğin örgütlü gücünü zayıflatmayı ve Türkiye ekonomisini uluslararası kapitalist sisteme daha sıkı entegre etmeyi hedeflemiştir.

Dışta Mazlum, İçte Zalim: Cumhuriyet'in Diyalektik Otopsisi

Atatürk'ün bronz büstünü taşıyan işçiler, Nationaal Archief/Spaarnestad

Türkiye'deki devrimci mücadelenin teorik ve pratik öncülerinden Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Marksizm Bibliyoteği, Emekçi Kütüphanesi ve Günün Meseleleri isimli yayınevlerinin kuruluşunda yer almış; Marx, Engels ve Lenin'in eserlerini Türkçeye çevirerek yaygınlaşmalarını sağlamıştır.[131] Ancak Kıvılcımlı'ya yönelik "ordudan medet uman, İslam'dan zorlama bir Marksizm çıkarmaya çalışan, aşırı entelektüel, popülist" gibi yakıştırmalar da yapılır. Hatta ondan bir "Kemalist" çıkarmaya çalışan köşe yazarlarına dahi denk gelmiş olabilirsiniz. Oysaki Kıvılcımlı, Kemalizme karşı yaptığı sert eleştiriler, tespitler ve Kemalist iktidarın keskin sınıfsal analizi ile anılmayı hak ediyor.

Demokratik bir cumhuriyet fikrinde ısrar eden Kıvılcımlı *Türkçülük*, *Osmanlıcılık* ve *liberalizm* konuları üzerinden, Kemalist Cumhuriyet'e itirazlarını, *Yol* [132], *Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi*,[133] *Türkiye İşçi Sınıfı-*

[131] Toplumsal Özgürlük Partisi. *Hikmet Kıvılcımlı*. 2026.
[132] Hikmet Kıvılcımlı'nın *Yol Kitapları* için: https://www.marxists.org/turkce/kivilcimli/
[133] Hikmet Kıvılcımlı. *Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi*. Marksizm Bibliyoteği Yayınları, 1935.

nın Sosyal Varlığı,[134] *Emperyalizm ve Geberen Kapitalizm*[135] ve *Bergsonizm*[136] metinlerinde çok yönlü bir şekilde ele alır.

Kıvılcımlı'nın Kemalizm'e ve Cumhuriyet'e Bakışı

Kıvılcımlı'nın 1930'larda cezaevinde yazdığı *Yol* metinleri önemli tespitler ve eleştiriler içerir. Bu tespitler, Türkiye Komünist Partisi'nden (TKP) ayrılarak *Kadro* dergisini[137] kuran Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör ve İsmail Hüsrev Tökün gibi isimlerin "sınıflar üstü devlet" iddialarına doğrudan bir yanıttır. Kemalizm'in *Kadro* dergisi etrafında bir güç oluşturmaya çalıştığı düşünüldüğünde Kıvılcımlı'nın yazdıkları, devrimci mücadelenin tarihi açısından daha da önem kazanıyor.

Kıvılcımlı, *Kadro* hareketine karşı Kemalizm'e ilişkin dört önemli sav ortaya atar:

1. Kemalizm sınıfsal bir harekettir.
2. Kemalizm, Türkiye'deki sınıf içi ilişkilerde net bir pozisyon almıştır.
3. Kurucularının Kemalizm'e atfettikleri "sınıflar üstülük" iddiası teorik ve tarihsel olarak imkânsızdır.
4. Kemalizm'in tarihsel kökleri 1923'e değil, İttihat ve Terakki'ye kadar uzanır.

Kıvılcımlı bu tespitlerin yanına şunu da ekler: "Türkiye dış ilişkilerinde mazlum bir millet olmasına rağmen, iç ilişkilerinde zalim bir millet rolünü oynamaktan geri kalmadı."[138] Kıvılcımlı'nın bu sözünden yola çıkarak biz de şunu soralım: Zalimlikleri kime?

Kemalistler, Batı emperyalizminin işgaline ve sömürgeciliğine karşı

[134] Hikmet Kıvılcımlı. *Türkiye İşçi Sınıfının Varlığı*. Marksizm Bibliyoteği Yayınları, 1935.
[135] Hikmet Kıvılcımlı. *Emperyalizm Geberen Kapitalizm*. Marksizm Bibliyoteği Yayınları, 1935.
[136] Hikmet Kıvılcımlı. *Bergsonizm*. Sosyal İnsan Yayınları, 2008.
[137] Bir grup aydının 1932-35 arasında çıkardığı *Kadro* dergisi Kemalizme özgü bir ideoloji oluşturma girişimiydi ve etrafında aydınlardan oluşan bir hareket yaratmıştı.
[138] Hikmet Kıvılcımlı. *Yol.8 - Yedek Güç: Milliyet (Doğu)*. Yol Yayınları, 2008, s. 21.

bir "kurtuluş savaşı" örgütlediği ölçüde dış dünyaya karşı "mazlum millet" sahasında yer alır. Ancak içeride kendi egemenliğini kurup sağlamlaştırdıkça iktidarını paylaşmamak ve sermaye birikimini güvenceye almak için diğer iktisadi ve siyasal odaklara, emekçilere ve halk kesimlerine baskı yapmaya başlar.

Kıvılcımlı, Milli Mücadele hareketini "hangi sermaye sınıflarıyla işbirliği içerisinde oldukları, nasıl bir cumhuriyet düşündükleri, kurulan cumhuriyetin kimin cumhuriyeti olacağı"yla ilgili olarak sıkı bir değerlendirmeye tabi tutar.

Rejimin "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz" retoriğine karşı, bir işçinin günde 14 saat çalışıp aç kalırken burjuvazinin sermaye biriktirdiğini hatırlatır. Yani "kaynaşmış bir kitle" retoriğinin, burjuvazinin işçiyi ideolojik olarak yönetmek için kurulduğuna dikkat çeker.

Egemen Türk burjuvazisi içeride milliyetçi hisleri kışkırtarak, Türk işçisini ve köylüsünü esas sorunun içteki azınlıklar olduğu masalıyla uyutur. Türk işçisi milli reflekslerle körleştirilirken, arka planda kendi burjuvazisi tarafından iliklerine kadar sömürülür.

Milliyetçi hislerin körüklenmesi, sınıfı bölmek açısından kritiktir. Keza milliyetçi hisleri kabaran Türk işçi sınıfı (işçi-köylü), kendini Ermeni ve Kürt işçisinden/köylüsünden üstün görmeye başlar. Bu tehlikeye karşı, Cumhuriyet'in Kürtlere ve Ermenilere nasıl yaklaştığı konusuna da dikkat çeker Kıvılcımlı. Kürtlere yönelik eşit yurttaşlık anlayışını askıya alan politikalara işaret eder ve Ermeni soykırımını emperyalizmin ekseninde değerlendirir. Ermeni soykırımındaki Kürt ağalarının sınıfsal rolünü de göz ardı etmeden yaşananları "dünyada nadir görülmüş sinsi bir vahşet içinde katliam" olarak ifade eder. Kıvılcımlı bu konuda Ermeni burjuvazisi ile Ermeni proletaryasını kesin bir dille birbirinden ayırır. Emperyalizmin bu sorunu kendi çıkarları için kullanmak istediğini belirtir. Asıl çözümün Türk, Kürt ve Ermeni emekçilerinin emperyalizme ve kapitalizme karşı vereceği ortak sınıf mücadelesi olduğunu

savunur. "Bizi ilgilendiren Ermeni kapitalistleri ve emperyalizmin uşakları değil; Ermeni halkı, Ermeni proletaryasıdır."[139] der.

Kıvılcımlı'nın İttihat ve Terakki ile iş birliği içindeki Kürt şeyhlerinin, Kürt ağalarının, Kürt toprak sahiplerinin altını çizmesi de oldukça önemlidir ve bununla yüzleşilmesi gerektiğini ısrarla vurgular.

Kıvılcımlı'nın özellikle üzerinde durduğu nokta, Cumhuriyet'in ortaya çıkardığı siyasal şiddettir. Doktor farklı çalışmalarında İttihat ve Terakki hareketiyle beraber başlayan ve Kemalist Cumhuriyet'le devam eden toplumsal, iktisadi ve siyasal şiddete dikkat çeker. 2. Meşrutiyet'ten sonra 1908'de *Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkati* (İş Bırakma Kanunu) ile yasaklanan grevler, Cumhuriyet'ten sonra da devam eder. Cumhuriyet kurulduktan sonra bu şiddet, Türkiye işçi sınıfına ve Kürt halkına uygulanır. Hâliyle Kıvılcımlı, bu ölçüde şiddet üreten bir cumhuriyetin nasıl aydınlanmacı ve demokratik bir cumhuriyet olabileceğini sorgular.

Kıvılcımlı'nın daha 1930'larda itiraz etmeye başladığı, bizim de bugünden bakıp bu itirazı sürdürdüğümüz Cumhuriyet'in kuruluşundaki iktisadi, toplumsal eşitsizlik ve siyasal şiddet tortusu yadsınamaz. Dolayısıyla eşitsiz yurttaşlık ilişkisi de siyasal şiddet gibi Cumhuriyet'in önemli bir mirasıdır. Sosyalist siyasetin bu eşitsiz yurttaşlık ilişkisini bugüne getiren tarihle hesaplaşması ve bunu dile getirmesi oldukça önemlidir.

En temelde Cumhuriyet'le "ekonominin Türkleştirilmesi"; yani milli iktisat politikaları, Osmanlı sisteminden çıkış sancıları içinde yeni kurulan egemenlik sisteminin, kendisini Türk olmayan unsurlardan kurtarma arzusu temelinde inşa edildi.

Bugünün Türkiye'sinin içinden geçtiği süreçte Türk-ulusalcı ve neo-Osmanlıcı siyaset stratejilerinin çeşitli biçimlerde yeniden tartışıldığını görüyoruz. Bu tartışmalar, bunlardan sanki birini diğerine karşı seçmemiz gerekiyormuş gibi yürütülüyor. Daha 30'larda Kıvılcımlı, demok-

[139] a.g.e., s. 20.

ratik bir cumhuriyet için bu iki akımdan birini seçme zorunluluğumuzun olmadığı konusunda oldukça net bir çizgi çizmiştir. Kıvılcımlı'nın Kemalizm ve Osmanlıcılık konusundaki fikirleri, bugünün tartışmaları ışığında yeniden değer kazanıyor.

Kıvılcımlı, Cumhuriyet öncesi dönemin önemli siyasi akımlarından biri olan Osmanlıcılık düşüncesinin sınıfsal köklerine bakmayı da önerir. Şemsiye bir kavram olarak kurgulanan Osmanlıcılık, tüm yurttaşları Osmanlılık ruhu içinde birleştirmeyi amaçlıyordu. Kıvılcımlı, her kesimi kucaklar gibi görünen bu tezin aslında ideolojik bir perdeleme olduğunu açığa çıkarır. Bu perdeleme, antika tefeci-bezirgân ve modern Anadolu sermayesinin ülkeyi kendi sömürgeleştirme alanlarına dönüştüreceği kapitalistleşme sürecini gizlemektedir.

Aynı zamanda Kemalizm'e ve Cumhuriyet'e şeklini veren Türkçülük üzerinden Cumhuriyet'i anlama projesine de itiraz eder. Gelişmekte olan Türk burjuvazisinin ideoloğu haline gelen Ziya Gökalp'i de sert bir şekilde şöyle eleştirir: "Meşrutiyet Türkçülüğünün biricik ideoloğu Ziya Gökalp de, Diyarbekir 'Ağa'sının çakşırı[140] üstüne Durkheim'ın silindir şapkasını geçirmekten ve 'Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur./Sinem, özüm ateş ile doludur./İnsan olan vatanının kuludur./Türk evlâdı evde durmaz giderim.' tarzında Osmanlı vatanperverliğinden ileriye geçemedi."[141]

Edebiyat ve Felsefeye Diyalektik Eleştiri

Kıvılcımlı'nın soruşturmaları yalnızca politik sahayla sınırlı kalmaz. Toplumu biçimlendiren olguları bir bütün içerisinde görüp analiz eder. Kıvılcımlı, toplumsal yaşamla muazzam bir dinamik içinde olan dönemin edebiyat ve felsefesini diyalektik materyalizmin ışığında inceler. Cumhuriyet'in duygudan, ruhtan yoksun olduğunu, yanlış bir anlayışla

[140] Çakşır: Bir çeşit pantolon. Tanzimat'la birlikte Batı'dan gelen pantolondan önce erkeklerin iç donu üzerine giydikleri çamaşıra denirdi. Tekstil Bilgi. *Osmanlı Giyim Sözlüğü*. 17 Mayıs 2022

[141] Hikmet Kıvılcımlı. *Yol.6 - Düşman Burjuvazi*. Yol Yayınları, 1978, s. 19.

kurulduğunu savunan Edebiyat-ı Cedidecileri sert bir tutumla eleştiren Kıvılcımlı dönemin edebi eserlerini Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi'nde analiz eder.

Birey olmanın ne demek olduğunu; yurttaşlığın nasıl ele alındığını; edebiyatta ortaya çıkan taklitçi, romantik, nostaljik, melodramatik bireyin eleştirilmesi gerekliliğini incelikli bir analizle bize sunar. Tanzimat'la beraber oluşan ve edebiyata sirayet eden bu "yeni insan"ın, dönemin burjuva sanatçılarının, kendi konumlarını kaybetme hezeyanıyla ortaya çıktığını savunur.

Kıvılcımlı'daki Cevher

Yaşamının 22 yılını hapishanelerde geçiren Kıvılcımlı'nın ışığı, Marksist metodun uygulamalı olarak nasıl çalıştırılacağını gösterdiği eserlerinde parıldar. Kemalist Cumhuriyet'i güncel politik gelişmelerle değerlendirmekle kalmaz, eleştirilerinde çok yönlü analizlerle diyalektik yöntemi işletir. Hazır reçetelere, dogmalara karşı devrimci diyalektik materyalist metinlerinde somutlaşır. "Marksizm-Leninizmi ezberlemeyeceğiz, kavrayacağız; boynumuza bir muska gibi asmayacağız, elimizde bir çekiç ve orak gibi ya da uçağın kanatları ve pervaneleri gibi kullanacağız."[142] der.

[142] Hikmet Kıvılcımlı. *Yol.1 - Genel Düşünceler*. Yol Yayınları, 1978, s. 20.

elYazmaları

“hayaller gerçeklere öncüdür”

www.elyazmalari.com

Zamanımız ve Biz Söyleşileri, İzmir'de dördüncü yılını geride bıraktı. "Değiştirmek için anlama" çabasıyla bir araya geldiğimiz bu söyleşilerde; yapay zekânın ekonomi politiğinden karşı belleğe, rejim tanımlamalarından dayanışmanın evrimsel kökenlerine kadar toplumsal mücadelemizi besleyen pek çok konuyu tartışmaya açtık.

Aynı zamanda Toplumsal Özgürlük Partisi İzmir İl Örgütü'nün de düşünsel gündemlerinin bir iz-düşümü olan bu kitapta, 2024-2026 yıllarında yaptığımız söyleşi ve forumlardaki tartışmaları, toplumsal özgürlük mücadelemize güç katması için kolektif bir şekilde kaleme aldık.

9 786250 046296